

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Λόγοι περί Παρακμής: Για μια καλλιτεχνική μετουσίωση του
Ψυχιατρικού στη Λογοτεχνία

Ειρήνη Δέδε

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Δρ. Βασιλική Δημουλά

Δεκέμβριος 2019

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου
Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Λόγοι περί Παρακμής: Για μια καλλιτεχνική μετουσίωση του
Ψυχιατρικού στη Λογοτεχνία**

Ειρήνη Δέδε

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Δρ. Βασιλική Δημουλά

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Δεκέμβριος 2019

– Την Αλήθεια
που ζυμώθηκε –φλόγα– με ίμερο κ' αίμα
τη μισώ. Τη μισώ πιο πολύ κι' απ' το ψέμα.

(Η σιωπή της ματιάς. Τραγικός στοχασμός.
Πίστη, Νους και Ψυχή. Αρνητής χαλασμός.)

– Προσταγή των Μοιρών: Να ζητάς. Θα σου φέρω.
Τι γυρεύ' η ψυχή σου; Τι θέλεις;
– Δεν ξέρω ...

Μ. Καραγάτσης, Το Χαμένο Νησί, στ. 56-63

Περίληψη

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή εστιάζει στη συνεξέταση των λογοτεχνικών προϊόντων της «παρακμής» και των επιστημολογικών προσεγγίσεων του τέλους του 19^{ου} αιώνα, αποσκοπώντας στην ανάδειξη των τρόπων μετάπλασης και καλλιτεχνικής μετουσίωσης αφενός καίριων θέσεων των «νευροεπιστημών» της εποχής και αφετέρου πολυειδών διαδικασιών που εκτυλίσσονται στις βαθύτερες ζώνες της ανθρώπινης συνείδησης.

Μέσω της αξιοποίησης ενός ευρέος κειμενικού σώματος από το πεδίο της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, συναρτήσει των διδαγμάτων της φιλοσοφίας και της μεθοδολογίας της ψυχιατρικής, πραγματοποιήθηκε μία συγκριτική προσέγγιση και παρουσίαση επιμέρους εκλεκτικών συγγενειών ανάμεσα στα λογοτεχνικά παράγωγα της «παρακμής», ανεξαρτήτως του τόπου ή της περιόδου συγγραφής τους, υπό το πρίσμα μίας ανάγνωσης με κέντρο τον ψυχιατρικό λόγο.

Η προσέγγιση που ακολουθείται δεν κρίνεται αμιγώς ενδολογοτεχνική αλλά, αντλώντας εκ παραλλήλου από τα πεδία της φιλοσοφίας της επιστήμης, της ψυχιατρικής, της ψυχανάλυσης και της ανθρωπολογίας, κατέστη εφικτή η παρακολούθηση όλων εκείνων των αναδυόμενων από τη νεωτερική εμπειρία του τέλους του αιώνα λογοτεχνικών προϊόντων.

Ο διώνυμος χαρακτήρας της λογοτεχνίας του «fin de siècle» τόσο στη δυτική Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1920 αποκωδικοποιείται και σχηματοποιείται βάσει της ανίχνευσης μία σειράς συγγενών σχέσεων ανάμεσα στη λογοτεχνία και την ψυχιατρική. Ο κόσμος του αισθητού διαπλέκεται με τη διάνοηση, η ετερογένεια ψυχής και σώματος διαρθρώνεται μέσω μίας υπαινικτικής σημειολογίας και η ύπαρξη ψυχιατρικής ορολογίας σε άμεσο συσχετισμό με την κεκαλυμμένη αποτύπωση νοσηρών καταστάσεων του ανθρώπινου ψυχισμού –στα πλαίσια της παθολογίας του εγκεφάλου– προκρίνουν μέσω εκ του σύνεγγυς αναγνώσεων το χαρακτηρισμό των λογοτεχνικών παραγώγων της «παρακμής» ως συνδρομικής λογοτεχνίας του παραλόγου, της απελπισίας και του θανάτου.

Η μελέτη της διαπλοκής της λογοτεχνίας με την ψυχιατρική και τις απαρχές της, η εκούσια ή ακούσια –και έντεχνη τότε– διολίσθηση ποικίλων όρων και αρχών από τη μία επιστήμη στην άλλη λειτουργεί εν τέλει ως δείκτης του milieu της εποχής, η εξέταση του οποίου συμβάλλει στην αποσαφήνιση τόσο μίας κατά πολλούς «εκπεπτωκυίας» λογοτεχνίας όσο και στην αποκάλυψη των διασυνδέσεων της με το συμβολισμό και αργότερα το μοντερνισμό.

Summary

The postgraduate dissertation hereunto focuses on the concurrent examination of decadent literature and epistemological approaches in the 19th century, with a view to the prominence of the transformative ways and artistic views of the era and diverse processes that unfold in the deepest areas of human consciousness.

Through the use of a wide textual body from the field of European literature in conjunction with the principles of philosophy and psychiatric methodology, was accomplished a comparative approximation and presentation of individual relations among the literary works of decadence, regardless of the place or time of their creation, always in the light of a reading in the centre of which lies the psychiatric discourse.

The method followed is not considered entirely literary but by taking from areas of the philosophy of science, psychiatry, psychoanalysis and anthropology, was made feasible the observation of all the emerging from the innovative experience of the end of the century literary production.

The binominal character of “fin de siècle” literature in West Europe as well as in Greece of the 1920s is deciphered and represented on the basis of detection about a series of relations between literature and psychiatry. The perceptible world is interlaced with thought, the heterogeneity of soul and body is structured through allusive semiology and the existence of psychiatric terminology associated with the cloaked mapping of morbid situations of human psyche –in the context of brain pathology– promotes through close reading the characterization of decadent written work as syndromic literature of absurd, exasperation and decease.

The study of the interweaving between literature and psychiatry, the intentional or unintentional –and then artistic– reciprocity of various terms and values from the one science to the other, ultimately functions as an indicator of the milieu during the era, the examination of which contributes not only to the clarification of a “fallen”, in general consensus, literature but also to the disclosure of its interconnection with symbolism and modernism in later years.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Βασιλική Δημουλά για την ουσιαστική καθοδήγηση και υποστήριξή της –επιστημονική και ηθική– καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας και συγγραφής της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής. Οι παρατηρήσεις της αναφορικά με το περιεχόμενο, τη δομή και το ύφος αποτέλεσαν όχι μόνο τον οδηγό αλλά και τη βάση πάνω στην οποία αρθρώθηκε το υπό εξέταση θέμα με τη μορφή μίας κειμενικής κατασκευής. Την ευχαριστώ πάντα για τις υποδείξεις της, χάριν των οποίων διευρύνθηκε η προσωπική μου οπτική αναφορικά με ζητήματα συγκριτικής φιλολογίας, θεωρίας λογοτεχνίας και λογοτεχνικής κριτικής.

Δε θα μπορούσα να μην εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς την οικογένειά μου για την αμέριστη αγάπη, την κατανόηση και τις θυσίες τους. Ευχαριστώ ολόψυχα τους γονείς μου για τα ηθικά, ψυχικά και υλικά εφόδια που μου προσέφεραν, ιδιαίτερος δε τη μητέρα μου η οποία με μύησε στον κόσμο της ποίησης και της πεζογραφίας, τροφοδοτώντας με έναν πολύ ιδιαίτερο τρόπο την αγάπη μου για τη λογοτεχνία και τη φιλολογική επιστήμη γενικότερα.

Περιεχόμενα

Μέρος Πρώτο: Το θεωρητικό υπόβαθρο άρθρωσης του ψυχιατρικού λόγου	1-23
1 Εισαγωγή.....	1
1.1 Οι «νευροεπιστήμες» του 19 ^{ου} αιώνα και οι απαρχές της ψυχιατρικής επιστήμης	8
1.2 Νευροεπιστήμη και Φιλοσοφία	11
1.3 Πρώιμη Ψυχιατρική Επιστήμη και Νευρολογία: Η συμβολή των Pinel και Reil	17
Μέρος Δεύτερο: Θεωρητικές βάσεις εκφοράς του εκφυλισμού στη ζωή και την τέχνη	24-43
2 Franz Josef Gall: η (ψευδο)επιστήμη της φρενολογίας και οι επιβιώσεις της στο κοινωνικό και καλλιτεχνικό σύμπαν του 19 ^{ου} αιώνα	24
2.1 Θεωρίες Παραμόρφωσης	30
2.2 Η θεωρία του εκφυλισμού και η προβολή στη λογοτεχνία	36
Μέρος Τρίτο: Ο εγκιβωτισμός του ψυχιατρικού στοιχείου στη λογοτεχνική παραγωγή της decadence και του αισθητισμού	44-97
3 Οριακές καταστάσεις και παρεκκλίνουσες συμπεριφορές: η σχέση με το ρομαντισμό	44
3.1 Η Ποιητική της Μελαγχολίας και του Θανάτου	49
3.2 Αναπαραστάσεις της Ψυχικής Νόσου	69
3.3 Σεξουαλικότητα: αποκλίσεις από το κανονικό στην παρακμιακή και αισθητιστική λογοτεχνία	83
Επίλογος:	98
Βιβλιογραφία	102

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Η εγγραφή της αναδίφησης του συναισθήματος και της κειμενοποίησης της εσωτερικής ζωής σε συνδυασμό με την επίμονη διερεύνηση των ψυχικών λειτουργιών στη λογοτεχνική παραγωγή του 19^{ου} αιώνα προκρίνουν την ανάγνωση της νεωτερικής εμπειρίας του «le mal du siècle» υπό το πρίσμα της σχέσης της λογοτεχνίας με την ψυχιατρική¹. Η εκ παραλλήλου προσέγγιση ενός πλήθους ευρωπαϊκών λογοτεχνικών προϊόντων του «τέλους του αιώνα», αντλημένων αφενός από τον πεζό και αφετέρου από τον ποιητικό λόγο, και συνεξέτασή τους με πρωτογενείς και δευτερογενείς βιβλιογραφικές πηγές, προερχόμενες από τους κλάδους των νευροεπιστημών, της ψυχιατρικής και της ψυχανάλυσης υποδεικνύουν μία ατέρμονη εγγραφή ομόκεντρων κύκλων με θεματικό πυρήνα έναν λόγο περί ψυχής –είτε υγιούς είτε νοσηρής– στα πλαίσια πολλαπλών διακειμενικών και διεπιστημονικών αλληλοεπικαλύψεων².

Ο ψυχιατρικός λόγος, νοούμενος ως γενικότερη μήτρα στην οποία αναπτύσσονται συγκεκριμένες τάσεις, τροφοδοτεί εμμέσως ένα σύνολο έντεχνων –και μη– αποτυπώσεων του παθολογικού ή του εκφυλιστικού στη ζωή και την τέχνη. Στοιχεία ψυχιατρικής διοχετεύονται σε ετερογενή πεδία και εκκινώντας από την πρώιμη νευροεπιστήμη και τη μελέτη των δομικών συστατικών της ύπαρξης διακλαδίζονται, δημιουργώντας συνάψεις ανάμεσα στην πρώιμη ψυχιατρική και τη λογοτεχνία. Η αντιπαραβολή πρώιμης ψυχιατρικής και λογοτεχνίας αισθητοποιείται κυρίως μέσω του φαινομένου της «αρρώστιας του αιώνας» και της γέννησης του παρακμιακού κινήματος

¹ Στις κυρίαρχες λογοτεχνικές τάσεις του 19^{ου} αιώνα η αίσθηση ανάγεται σε πηγή γνώσης ή/και τρόπο ανάγνωσης της πραγματικότητας(αισθησιοκρατική αντίληψη) ενώ παράλληλα η ηθική απελευθέρωση και η αλλαγή αισθητικής αναγιγνώσκεται ως σύμπτωμα ψυχοπαθολογίας. Χαρακτηριστική η άποψη του M. Nordau στο *Degeneration*(1895) σύμφωνα με την οποία τα έργα των σύγχρονων του καλλιτεχνών παρουσιάζουν συμπτώματα νοσηρού ψυχισμού, τα οποία εδράζουν στην υστερία και οδηγούν στο ναρκισσισμό(Taylor 2012: 13,14).

² Στον καλλιτεχνικό λόγο της παρακμής ενσωματώνονται και κατόπιν μεταπλάθονται στοιχεία βιολογίας, ψυχολογίας και κοινωνικής θεωρίας. Η έμφαση στη μελέτη του ψυχισμού και οι κυρίαρχες επιστημονικές θέσεις αντικατοπτρίζονται σε έργα ενός πλήθους συγγραφέων, συμπεριλαμβανομένων των Thomas Hardy, George Gissing, R.L. Stevenson, Bram Stoker, George Eggleton, Henry James(Taylor 2012: 16).

στη Γαλλία των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα. Μια ακαθόριστη –νευρικής φύσεως– διαταραχή μοιάζει να διαποτίζει ποικίλους τομείς, εκβάλλοντας συχνά με τη μορφή ενός λόγου περί ψυχής, περί διανοητικού εκφυλισμού ή ακόμα και μέσω κεκαλυμμένων –ως επί το πλείστον– αποτυπώσεων ψυχιατρικών κατηγοριών. Υφολογικές και θεματικές όψεις της γαλλικής παρακμής επιβιώνουν –παραλλαγμένες κάποτε– στις βρετανικές αισθητιστικές προσεγγίσεις, όπως επίσης και σε ελληνικά λογοτεχνικά έργα του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, δημιουργώντας ένα σύστημα εκλεκτικών συγγενειών μέσω της συμπλοκής των στοιχείων.

Ο εμποτισμός της καλλιτεχνικής παραγωγής με στοιχεία ψυχιατρικής φύσεως δεν υποδηλώνει απλώς την ύπαρξη μίας υφέρπουσας σχέσης ανάμεσα στη λογοτεχνία και την επιστήμη της ψυχιατρικής, αλλά πολύ περισσότερο συμβάλλει –όπως αποδεικνύεται στην παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή– στη δημιουργία ενός ευρύτερου φάσματος μέσα από το οποίο τα έργα προβάλλουν ως διαθλάσεις του ίδιου φαινομένου³ στα πλαίσια μίας νοητής φασματογραφίας. Ενός φαινομένου που αρθρώνεται στο δίπολο νόηση-αίσθηση και ανάγει τη σχέση σώματος και ψυχής σε μία ευρύτερη προβληματική, αποδεικνύοντας την ύπαρξη κρύφινων ρευμάτων που οδηγούν από και προς το εκάστοτε προϋπάρχον λογοτεχνικό –και μη– υλικό. Η λογοτεχνική εκφορά του λόγου της επιστήμης αποδίδεται άλλοτε ως αιώρηση⁴ και άλλοτε ως κατάφαση στη διαδικασία νοηματοδότησης του κόσμου βάσει του διπτύχου εγκέφαλος-ψυχή.

Η επιλογή του λογοτεχνικού υλικού λειτουργεί αποδεικτικά των ζυμώσεων της εποχής, αποκαλύπτοντας ένα γενικότερο ενδιαφέρον για τη συνθετότητα του νοητικού συστήματος και των ψυχικών διεργασιών. Μέσω των έντεχνων αποτυπώσεων της εσωτερικής ζωής του υποκειμένου καθίσταται εφικτή η ενσωμάτωση της απόκλισης στη λογοτεχνία, ενώ παράλληλα η έρευνα δύναται να καταδείξει τους τρόπους με τους

³ Το φαινόμενο του ψυχιατρικού λόγου ανάγεται –όπως θα δείξουμε– σε φαινόμενο ψιμυθιωμένου λόγου. Ενός λόγου που πηγάζει από τη σχέση ψυχής-σώματος και μορφοποιεί την ψυχική παθογένεια, εικονοποιώντας την παράνοια, την ψύχωση, το μη φυσιολογικό στη ζωή και την τέχνη.

⁴ Η προσέγγιση τόσο του λογοτεχνικού όσο και του επιστημονικού υλικού που έχει επιλεγεί υποδεικνύει την αβεβαιότητα και την ταλάντευση του καλλιτέχνη και του ιατρού του 19^{ου} αιώνα αναφορικά με τη σημασία του εγκεφάλου, την ύπαρξη ψυχής και τις λειτουργίες του σώματος. Οι διαδοχικές μεταβολές που παρουσιάζουν οι ιατρικές θεωρίες της εποχής από τον Johann Christian Reil έως τους Cesare Lombroso και Franz Joseph Gall, και από τον Herbert Spencer έως τον Henry Holland επιβεβαιώνουν μεν το ενδιαφέρον της επιστήμης για τη σχέση ψυχής-σώματος, υπογραμμίζουν δε τη ρευστότητα των επιστημονικών θέσεων και πρακτικών.

οποίους ο καλλιτέχνης αφουγκράζεται την πραγματικότητα, δρώντας εν τέλει υπονομευτικά προς την κοινωνία του καιρού του. Σκόπιμα δημιουργούμε μία συγκριτολογική βάση δυτικοευρωπαϊκών έργων πάνω στην οποία εξετάζονται ελληνικά λογοτεχνικά προϊόντα υπό το πρίσμα διαδοχικών μετουσιώσεων του ψυχιατρικά παρεκκλίνοντος στη λογοτεχνία. Βάσει της συλλογιστικής που ακολουθείται, προκύπτει αφενός μεν ένα αμιγώς θεωρητικό μέρος με βασικούς άξονες τις υπό διαμόρφωση νευροεπιστήμες, την πρώιμη ψυχιατρική και ένα σύνολο παραμορφωτικών θεωριών, αφετέρου δε ένα μέρος που εστιάζει στην ποιητική της μελαγχολίας και του θανάτου, στις αναπαραστάσεις της ψυχικής νόσου και στους τρόπους ενσωμάτωσης της σεξουαλικής απόκλισης, αξιοποιώντας δυτικοευρωπαϊκό και ελληνικό λογοτεχνικό υλικό συναφές με τις τάσεις που δημιουργήθηκαν γύρω από τα θέματα της *decadence* και του αισθητισμού.

Οι νοσολογικές αναφορές του Baudelaire στην ποιητική συλλογή *Τα Άνθη του Κακού* και η θεματική και υφολογική ιδιομορφία που απαντάται στα ποιήματα 'A Ballad of Death' του A. Swinburne, 'Μικρός που πέθανε στ' αστεία' του T. Corbière, 'The City of Dreadful Night' του J. Thomson και 'A Last Word' του E. Dowson αποτελούν το πλαίσιο συνεξέτασης του καρυωτακικού 'Υπνου', της 'Λυπητερής Μελωδίας' του Ν. Λαπαθιώτη, του 'Θα πεθάνω ένα πένθιμο του φθινοπώρου δείλι' του Κ. Ουράνη και ενός αυτοβιογραφικού αποσπάσματος του Ρ. Φιλύρα. Εξετάζοντας τους τρόπους λογοτεχνικής αναπαραστάσης της ψυχικής νόσου εστιάζουμε στα διηγήματα *Καλιγόλας* και *Ο ιππότης Μαξ* του Ν. Επισκοπόπουλου και στα πεζοτράγουδα 'Νυκτερίδες' και 'Συντρίμματα' που εμπεριέχονται στη συλλογή *De Profundis* του Π. Ροδοκανάκη. Η σεξουαλική απόκλιση από το κοινωνικά αποδεκτό εντοπίζεται στο θέμα του ανδρόγυνου στο ποίημα 'Hermaphroditus' του A. Swinburne, στην εικόνα της *femme fatal* στη *Σαλώμη* του O. Wilde, στις φετιχιστικές διαστάσεις της ερωτικής σχέσης στο *Η γυναίκα και το νευρόσπαστο* του Pierre Louÿs, στη λανθάνουσα ομοφυλοφιλία στο εκτενές διήγημα του Ν. Λαπαθιώτη 'Το τάμα της Ανθούλας' και τέλος στη στρεβλότητα της ερωτικής επιθυμίας στο καζαντζακικό *Όφισ και Κρίνο* και το *Βυσσινί Τριαντάφυλλο* του Π. Ροδοκανάκη.

Η συνύφανση του ψυχιατρικού λόγου με τον τεχνουργημένο, όπως ακριβώς και η διαπλοκή της επιστήμης της ανθρώπινης φυσιολογίας⁵ με την ψυχολογία και τη λογοτεχνία αποτελεί βασικό ζήτημα εξέτασης της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής. Πρόκειται ουσιαστικά για μία προσπάθεια ανίχνευσης των λειτουργιών του εγκεφάλου και της συνάφειάς τους με τον ατομικό ψυχισμό με σκοπό τη χαρτογράφηση διαδοχικών μετουσιώσεων των συναισθημάτων, των παθογενειών και των ενστίκτων σε τέχνη. Ο ψυχιατρικός λόγος μεταπλάθεται από μείζον σημαίνον⁶ σε επιμέρους σημανόμενα, ιδωμένα υπό το πρίσμα της λογοτεχνίας της παρακμής και του αισθητισμού· εκεί όπου η νοσηρή διάθεση της πολιτείας και η αίσθηση του απόβλητου, το τραγελαφικό και το μακάβριο, ο πνευματισμός και η βεβαιότητα του θανάτου συνέβαλαν στην καλλιέργεια και άνθηση της «αρρώστια του αιώνας», βυθίζοντας ορμητικά μεν ηδονικά δε το υποκείμενο στην άβυσσο της ανυπαρξίας.

Η φιλοτέχνηση και ανακυκλούμενη παρουσία της εικόνας του υποκειμένου ως ψυχικά ασθενούς στο γύρισμα του αιώνα συμβάλλει στη δημιουργία ενός καμβά αποκλίσεων από το φυσιολογικό, παραπέμποντας σε καταστάσεις που απορρέουν τόσο από μία διαστρεβλωμένη πρόσληψη του εξωτερικού κόσμου όσο και από την απουσία ψυχικού έρματος σε μία εποχή που το πνεύμα ενδύθηκε κάθε λογής νοσηρότητα προκειμένου να αποδώσει την αλλοτρίωση και τη διαφθορά της ατομικότητας. Η διαστροφή, η παράνοια και η ψύχωση σε συνδυασμό με τη νεύρωση και τον ακραίο σωματικό ηδονισμό προσδιορίζουν την εμφάνιση μίας «νέας και ενδιαφέρουσας ασθένειας»(Symons 1893: 859)⁷, η οποία αποτελεί την «ουσία του αισθητισμού»(Αραμπατζίδου 2002: 448) και «το ιδανικό της παρακμής» της ύπαρξης «ως αποδεσμευμένης φωνής και συνάμα ως φωνής της ανθρωπότητας»(Symons 1893: 867)⁸. Η θλίψη εξελίσσεται σε μείζονα καλλιτεχνικό τόνο σε ένα αρτίστικο σύμπαν, όπου η πεισιθάνατη διάθεση και ο εσωτερισμός λειτουργούν ως αντίβαρα σε μία

⁵ Υπό την έννοια της μελέτης των οργανικών συστημάτων του ανθρώπινου σώματος και της λειτουργίας του ανθρώπινου οργανισμού ευρύτερα.

⁶ Παρατηρούμε ότι ο κυρίαρχος ψυχιατρικός λόγος διασπάται σε επιμέρους ψυχικά φαινόμενα τα οποία δημιουργούν διαστρωματώσεις ανάλογα με την ένταση και τη σοβαρότητά τους. Ενδεικτικά αναφέρουμε περιπτώσεις μελαγχολίας, ψυχώσεων, διαταραχές προσωπικότητας, αντικοινωνική συμπεριφορά, χρήση οπιοειδών.

⁷ «This representative literature of to-day, interesting, beautiful, novel as it is, is really a new and beautiful and interesting disease».

⁸ «[...] what I have called the achievement of Verlaine and the ideal of Decadence: to be a disembodied voice, and yet the voice of a human soul». Σχετικά με την έννοια «disembodied voice» βλ. Muto, Hiroshi (2001) *The 'disembodied voice' in fin-de-siècle British literature: its genealogy and significances*. PhD Thesis, University of Warwick.

απέλπιδα προσπάθεια να διατηρηθούν οι λεπτές ισορροπίες ανάμεσα στο ιδεώδες της Αναγέννησης⁹, τον ποιητή-flâneur και τον ιδιόμορφο –κωμικό και συνάμα τραγικό– ανθρώπινο τύπο, το θεατρίνο της ίδιας της ζωής.

Στο ασαφές εντούτοις περιβάλλον των αισθήσεων η σύμμιξη ψυχικών διαστροφών και βιολογικών συμπτωμάτων υποδεικνύει τη διαμόρφωση ενός ψυχοσωματικού υποβάθρου, όπου ο διανοητικός εκφυλισμός και η θεματοποίηση της ασθένειας ανάγονται σε φαινόμενα ψυχιατρικής φύσεως λόγω της εγκεφαλικής εκδήλωσής τους. Η σύγχυση του σωματικού με το ψυχικό και της ηδονής με την αρρώστια και τον πόνο ενισχύεται εντός ενός μυστικιστικού πλαισίου που ευνοεί τη γέννηση και την ανάπτυξη διαφόρων κατηγοριών ψυχικών διαταραχών. Οι περιοχές του ασυνείδητου και του υποσυνείδητου υποκρύπτουν τους τρόπους αναπαράστασης του διαταραγμένου «εγώ»¹⁰, του εγώ του αισθητιστή ήρωα που όπως η Αραμπατζίδου αναφέρει:

[...]δεν υποφέρει κυρίως από βιολογικές ασθένειες αλλά από νευρώσεις που τις καλλιεργεί ο ίδιος ως επιβεβαίωση της ταυτότητάς του. Για τον αισθητισμό η νοσηρότητα έχει βιολογική διάσταση στο μέτρο που η ψυχική διαταραχή βιώνεται σωματικά · και σ' αυτό το επίπεδο, όμως, ο ηδονισμός και η αυταρέσκεια του πόνου ανάγουν τη νοσηρότητα σε πτυχή του διεστραμμένου.

(Αραμπατζίδου 2002: 24)

Η πόλωση που δημιουργεί ο υποκειμενισμός του προσωπικού βιώματος και οι διαστάσεις της αντικειμενικής πραγματικότητας συντελούν στη διαμόρφωση ενός γενικότερου κλίματος φθοράς και παραίτησης που οδήγησε τον καλλιτέχνη του «τέλους του αιώνα» στην επιδίωξη της καταστροφής με τη μορφή «επώδυνης αυταρέσκειας μίας αυτοκαταστροφικής λύσσας»(Αραμπατζίδου 2002: 14).

⁹ Αναφερόμαστε στις «τρεις κλασικές ιδιότητες της απλότητας, της υγείας και της αναλογίας, σύμφωνα με τον Symons»(Αραμπατζίδου 2002: 448) που απαντώνται και στο αναγεννησιακό ιδεώδες.

¹⁰ Ο χαρακτήρας αρρώστιας που αποκτούν τα κινήματα του αισθητισμού και της παρακμής πηγάζει από την ανία, τον κορεσμό των αισθήσεων από το συνηθισμένο, την αδιάκοπη αναζήτηση της επόμενης αίσθησης, την ανακάλυψη του ωραίου μέσα από το διεφθαρμένο, τη διάχυτη πεποίθηση για το επικείμενο τέλος, τη διάβρωση και τον πεσιμισμό. Ο ήρωας αναδύεται διαστροφικός, αδικαίωτος, νευρωτικός μέσα από τον ηρωισμό της αποτυχίας και την ηδονή της απόλαυσης της αρρώστιας (Αραμπατζίδου 2002: 15).

Η ψυχική νόσος αποκτά βαθμιαία υλική υπόσταση. Ο –μέχρι στιγμής– θρίαμβος του αφύσικου γίνεται όλο και ευκολότερα προσδιορίσιμος με την εμφάνιση και καταγραφή ενός πλήθους συμπτωμάτων ενδεικτικών συγκεκριμένων ψυχικών ασθενειών. Η παράνοια, οι παραληρηματικές εκρήξεις των υποκειμένων, οι ιδεοψυχαναγκασμοί και οι ψυχώσεις· η νευρική διάλυση, ο συναισθηματικός κλονισμός και η ναρκισσιστική στάση ζωής υπογραμμίζουν την ύπαρξη ενός ανήμπορου, ασθενούς σώματος συναρτήσεως ενός εγκεφάλου φθινουσών λειτουργιών¹¹. Η τρέλα σε συνδυασμό με τη (δια)φθορά –ηθικής κυρίως φύσεως– καταδικάζουν το «εγώ» στην απώλεια κάθε εσωτερικότητας¹², μετατρέποντας συχνά είτε το δημιουργό είτε τον ήρωα σε πιερότο ή ανδρείκελο, θύμα κάποιας αναπόδραστης μοίρας.

Διαφορετικών αποχρώσεων οριακές καταστάσεις και παρεκκλίνουσες συμπεριφορές οι οποίες προσανατολίζονται κυρίως σε θέματα νοσηρού ψυχισμού, θανατολογίας, ζοφερότητας, τραυματοφιλίας και (αυθ)υποβολής απορρέουν εν τέλει από την προβληματική σχέση ύλης-πνεύματος. Η νοσηρότητα και οι διαστάσεις που μπορεί αυτή να προσλάβει νομιμοποιούνται, επανεμφανίζονται σε ένα εύρος κειμένων και ποιημάτων, και τελικά υψώνονται σε κανόνα· έναν κανόνα που υποδεικνύει και προωθεί μία διαστρεβλωμένη εικόνα των ανθρώπινων σχέσεων, αίροντας κάθε έννοια κανονικότητας στη ζωή και την τέχνη¹³. Η λατρεία της σάρκας γίνεται παθολογική, η επιθυμία αχαλίνωτη και η ικανοποίηση της ηδονής πηγάζει από μία νέα κάθε φορά διαστρεφική τάση, κατατάσσοντας τη φυσιολογικότητα μεταξύ των κοινωνικών συμβάσεων¹⁴. Ο White αναφερόμενος ευρύτερα στο φαινόμενο της παρακμής και στον τρόπο που αυτό επεκτάθηκε σε ποικίλους τομείς συμπεριλαμβανομένου του κοινωνικού ιστού, προκαλώντας ανακατατάξεις, παρατηρεί:

¹¹ Το σώμα, όπως θα δείξουμε, υφίσταται διαφορετικές εγγραφές του παθολογικού. Το σώμα του συφιλιδικού, της αχαλίνωτης σεξουαλικής επιθυμίας με τις ναρκολαγνικές τάσεις αποτελεί πεδίο άρθρωσης του μη κανονικού, του νοσηρού και του ψυχικά διαταραγμένου. Η εικόνα του συμπορεύεται με αυτήν του υπό εκφυλισμού (φαινομενικά) εγκεφάλου, απόρροια ατέρμονης σκέψης και ακραίας επιτήδευσης. Στη θεωρία του εκφυλισμού συναιρούνται οι δύο αυτές όψεις της ανθρώπινης ύπαρξης με σκοπό την εκφορά ενός απόλυτα κανονιστικού-κοινωνικά ρυθμιστικού λόγου.

¹² Επισημαίνουμε τη διαρκή εναλλαγή της βίωσης της απώλειας κάθε εσωτερικότητας από τον καλλιτέχνη και την εξωτερίκευση της αντίδρασής του με τη μορφή μίας έντεχνης κραυγής διαμαρτυρίας από τη μία, και από την άλλη τη σταδιακή εξαϋλωσή του μέσα σε ένα κοινωνικό σύμπαν με το οποίο αποδεικνύεται εν τέλει ασύμβατος.

¹³ Πρόκειται για μία μορφή πειραματισμού και συνάμα μία έκφραση της απόρριψης της κοινωνικής πραγματικότητας. Είναι το αντίρροπο στο θετικισμό, τη λογική και την επιβολή κανονικοτήτων σε όλους τους τομείς της ζωής και της τέχνης.

¹⁴ Η εναντίωση σε κάθε έννοια ορθολογισμού εκβάλλει με τη μορφή του ασυνήθιστου, του υπερεκλεπτυσμένου, του προκλητικού, του ασύμβατου και συχνά του νοσηρού.

«Οι πολιτιστικές και κοινωνικές αντιλήψεις αναφορικά με τη θρησκεία, τα ήθη, την (κοινωνική) τάξη και τη σεξουαλικότητα είχαν διασπαστεί. Η θεωρία του εκφυλισμού παρείχε μία εξήγηση για τη φαινομενικά αισθητή καταπίεση της κοινωνίας. Η δαρβίνεια επανάσταση επεκτάθηκε στην ψυχολογία, τις κοινωνικές επιστήμες, την τέχνη και τη λογοτεχνία και κάθε μία προσπάθησε να κερδίσει έδαφος στο στοιχείο του παραλόγου που απειλούσε την ομαλή πρόοδο της πολιτισμένης κοινωνίας. Η ιατρική και η επιστήμη απέδειξαν πρώτες ότι το πρόβλημα ήταν συστηματικό»¹⁵

(White 2014: A decadent context)

Ο 19^{ος} αιώνας εμφανίζει μία τάση δημιουργίας ταυτίσεων ανάμεσα στις αποκλίσεις που διαταράσσουν την κοινωνία και αποτελούν αντικείμενο των επιστημών της ψυχιατρικής, της νευρολογίας και της ιατρικής γενικότερα. Η αντικανονικότητα αποκτά προοδευτικά διαστάσεις νευροψυχολογικής φύσεως, η παρέκκλιση από τον κανονικοποιημένο τρόπο ζωής παθολογικοποιείται και η αποκλίνουσα συμπεριφορά, αφού αποκτήσει ψυχοβιολογικό υπόβαθρο, εγγράφεται στο σώμα του ασθενούς. Ο ψυχιατρικός λόγος, όπως εγκιβωτίζεται στη λογοτεχνία του fin de siècle, δεν περιγράφει απλώς μία σειρά κοινωνικών ή λειτουργικών διαταραχών· πολύ περισσότερο αποτελεί μέσο έκφρασης της αδιέξοδης σχέσης του καλλιτέχνη με τα κοινωνικοϊστορικά συμφραζόμενα της εποχής του. Είναι ο αντικανονιστικός λόγος που αρθρώνεται χαμηλόφωνα με την απογύμνωση του «εγώ», αποδίδοντας μέσω της ιατρικοποίησης της διαφορετικότητας μία συστηματική αντίδραση στην παθογένεια του κοινωνικού ιστού¹⁶.

Η ιδιότυπη λογοτεχνική παραγωγή της γαλλικής παρακμής, του βρετανικού αισθητισμού και των χαμηλών φωνών της δεκαετίας του '20 στην Ελλάδα αντιτίθεται στο ορθολογικό πνεύμα της εποχής και τις κυρίαρχες ιδεολογικές κατευθύνσεις,

¹⁵ Μτφρ. δική μου

Cultural and social concepts of religion, morals, class and sexuality were interrupted. Degeneration theory provided an explanation for the seemingly palpable repression of society. The Darwinian revolution spread to psychology, the social sciences, art and literature, and each tried to gain a handle on the irrational that was threatening the orderly progress of civilized society. Medicine and science were the first to find proof that this enormous problem was systematic.

¹⁶ Η Ντουνιά(2000: 28) αναφέρεται στην [...]άρνησή τους να συμβιβαστούν με την πραγματικότητα της εποχής. Μια άρνηση που οδηγεί στο δρόμο της εξέγερσης –ατομικής ή συλλογικής– στο δρόμο της ταύτισης ζωής και τέχνης, ή ακόμα και στη διασταύρωση των δύο δρόμων. Και στη συνέχεια: [...]Ο Μπωντλαίρ και οι καταραμένοι ποιητές σηματοδοτούν τη διάσταση τέχνης και κοινωνίας, την άρνηση του ποιητή να ενταχθεί στη σύμβαση, τη δυσαρμονικότητά του με το περιβάλλον.

διαρρηγνύοντας την έννοια της ιστορικής συνέχειας ανάμεσα στο απώτατο παρελθόν και το παρόν του 19^{ου} αιώνα. Μέσω της απορρόφησης του ψυχιατρικού λόγου από τη λογοτεχνία, το διάχυτο κλίμα νοσηρότητας οργανώνεται σε επιμέρους ψυχιατρικές κατηγορίες, δημιουργώντας μία μετωνυμική σχέση ανάμεσα στην αναπαράσταση των ψυχικών παθήσεων και την κοινωνική παθολογία. Η ατελέσφορη προσπάθεια των υποκειμένων να εναρμονίσουν τη ζωή με την τέχνη κατέστησε τον καλλιτέχνη αρνητή κάθε βεβαιότητας, ενώ η δυσαρμονική του σχέση με την πραγματικότητα αποτυπώθηκε στο πολύμορφο πλέγμα αντισυμβατικότητας που ενυπάρχει στην εξωτερίκευση του προσωπικού βιώματος. Μοναδικό σημείο αναφοράς αναδεικνύεται η πίστη στο δόγμα περί της αυτοτέλειας της τέχνης, προοιωνίζοντας τη σπαργανική διαμόρφωση μίας νέας αισθητικής¹⁷.

1. 1 Οι «νευροεπιστήμες» του 19^{ου} αιώνα και οι απαρχές της ψυχιατρικής επιστήμης

Η εμφάνιση ποικίλων ανατρεπτικών επιστημονικών –ιατρικών και κοινωνικών– θεωριών στο τέλος του 19^{ου} αιώνα υποκινεί και συνάμα αιτιολογεί την ανάδυση διαφοροποιητικών τάσεων στη λογοτεχνική παραγωγή της περιόδου. Η επικράτηση μίας ευρύτερης μετασηματιστικής τάσης τόσο στο επίπεδο της ατομικής ύπαρξης όσο και στο επίπεδο του κοινωνικού συνόλου επιτρέπει την ανάγνωση αυτής της στροφής ως ιστορικήςσχάσης με το παρελθόν. Συγκυριακά στοιχεία των τελευταίων δεκαετιών του αιώνα με επίκεντρο την αποφασιστική πρωσική νίκη και την κατάληψη της γαλλικής πρωτεύουσας, την εγκαθίδρυση της επαναστατικής σοσιαλιστικής κυβέρνησης της Παρισινής Κομμούνας και την πολιορκία του Παρισιού¹⁸ υπογράμμισαν την ανάγκη μίας ουσιαστικής εθνικής ενδοσκόπησης¹⁹ και συνέβαλαν στη δημιουργία μίας γενικότερης αίσθησης πολιτισμικής παρακμής.

Οι συγχρονικές του 19^{ου} αιώνα προσλαμβάνουσες λειτουργούν ως διαφορετικοί δείκτες ανάγνωσης των ραγδαίων τεχνολογικών, πολιτικών και επιστημονικών εξελίξεων της

¹⁷ Αναφορά στη σχέση της λογοτεχνίας της παρακμής και του αισθητισμού με το συμβολισμό και αργότερα το μοντερνισμό.

¹⁸ Σχετικά με τα ιστορικά τεκταινόμενα της περιόδου βλ. Baldick, R. (1974) *The Siege of Paris*. London: London New English Library και Howard, M. (1979) [1961] *The Franco-Prussian War: The German Invasion of France 1870–1871*. London: Rupert Hart-Davis.

¹⁹ “[...]the national soul-searching that came in their aftermath”, όπως περιγράφεται από τον McGuinness στην εισαγωγή του *Against Nature*(2003: xvi)

περιόδου. Οι αποχρώσεις της προόδου συνυπάρχουν με αυτές της τελμάτωσης, απηχώντας εν τέλει τη βεβαιότητα του τέλους του αιώνα ως αποκορυφώματος κάθε μορφής δημιουργικότητας²⁰. Σε μία εποχή κατά την οποία όλα έχουν πια βιωθεί, ειπωθεί και γραφτεί, ο Mallarmé αντικρίζει τον εαυτό του και τον καλλιτέχνη ως θύμα της «σύγχρονης μούσας της στειρότητας»²¹. Η συγγραφή αποτελεί ένα είδος επανασυγγραφής, κάθε ανάγνωση μία επανανάγνωση²² (McGuinness 2003: xvi) και κάθε έργο μία ακόμη τετριμμένη επανάληψη ή απομίμηση συνεπεία της εξάντλησης κοινωνικών, πολιτικών, ηθικών και αισθητικών αποθεμάτων. Η φιλοσοφία του νιτσεϊκού υπερανθρώπου²³ συμπορεύεται με την εικόνα του νευρωτικού και του φθισικού σε ένα διαφορούμενο κλίμα κάποτε ανάτασης και κάποτε συντριβής²⁴.

Η εκ του σύνεγγυς διερεύνηση των αντίρροπων αυτών τάσεων αποκαλύπτει την ύπαρξη μίας κατοπτρικής σχέσης ανάμεσα στο θετικισμό, τον ορθολογισμό και τον υλισμό από τη μία και την αισθησιοκρατία, το βιταλισμό και τον υποκειμενισμό από την άλλη²⁵. Μέσω της προοδευτικής εμφάνισης ενός ετερογενούς συνόλου από το οποίο προκύπτουν πολλαπλότητες που σηματοδοτούν το σχηματισμό μίας νέας εποχής, προκρίνεται η εξέταση της περιόδου υπό το πρίσμα του «σημαντικότερου παραδόξου

²⁰ Η γενικότερη αίσθηση κορεσμού και η αρνητική πρόσληψη της πολιτικής, κοινωνικής, επιστημονικής και τεχνολογικής αλλαγής των συγκαιρινών του Huysmans συμπυκνώνεται ως εξής: 'We have spent the nineteenth century splitting hairs; how shall we spend the twentieth? Splitting them into four?' (ό. π.)

²¹ Μτφρ. δική μου "la Muse moderne de l'Impuissance" (Mallarmé 1867)

²² Μτφρ. δική μου "all writing seemed a rewriting, every reading a rereading"

²³ Αναφορικά με τη νιτσεϊκή φιλοσοφία παραπέμπουμε στο Νίτσε, Φ. (2008) *Η Θέληση για Δύναμη*. Μτφρ. Σαρίκας Ζ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας (Άπαντα)

²⁴ Ο Νίτσε στο *Γιατί είμαι τόσο σοφός* γράφει «Κάθε επίτευγμα, κάθε βήμα προς τα εμπρός στη γνώση, προκύπτει από το θάρρος, από τη σκληρότητα απέναντι στον εαυτό μας, από την καθαρότητα απέναντι στον εαυτό μας»(Νίτσε 2013: 23). Στα πλαίσια της νιτσεϊκής φιλοσοφίας και των θιασωτών της εντοπίζουμε την ανάγκη δημιουργίας ενός νέου αξιακού συστήματος ικανού να οδηγήσει τον άνθρωπο σε ένα ανώτερο εξελικτικό στάδιο, αυτό της αυτοπραγμάτωσης. Αντιθέτως, η έννοια της προόδου στην περίπτωση των εκφραστών της παρακμής είναι ιδωμένη με όρους ενός ασφυκτικά αναπτυσσόμενου πολιτισμικού περιβάλλοντος. Η αίσθηση πνιγμονής που απορρέει από τα έργα της decadence συνοψίζεται στη φράση του Edmond de Goncourt "we are dying of civilization"(Journal de Goncourt 1855).

²⁵ Η μελέτη ιστορικών και λογοτεχνικών πηγών μαρτυρά μία σειρά ανομοιογενών προσλήψεων της πραγματικότητας που οφείλεται στη διαμόρφωση δυο βασικών κατευθύνσεων, οι οποίες αποτελούν η μία το αντίπαλο δέος της άλλης. Πρόκειται αφενός για τον επιστημονισμό, την ορθολογική σκέψη και τη μελέτη των εκφάνσεων της ζωής βάσει των φυσικών νόμων, αφετέρου για την κατανόηση του κόσμου μέσω των αισθήσεων, τη σχέση ψυχής-σώματος και τον καθαρά προσωπικό τρόπο αξιολόγησης της πραγματικότητας.

του 19^{ου} αιώνα»(McGuinness 2003: xvi-xvii). Για τον McGuinness(2003, p. xvii)²⁶ οι όψεις παρακμής και αναγέννησης, τέλους και αρχής, εξάντλησης και πρωτοπορίας χαρακτηρίζουν συνολικά τις παραγωγικές διαδικασίες του 19^{ου} αιώνα ενώ συχνά οι ίδιοι οι εκφραστές τους συναιρούν δημιουργικά τα δύο αυτά αντιτιθέμενα ρεύματα. Εν τέλει η πεσιμιστική αίσθηση εκφυλισμού²⁷ και απουσίας ερεθισμάτων σηματοδοτεί την έναρξη μίας νεωτερικής περιόδου²⁸, προετοιμάζοντας παράλληλα τη διαμόρφωση της μοντέρνας τέχνης.

«[...] μία δημιουργική ενέργεια απελευθερώνεται και μέσω της ζωτικότητας και της πολλαπλότητάς της γίνεται η καταλληλότερη δήλωση ενάντια στην κατανόηση της περιόδου ως το τέλος οποιουδήποτε πράγματος»²⁹.

(Marshall 2012: 2)

«[...] μία περίοδος εξαιρετικής εσωστρέφειας, παρά το γεγονός ότι οι ρίζες της χρονολογούνται τη δεκαετία του ογδόντα και εβδομήντα του προηγούμενου αιώνα, και ο απόηχός της διατηρείται μέχρι και το εικοστό έβδομο έτος του νέου και τόσο διαφορετικού αιώνα, που είναι απαραίτητως βάσει της εγγύτερης οπτικής μας, μία νέα εποχή»³⁰.

²⁶ “This is one of the great paradoxes of the late nineteenth century: that these contradictory views – of decadence and renewal, beginnings and ends, exhaustion and innovation – could be held simultaneously and often by the same people”. (McGuinness 2003: xvi-xvii)

²⁷ Ο όρος, περικλείοντας ένα σύστημα σημαιομένων, αποκτά διεπιστημονικό χαρακτήρα: η φθορά, η παρακμή, η σύγχυση και η διαστροφή εντάσσονται σε ιατρικά, ανθρωπολογικά, κοινωνικά και καλλιτεχνικά συμφραζόμενα που εντοπίζονται στον αντίποδα της οπτιμιστικής θεώρησης του Herbert Spencer ως προς τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης. Ενδεικτικά αναφέρουμε διαφορετικές διαστάσεις του όρου σε έργα των Bénédict Augustin Morel, Max Nordau, Cesare Lombroso, Eugene S. Talbot και παραπέμπουμε στο Lawrence, C. (2010). *Degeneration*. Διαθέσιμο στο [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(10\)60425-4/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(10)60425-4/fulltext) (τελευταία πρόσβαση 2/7/2019) και στον ιστιοχώρο *Deviance, disorder and the self* των Keele University και Queen Mary University of London <http://www.bbk.ac.uk/deviance/degeneration/intro.htm> (τελευταία πρόσβαση 2/7/2019) αναφορικά με τους τρόπους προσαρμογής του σε ετερογενή εννοιολογικά πλαίσια. Σε κάθε περίπτωση, όπως και η Taylor (2012: 16) αναφέρει, «ο λόγος περί εκφυλισμού αναμφισβήτητα διαποτίστηκε από βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές θεωρίες κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα» (Μτφρ. δική μου).

²⁸ Επισημαίνουμε την αιτιώδη φύση της σχέσης φθοράς-νεωτερικότητας. Η απελευθέρωση ενός συνόλου δημιουργικών δυνάμεων οφείλεται κατ’ ουσίαν στην πίστη περί έλευσης του τέλους. Αναφορικά με τον πεσιμισμό ως φιλοσοφία και ως στάση ζωής παραπέμπουμε στο Schopenhauer, A., (1966) *The World as Will and Representation*. Translated from German by Payne E. F. J. New York: Dover Publications.

²⁹ Μτφρ. δική μου

[...] a creative energy is unleashed which, in its vitality and multiplicity, becomes the most effective statement against our understanding of this period as the end of anything.

³⁰ Μτφρ. δική μου

[...] a period ‘extraordinarily self-contained, although its origins go back to the eighties and even to the seventies of last century, and its reverberations are still heard in the twenty-seventh year of news century which is so different as to be, in our necessarily short perspective, a new era.

Η εγγραφή μίας σειράς δίπολων στην αντιθετική³¹ σχέση επιστημονισμός-λογοτεχνικότητα επιδρά αιτιακά στην άρθρωση έργων διαφορετικών περιοχών και ειδολογικών χαρακτηριστικών. Ο ρητός και ο άρρητος κόσμος, η πραγματικότητα και το φαντασιακό, το αισθητό και το υπεραισθητό στοιχείο ευνοούν και συνάμα προωθούν τη σταδιακή μορφοποίηση των θεωρητικών αρχών του αισθητισμού και της decadence. Η συνειδητή απομάκρυνση από την κοινωνική πραγματικότητα, τη φύση και την αντικειμενικότητα απορρέουν από τον εκπεφρασμένο επιστημονικό και ψυχιατρικό λόγο της υπό εξέταση περιόδου, ο οποίος θεμελιώνεται στη βάση της απουσίας εσωτερικότητας. Η αδυναμία αποδοχής της πραγματικότητας και προσαρμογής του καλλιτέχνη σε αυτή σε συνδυασμό με την επαναλαμβανόμενη έκφραση αδιεξόδου δημιουργούν σχέσεις αλληλεξάρτησης ανάμεσα στη λογοτεχνία και την ψυχιατρική, οι ρίζες των οποίων εντοπίζονται –όπως θα δείξουμε– στις «νευροεπιστήμες» του 19^{ου} αιώνα αλλά και στην πρώιμη ψυχιατρική επιστήμη γενικότερα.

1. 2 Νευροεπιστήμη και Φιλοσοφία

Η συναρμογή των επιστημονικών κλάδων της ιατρικής φυσιολογίας με τη νευρολογία και την πρώιμη ψυχιατρική κατά τον 19^ο αιώνα αποτελεί συνακόλουθο της ανάδυσης πολυειδών τάσεων ανάμεσα στη φαινομενολογική και την οργανική διάσταση³² συμπτωμάτων εσωτερικής παθολογίας³³. Μέσω της κλινικής παρατήρησης και της

³¹ Η εξωτερικά αντιθετική σχέση επιστημονισμού-λογοτεχνίας ενέχει –όπως θα δείξουμε– όψεις αλληλεξάρτησης που επιτρέπουν τη ροή στοιχείων από τη μία επιστήμη στην άλλη σε μία κυκλική πορεία αλληλοτροφοδότησης.

³² Η σχέση ψυχιατρικής και νευρολογίας δηλώνεται μετωνυμικά μέσω της διάστασης ανάμεσα στη φαινομενολογία και την οργανικότητα των συμπτωμάτων του ασθενούς. Η ένταξη του όρου «φαινομενολογία» στα συμφραζόμενα της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας υποδηλώνει την πρόσληψη της πραγματικότητας μέσω των αισθήσεων και την εγγραφή των εμπειριών στο συνειδητό μέρος του ψυχικού κόσμου(ψυχιατρική). Αντίθετα, με τον όρο «οργανικότητα» αναφερόμαστε εν προκειμένω σε διαταραχές που εγγράφονται στα όργανα του σώματος(νευρολογία).

³³ Πρόκειται για έναν τύπο ολιστικής ιατρικής, ο οποίος –μέσω ερευνητικών στοιχείων συμπεριλαμβανομένων και βιορυθμιστικών παραγόντων– προκρίνει την αλληλεπίδραση ανάμεσα στη συμβατική και τη συμπληρωματική/εναλλακτική ιατρική, υπογραμμίζοντας την εξάρτηση της υγείας του σώματος από ψυχικές, ηθικές και κοινωνικές παραμέτρους. Σχετικά με τις όψεις του κλάδου της Εσωτερική Παθολογίας παραπέμπουμε στα European Federation of Internal Medicine (<http://www.efim.org/>), Union Européenne des Médecins Spécialistes

περιγραφικής καταγραφής της συμπτωματολογίας του πάσχοντος διερευνούνται αφενός οι διαταραχές σωματικού και ψυχιατρικού υποβάθρου και αφετέρου η σχέση των παθήσεων χωρίς σαφές οργανικό υπόστρωμα με αυτές στις οποίες οι δυσλειτουργίες θεωρούνται ανιχνεύσιμες. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος στο πεδίο των επιστημών της νόησης και η σύνδεση αρχών της πειραματικής ψυχολογίας και της φιλοσοφίας της σκέψης κατοπτρίζουν την ανάγκη διαμόρφωσης μίας νέας μεθόδου ενδοσκόπησης με σκοπό τον προσδιορισμό της ασαφούς φύσης της ταυτότητας και της συνείδησης του υποκειμένου.

[...] η περίπλοκη σχέση ανάμεσα στο νου, το σώμα και τον εγκέφαλο· η δύναμη της θέλησης και της φύσης, καθώς και τα όρια της συνείδησης είχαν διεκδικηθεί και «αναχυτευτεί» στο αναδυόμενο πεδίο των επιστημών της νόησης από τις πρώτες δεκαετίες έως και τα μέσα του αιώνα³⁴.

(Taylor 2012: 16)

Η ύπαρξη διαφορετικών προσεγγίσεων στη μελέτη των εγκεφαλικών (δυσ)λειτουργιών κατευθύνει την αναζήτηση των ριζωμάτων των νευροεπιστημών στα ετερόκλιτα πεδία της ιστορίας της βιολογίας, της ιατρικής αλλά και της φιλοσοφίας. Μελετώντας το διάχυτο ενδιαφέρον ανατόμων, ζωοτόμων, ιατρών και φιλοσόφων αναφορικά με τις αποκλίσεις ανάμεσα στη διανόηση και την αισθητηριακή αντίληψη, το νου και τον εγκέφαλο, την ψυχή και τον καρδιακό μυ, αλλά και τη σχέση ύλης-πνεύματος εν γένει, καθίσταται σαφής η απουσία χωροχρονικών περιορισμών.

Μέσω της κυκλικής ενασχόλησης με ζητήματα χημικής σύστασης, ψυχονοητικών λειτουργιών και συνάφειας ανάμεσα στην οργανική και την ανόργανη φύση της ύπαρξης γίνεται αντιληπτή η αναγκαιότητα διαλεύκανσης του μεταφυσικού προβληματισμού περί των στοιχείων συγκρότησης του «είναι». Η υπαρξιακή αγωνία του υποκειμένου, εκκινώντας από τη φιλοσοφία, διακλαδίζεται ποικιλοτρόπως, μορφοποιώντας σταδιακά ένα σύστημα λόγων συναφών με την ιατρική του σώματος, τη νευρολογία, την ψυχιατρική και την ψυχολογία. Η προσπάθεια ερμηνείας του δίπολου σώμα-πνεύμα αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία αρθρώνεται ο επιστημονικός

(<https://www.uems.eu/>) και European Society of Integrative Medicine (<https://www.european-society-integrative-medicine.org/>).

³⁴ Μτφρ. δική μου

[...] the intricate relationship between the mind, the body and the brain; the power of the will and the nature and the limits of consciousness, had been contested and recast in the emerging field of mental science during the early and mid-nineteenth century.

λόγος του 19^{ου} αιώνα, ενώ παράλληλα θέσεις που ανάγονται στην αρχαιότητα άλλοτε επιβιώνουν –όπως θα δείξουμε στη συνέχεια– στις θεωρήσεις των Pinel και Reil, και άλλοτε παραμορφώνονται στα πλαίσια του μετα-δαρβινικού μύθου, τροφοδοτώντας τη θεωρία του εκφυλισμού.

Η πίστη των αρχαίων Αιγυπτίων³⁵ αλλά και του Αριστοτέλη³⁶ στη σπουδαιότητα της καρδιάς ως οργάνου και η πεποίθηση σύμφωνα με την οποία εκεί εντοπίζεται η πηγή όλων των νοητικών διαδικασιών³⁷ βρίσκεται στον αντίποδα της προσωκρατικής σκέψης αναφορικά με τη σημασία της λογικής και της αντιληπτικής ικανότητας³⁸. Η εξάρτηση των συναισθηματικών εκφάνσεων και ισορροπιών από την ορθή λειτουργία του εγκεφάλου απαντάται και στον Ιπποκράτη, για τον οποίο «η πηγή της τέρψης μας, της ευθυμίας, του γέλιου και της διασκέδασης, όπως και της θλίψης, του πόνου, της ανησυχίας και των δακρύων, δεν είναι άλλη από το μυαλό [...] είναι το μυαλό η έδρα της παράνοιας και του παραληρήματος»³⁹ (Adelman 1987: 844).

Η διερεύνηση των δραστηριοτήτων του εγκεφάλου συστηματοποιείται κατά την Ελληνιστική εποχή· ο ρόλος των αισθήσεων περιορίζεται ενώ προτάσσεται η κυκλική πορεία του πνεύματος⁴⁰ από τον εγκέφαλο στα αισθητήρια όργανα και τους μύες μέσω

³⁵ Σχετικά με τις ιατρικές πρακτικές στην αρχαία Αίγυπτο παραπέμπουμε στο Wolfhart Westendorf, W. 1992. *Erwachen der Heilkunst. Die Medizin im alten Ägypten*, Zürich: Artemis & Winkler.

³⁶ Ο Αριστοτέλης απορρίπτει τον εγκέφαλο για την ψυχρότητά του, υπογραμμίζοντας παράλληλα τη διάστασή του από τις αισθήσεις. Η καρδιά αποτελεί το κέντρο των αισθήσεων, της νόησης και της κίνησης. (Adelman 1987:844)

³⁷ Στο *Encyclopedia of Neuroscience* (1987: 843) διαβάζουμε ότι η υπεροχή της καρδιάς επί του εγκεφάλου ήταν η επικρατέστερη οπτική στην Εγγύς και Άπω Ανατολή κατά την αρχαιότητα, ενώ επιβιώσεις των παραπάνω αντιλήψεων εντοπίζονται και στην Ευρώπη του 17^{ου} αιώνα.

³⁸ Ο Αλκμαίων ο Κροτωνιάτης υποστήριξε πρώτος ότι ο εγκέφαλος είναι η έδρα των αισθήσεων και το βασικό όργανο της νόησης. Προεκτείνοντας τη σκέψη του, ταύτισε την κατάσταση της υγείας με την αρμονία και της ασθένειας με την αστάθεια των στοιχείων που συνθέτουν το σώμα. (ό. π.)

³⁹ Μτφρ. δική μου

“the source of our pleasure, merriment, laughter, and amusement, as for our grief, pain anxiety, and tears, is none other than the brain [...] it is the brain too which is the seat of madness and delirium” (ό. π., 843, 844).

⁴⁰ Η καθοριστική σημασία του πνεύματος εντοπίζεται και στον Αναξιμένη, η κοσμογονία του οποίου συμπυκνώνεται στο σχήμα πνεύμα-ψυχή-αέρας. Στο 2^ο απόσπασμα η άφθαρτη φύση του πνεύματος και η ταύτισή του με μία μορφή πνοής/αέρα παρουσιάζεται ως εξής «Οἶον ἢ ψυχὴ ἢ ἡμετέρα ἀήρ οὔσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ περιέχει».

των κινητικών νευρώνων και των νευρών του αισθητήριου συστήματος⁴¹. Η εννοιολογική συγγένεια των όρων πνεύμα και ψυχή, ο τριμερής διαχωρισμός της δεύτερης αλλά και η σύνδεσή της με το λογικό εμφανίζονται ήδη στα πλατωνικά έργα *Τίμαιος* και *Πολιτεία*⁴², η απήχηση των οποίων διατηρήθηκε για δύο τουλάχιστον χιλιετίες⁴³. Αργότερα, στην «πνευματική φυσιολογία»(Encyclopedia of Neuroscience 1987: 845) του Γαληνού ο εγκέφαλος μετασχηματίζεται σε κέντρο των αισθήσεων, της σκέψης και της κίνησης, ενώ παράλληλα η ψυχική νόσος αντικρίζεται άλλοτε ως απόρροια της αδυναμίας πρόσβασης του πνεύματος σε αυτόν και άλλοτε ως επακόλουθο ανισομέρειας των χυμών του σώματος⁴⁴.

«Η δυσαναλογία είχε ως αποτέλεσμα την εκδήλωση μίας συγκεκριμένης ιδιοσυγκρασίας ή νόσου [...] η περίσσεια μαύρης χολής οδηγούσε σε μελαγχολία ή αθυμία, και ίσως στην αποκάλυψη μίας διπολικής προσωπικότητας με περιόδους κατάθλιψης»⁴⁵.

(West 2014: L123)

Η υποβάθμιση του ρόλου του εγκεφαλικού φλοιού⁴⁶, η δίοδος του πνεύματος μέσω των καρδιακών κοιλιών και η άρνηση εντοπισμού της ψυχής σε αυτές από το

⁴¹ Αναφορικά με το ρόλο και τη σημασία των νευρών και του πνεύματος-ψυχής παραπέμπουμε στους Ηρόφιλο και Ερασίστρατο αντίστοιχα. Επισημαίνεται ότι οι θέσεις τους αποτέλεσαν σημείο προβληματισμού και αναφοράς καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα (Encyclopedia of Neuroscience 1987: 844)

⁴² Ο Πλάτωνας, αν και διακρίνει την ψυχή από το σώμα, επισημαίνει τη σύνδεσή της με το νευρικό σύστημα(Bennett 1999: 95-118). Σε ό, τι αφορά τις απόψεις που εκτίθενται στα πλατωνικά έργα παραπέμπουμε στο Annas, J. 1999. *Platonic Ethics. Old and New*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press και στο Irwin, T. 1995. *Plato's Ethics*. Oxford: Oxford University Press.

⁴³ Στο *Encyclopedia of Neuroscience*(1987: 844) αναφέρεται “[...]This concept of localization of mental functions continued to reverberate for about 2000 years”.

⁴⁴ Η θεωρία περί χυμών σχετίζεται άμεσα με τα υγρά παράγωγα του ανθρώπινου σώματος: το αίμα, την κίτρινη και τη μαύρη χολή, το φλέγμα. Η έρευνα έχει ήδη επισημάνει εκλεκτικές συγγένειες ανάμεσα στη θεωρία της χυμοπαθολογίας του Γαληνού και του Ιπποκράτη και στη φιλοσοφική θεωρία των τεσσάρων στοιχείων του Εμπεδοκλή. Ενδεικτικά παραπέμπουμε στο Schöner, E. (1964) *Das Viererschema in der antiken Humoralpathologie*, Wiesbaden: Steiner και στο Robbins, S., Cortran, R., Kumar, V., Collins, T. (2003) *Παθολογοανατομική βάση της νόσου*, Αθήνα: Επιστημονικές εκδόσεις Παρισιάνου.

⁴⁵ Μτφρ. δική μου

“An imbalance resulted in a particular type of temperament or disease [...] black bile resulted in melancholy, a subdued temperament, and perhaps a bipolar personality with periods of depression”.

Αντίστοιχο χωρίο εντοπίσαμε και στο *Encyclopedia of Neuroscience*(1987: 844): “Melancholia was due to an excess of black bile and epilepsy due to an excess of phlegm”.

⁴⁶ Η θέση αναθεωρείται πολύ αργότερα από τον Franz Josef Gall, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια. Ο Gall επιδιώκει τη δημιουργία συσχετισμών ανάμεσα στην οργανική φύση του εγκεφάλου και την ανόργανη φύση του νου, κατηγοριοποιώντας παράλληλα τις νοητικές λειτουργίες.

Γαληνό(Encyclopedia of Neuroscience 1987: 844, 845) ακολουθείται από τη διατύπωση μεσαιωνικών θεωριών με σκοπό τον προσδιορισμό της θέσης των διανοητικών ικανοτήτων και της σχέσης τους τόσο με το σώμα όσο και με το πνεύμα⁴⁷. Συνδυαστικός ωστόσο κρίκος, ανάμεσα στις προσεγγίσεις που προηγούνται, παραμένει η ενεργοποίηση των οργανικών λειτουργιών και η αμφίδρομη επενέργεια ψυχής-σώματος μέσω των ζωικών πνευμάτων⁴⁸. Η αντίληψη ότι «τα ζωικά πνεύματα με τη λειτουργία τους προκαλούν την ψυχική λειτουργία και τις σωματικές κινήσεις, μεσολαβούν ανάμεσα στην ψυχή και το σώμα εξηγώντας την αμοιβαία τους επίδραση»(Γογγάκη 2008: 58) επιβιώνει στη φιλοσοφική σκέψη του Βάκωνα⁴⁹ και αποτελεί συγχρόνως τον πυρήνα του καρτεσιανού συλλογισμού για τη μηχανιστική ερμηνεία της ύπαρξης· ανθρώπινης, ζωικής, συμπαντικής⁵⁰.

Το σύνολο των νοητικών διαδικασιών και των ψυχικών εκφάνσεων διαχωρίζεται από το σώμα, δημιουργώντας ένα δυϊστικό μοντέλο ανάμεσα στη νόηση και την αίσθηση, το έλλογο και το άλογο, το άυλο και το υλικό. Η αντίληψη, η μνήμη και η συναισθηματική έκφραση ταξινομούνται σε διαφορετικό επίπεδο από τις βιολογικές διαστάσεις του σώματος, το οποίο οργανώνεται βάσει των γεωμετρικών του ιδιοτήτων· των διαστάσεων, του σχήματος και τμημάτων που το αποτελούν. Ο Uhlich(1995: 233) παρατηρεί για τον Descartes «[...]η ουσία του εγώ –η ψυχή, το πνεύμα, ο νους– διαχωρίζεται απόλυτα από το σώμα μας και σε καμία περίπτωση δε συνδέεται με τη βιολογική μας υπόσταση»⁵¹. Στην τροφοδότηση των μυών του σώματος –μέσω της

⁴⁷ “The church fathers were very much concerned with the nonmaterial nature of the soul. They felt that brain tissue was too mundane to act as an intermediate between the earthly body and the heavenly soul, so they placed the mental faculties in the empty spaces in the brain—the ventricles” (Encyclopedia of Neuroscience 1987: 845).

⁴⁸ Η σχολή του Γαληνού υιοθετεί το σχήμα του Ερασίστρατου σχετικά με το ζωικό πνεύμα, ενώ παράλληλα αξιοποιώντας τη νατουραλιστική προσέγγιση του Αριστοτέλη υποστηρίζει τη μετατροπή του ζωικού πνεύματος σε ψυχικό και τη μεταφορά του «προς την περιφέρεια κατά μήκος των νεύρων που φύονται εξ αυτού και του νωτιαίου μυελού»(Ανδρέου et.al. 2002 - Διαθέσιμο στο <http://www.encephalos.gr/full/39-4-02g.htm> - Τελευταία πρόσβαση 11/7/2019)

⁴⁹ Αναφορικά με τη φιλοσοφική σκέψη αλλά και τη θεμελίωση του υλισμού και του εμπειρισμού από τον Francis Bacon παραπέμπουμε στο *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Διαθέσιμο στο <https://plato.stanford.edu/entries/francis-bacon/> - Τελευταία πρόσβαση 11/7/2019).

⁵⁰ Στο *Philosophy of Psychology and Cognitive Science*(2007:32) η μηχανιστική αντίληψη του Descartes συμπυκνώνεται στη φράση “I have described this earth, and indeed the whole universe, as if it were a machine”(Descartes 1644, IV, § 188). Ο West(2014: L125) αναφέρει σχετικά με την επίδραση του θεωρητικού συστήματος του Γαληνού “[...] Galens writings developed such an enormous influence that lasted for 1300 years until the end of the sixteenth century”.

⁵¹ Μτφρ. δική μου

ροής πνεύματος– συμβάλλει η επίφυση⁵², από την οποία εξαρτώνται οι αυθόρμητες αντιδράσεις σε φυσικά ερεθίσματα αλλά και η μεταβίβαση των νευρικών ερεθισμάτων⁵³. ένα σχήμα που προσιδιάζει σε μηχανή λόγω της συγχρονικής παρουσίας και αλληλεξάρτησης στοιχείων διαφορετικής φύσης.

Η προσπάθεια αναπαράστασης του πνευματικού και του υλικού κόσμου, το αντίκρισμα «του πνεύματος ως προϊόντος του σώματος» ή «εκκρίματος του εγκεφάλου»(Καράβατος 2017: 73) μέσω των υλιστικών θεωρήσεων, η αντιμετώπιση του σώματος ως απόρροια του πνεύματος⁵⁴ και η παράλληλη προσέγγιση ψυχής-σώματος ως «εν και ταυτό»⁵⁵ υποδεικνύουν την ύπαρξη φιλοσοφικού υποβάθρου στο πεδίο των νευροεπιστημών του 19^{ου} αιώνα. Η ανάγκη διευθέτησης της σχέσης νοητού-αισθητού και ταξινόμησης των γνωστικών και αισθητηριακών διεργασιών προαναγγέλλουν τη διαμόρφωση μίας ιατρικο-φιλοσοφικής μεθόδου, στην οποία θα συναρμόνιζαν αρχές της φυσιολογίας, της ιατρικής και της ηθικής⁵⁶ με σκοπό το σαφή προσδιορισμό μίας κατηγορίας νοσολογικών οντοτήτων και ακολουθίας συμπεριφορών.

[...] the essential me-the soul, the spirit, the mind-is entirely distinct from our body and in no way connected to our biological make up”.

⁵² Στο Λεξικό Ιατρικών Όρων του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης διαβάζουμε για το ρόλο της επίφυσης/κωναρίου «a gland located deep in the brain which produces and secretes melatonin in the bloodstream; pineal body» (Διαθέσιμο στο <http://www1.med.auth.gr/db/dictionary1/gr/searchresult.asp?search1=pineal+ gland> – Τελευταία πρόσβαση 11/7/2019).

⁵³ Η σύγχρονη αντίληψη περί των αντανεκλαστικών αντιδράσεων ξεκινά με την ανάπτυξη της ιδέας του «αντανεκλαστικού τόξου» από τον φυσιολόγο Marshall Haul (Encyclopedia of Neuroscience 1987:845). Όσον αφορά στη λειτουργία του τόξου του Haul παραπέμπουμε στο Eadie, M. J. 2008. ‘Marshall Hall, the reflex arc and epilepsy’. Στο *The Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh*, Τεύχος 38, σ.σ. 167-171

⁵⁴ Ο Καράβατος(2017: 73) καταγράφει την αντίθεση του Σπυρίδωνος Μαυρογένη στην «ιδανική μέθοδο» η οποία, “θεωρούσα το σώμα ως προϊόν του πνεύματος”, παραλύει “την πρόοδο της ερεύνης” στις φυσικές επιστήμες».

Για την πραγματεία του Μαυρογένη *Περί ζωής και ψυχής και των προς αλλήλας σχέσεων αυτών* παραπέμπουμε στο περιοδικό σύγγραμμα “Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος” (1863), Τεύχη Γ', Ε, ΣΤ', Ζ'.

⁵⁵ «Ήταν, επίσης, (ενν. ο Μαυρογένης) αντίθετος και προς τη μέθοδο της “λεγόμενης φιλοσοφίας της φύσεως”, η οποία θεωρούσε σώμα και πνεύμα ως “εν και ταυτό”» (Καράβατος 2017: 73).

Η θέση που προηγείται απηχεί απόψεις του Baruch Spinoza για τις οποίες παραπέμπουμε στο Bennett, J. 1984. *A Study of Spinoza's 'Ethics'*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵⁶ Η απόχρωση του όρου(moral) διευκρινίζεται στη συνέχεια μέσω των θέσεων του Philippe Pinel, όπως θα δείξουμε στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

1. 3 Πρώιμη Ψυχιατρική Επιστήμη και Νευρολογία: Η συμβολή των Pinel και Reil

Η επίμονη, οντολογικής και βιολογικής φύσεως, διερεύνηση της ανθρώπινης υπόστασης εγγράφεται στην ευρύτερη ρητορική του 19^{ου} αιώνα, δημιουργώντας ένα μωσαϊκό ιατρικών, πολιτικών και κοινωνικών λόγων. Η ενσωμάτωση βιογενετικών και ψυχοκοινωνικών παραγόντων στην προσπάθεια προσδιορισμού των επιμέρους συστατικών που συγκροτούν την ανθρώπινη ύπαρξη, δεν αναιρεί τις φιλοσοφικές όψεις του ζητήματος. Αντιθέτως, ο επιστημονικός λόγος της εποχής αρθρώνεται γύρω από θέματα λειτουργικών ανωμαλιών του σώματος και του πνεύματος, απόρροια των οποίων συνιστούν τα φαινόμενα κοινωνικής παθολογίας. Σε αυτά τα πλαίσια, η στενή σχέση ανάμεσα στην πρώιμη ψυχιατρική και την ιατρική του σώματος οδηγεί στο φανέρωμα ενός νέου τρόπου θέασης του υποκειμένου, ως παλίμψηστου⁵⁷. Η υπαρξιακή χροιά των θεμάτων που καθόρισαν τον επιστημονικό στοχασμό του τέλους του αιώνα αποδίδεται μέσω ενός πλέγματος ερωτημάτων γύρω από τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ουσίας.

«Ενυπάρχει σε κάθε άτομο μία συνδυαστική δύναμη, παράγωγο της μνήμης και της υπό διαμόρφωση βούλησης, η οποία αποτελεί τον πυρήνα του εαυτού; Ή δεν είμαστε τίποτα περισσότερο από μία σειρά σωματικών αισθήσεων, εγκεφαλικών αντανάκλαστικών και κατακερματισμένων αναμνήσεων που συναποτελούν το αφήγημα της ατομικότητας;⁵⁸»

(Taylor 2012: 26)

Αν και ο όρος «ψυχολογία»⁵⁹ εμφανίζεται ήδη από το 1703 και το 1754 σε έργα των Broughton και Bonnet⁶⁰ αντιστοίχως, συνιστώντας ουσιαστικά έναν εκ των πλέον δημοφιλών κλάδων της φιλοσοφίας(Grange 1961: 442), οι θεωρητικές βάσεις για τη

⁵⁷ Η εκ του σύνεγγυς μελέτη ιατρικού και φιλοσοφικού υλικού της υπό εξέταση περιόδου υποδεικνύει μία τάση ανατομίας της ύπαρξης σε βιολογικό και πνευματικό επίπεδο. Η ανατομία, άλλοτε ως κυριολεκτική και άλλοτε ως μεταφορική διαδικασία, εξέταζε τα δομικά επίπεδα του ατόμου, αποσκοπώντας στην ανίχνευση και τον προσδιορισμό της βαθύτερης ουσίας του.

⁵⁸ Μτφρ. δική μου

“Is there a coordinating power within each individual, formed through memory and shaping will, that constitutes the core of the self? Or are we nothing but a series of bodily sensations, cerebral reflexes and fragmented memories that together constitute the fiction of individuality?”

⁵⁹ Η πρόσληψη του όρου, ως ξεχωριστού κλάδου, από το 1690 έως και το 1800 αφορούσε στην περιγραφή των διανοητικών διεργασιών του μυαλού. Αντιθέτως, για τον Pinel λειτουργίες όπως η μνήμη, η φαντασία, η κρίση, η λογική, η εστίαση –αν και απαραίτητες– δεν έχουν την ίδια βαρύτητα με την «ηθική» μελέτη του συναισθήματος(Grange 1961: 444).

⁶⁰ Broughton, J. 1703. *Psychologia*, London: T. Bennett; Bonnet, Ch. 1754. “Essai de Psychologie”. In *Oeuvres*, Neuchatel: Fauche, 1783, Vol. VIII, 1-161.

θεραπεία των διανοητικά και ψυχικά ασθενών τίθενται στο έργο του Philippe Pinel, *Traité Médico-Philosophique sur L'aliénation Mentale ou la Manie*⁶¹. Η προσέγγιση του Pinel έχει περισσότερο αποχρώσεις ηθικής θεραπείας παρά ψυχολογικής φροντίδας. Βασιζόμενος στην αριστοτελική θεώρηση της διανοητικής υγείας ως συνισταμένης της καλής σωματικής και νοητικής κατάστασης, υπογράμμισε την ανάγκη συμμετρικής ανάπτυξης της διττής φύσης του ανθρώπου· πνευματικής και οργανικής. Το ηθικό στοιχείο της θεωρίας «υποδηλώνει την ύπαρξη μίας ευρύτερης περιοχής του νου αντίστοιχης σχεδόν της σύγχρονης σύλληψης του “ψυχολογικού”⁶²»(Grange 1961: 443), χωρίς ωστόσο να υποβαθμίζονται η σημασία και οι τρόποι εξωτερίκευσης του συναισθήματος.

Στην οπτική του Pinel η διανοητική εμπειρία και οι συναισθηματικοί παράγοντες συναιρούνται σε μία ιδιόμορφη ηθική, υποδηλώνοντας την ύπαρξη ενός νοητού σχήματος στο οποίο η αίσθηση εγκιβωτίζεται στη νόηση⁶³. Η πίστη στην πρωτοκαθεδρία των ηθικών αιτίων στην εκδήλωση της παράνοιας⁶⁴ συνεπαγόταν την αναγκαιότητα μίας ηθικής θεραπείας η οποία «αφορούσε στα πάθη και τις προσποιητές συμπεριφορές που [...], αν και μπορούσαν να προκαλέσουν διανοητικές διαταραχές, ήταν ωστόσο θεραπεύσιμα»⁶⁵(Finger and Eling 2019: 365). Κάθε παρέκκλιση από την κανονικότητα εξετάζεται υπό το πρίσμα της σχέσης ερεθίσματος-συναισθηματικής αντίδρασης, με απώτερο στόχο την εξισορρόπηση των παθών⁶⁶. Η εκ παραλλήλου προσέγγιση ηθικών, ψυχολογικών και διανοητικών παραγόντων⁶⁷ σε συνδυασμό με την

⁶¹ Pinel, P. 2006. *L'aliénation Mentale ou la Manie: Traité Médico-Philosophique, Paris: L' Harmattan*

⁶² Μτφρ. δική μου «[...] to connote a broad area of the mind roughly equivalent to our conception of “psychological”»

⁶³ “Pinel used the word (ενν. moral) to describe the emotional factors in mental experience”(Grange 1961: 443)

⁶⁴ Η Grange(1961: 443) αναφέρει για τον Pinel «He believed that the chief cause of insanity was “moral” (which his contemporaries explained as insanity due to strong emotions)».

⁶⁵ Μτφρ. δική μου «His “moral treatments” had much to do with the passions and affections(today emotions) which he believed could cause the insanities and could be manipulated to cure them».

⁶⁶ Είναι πρόδηλη η συγγένεια με την αριστοτελική φιλοσοφία –όπως δείξαμε στο κεφάλαιο που προηγείται– σχετικά με τη σωστή αναλογία των χυμών του σώματος(ευκρασία).

⁶⁷ Στο *Pinel and the Eighteenth Century Psychiatry*(1961: 443, 444) εντοπίζουμε σχετικά με τα αρχικά στάδια διαμόρφωσης της ψυχιατρικής επιστήμης χωρία όπως «‘psychiatrie’ was also associated with the study of moral subjects [...] a discipline which initially described a combined moral and medical viewpoint» και στη συνέχεια «moral connotes emotional rather than intellectual phenomena» διευκρινίζοντας ότι «the study of the emotions was a separate discipline from the study of intellect».

απόδοση διαφορετικών αποχρώσεων σε κάθε έναν από αυτούς επιβεβαιώνει την πολυπλοκότητα της πρώιμης ψυχιατρικής επιστήμης αλλά και τη ρευστότητα μεταξύ διαφορετικών πεδίων.

«Η ανάλυση της ανθρώπινης αντίληψης προωθήθηκε μέσω εκείνων που συμφιλίωσαν ποικίλους γνωστικούς κλάδους σε μία επιστήμη των ιδεών. Αλλά μία άλλη μελέτη η οποία μετά βίας συνοψίζεται στο παρόν απαιτεί την αρωγή των ιατρών. Είναι η ηθική ανάλυση της ψυχικής ευπάθειας ή των παθών –των τροποποιήσεών τους, των διαφορετικών τους βαθμών και των ποικίλων συνδυασμών⁶⁸ τους.

(Pinel 1801: xxxv)

Τα πάθη και η ψυχική ευαισθησία εν γένει κατηγοριοποιούνται ως συναισθηματικές καταστάσεις που εντάσσονται στο πεδίο της νόησης. Η ασυνήθιστη νευρική διέγερση, η διαταραχή των διανοητικών λειτουργιών και της συναισθηματικότητας του ατόμου περιγράφονται ως «διαφορετικές εκδοχές νευρωτικών συμπεριφορών και καταστάσεων του νου που αποκαλούνται από τον Pinel ‘πάθη’»⁶⁹(Grange 1961: 445). Ο όρος δεν υποδηλώνει μόνο μία σειρά χρόνιων ή οξείων νευρικών διαταραχών και συναισθηματικών ανωμαλιών, αλλά και «διαθέσεις και ροπές όπως η μελαγχολία, η νευρικότητα, η ανία, η ικανοποίηση, η περιέργεια, η καχυποψία, η δειλία και η ανεκτικότητα»⁷⁰(Grange 1961: 445). Ο ιατρικός εμπειρισμός του Pinel συναρπεί τους κληρονομικούς παράγοντες με τις λειτουργικές βλάβες και την έκθεση σε δυσμενή για το υποκείμενο περιβάλλοντα, αξιολογώντας εν τέλει τα φαινόμενα ψυχοπαθολογίας ως μόνιμες ή προσωρινές μορφές αλλοτρίωσης του “εγώ”.

Η εμβρυακή διαμόρφωση «διακριτών ψυχιατρικών παραδόσεων [...] κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα»(Richards 1998: 703) ερμηνεύεται στα πλαίσια ανάδυσης διαφορετικών ιατρικών θεωρήσεων αναφορικά με τις υλικές διαστάσεις του σώματος

⁶⁸ Μτφρ. δική μου

“The analysis of human understanding has been much advanced by those who have reconciled various branches of knowledge into a science of ideas. But another study which is barely outlined at present requires the assistance of the physicians. This is the analysis of moral affections, or passions –their modifications, their different degrees, and their varied combinations”.

⁶⁹ Μτφρ. δική μου

« [...]he described various forms of neurotic behavior and states of mind which he called the ‘passions’».

⁷⁰ Μτφρ. δική μου

«[...] attitudes and dispositions, such as melancholy, anxiety, boredom, content, curiosity, suspiciousness, timorousness and complaisance»

και τη συνάφειά τους με ό, τι περικλείει η υπερβατική έννοια της ψυχής. Κάθε διάκριση του φυσιολογικού από το παθολογικό ως αποτέλεσμα εμπειρικής παρατήρησης απεικονίζει μία γενικότερη τάση του επιστημονισμού της υπό μελέτη χρονικής περιόδου. Η σταδιακή διαφοροποίηση του ιατρικού λόγου από αμιγώς υλιστικές ερμηνείες εκφέρεται μέσω μίας «εκ διαμέτρου αντίθετης θέσης - ενός νέου τρόπου σκέψης τη βάση του οποίου αποτέλεσε η ψυχιατρική θεωρία»⁷¹(Richards 1998:703) του Johann Christian Reil. Ο όρος ψυχιατρική⁷² θεμελιώνεται και χρησιμοποιείται από τον ίδιο για την περιγραφή μίας αναπτυσσόμενης μεθόδου μελέτης των αιτίων και των τρόπων απόσχισης του ανθρώπου από τη βαθύτερη ουσία του.

Η πρόσληψη του συνόλου των βιολογικών διαδικασιών⁷³ ως λειτουργιών «της χημικής σύστασης και της μορφολογίας των υλικών στοιχείων»⁷⁴(Richards 1998: 707) συνεπάγεται τη δημιουργία ενός φυσικοχημικού περιβάλλοντος με έδρα το σώμα. Σε αυτό το πλαίσιο ο Reil διχοτομεί το σύμπαν μέσω των *δυνάμεων*(*Kräfte*). Η αναπαράσταση των καταστάσεων της ύλης που γίνονται αντιληπτές αισθητηριακά, η σκιαγράφηση των υποκειμενικών αναγνώσεων της πραγματικότητας και των σχέσεων αιτίου-αιτιατού προσδιορίζονται με τον όρο *Kraft*, ενώ οι αντιδράσεις ανάμεσα στα υλικά στοιχεία των οργανικών σωμάτων περιγράφονται ως *ζωτικές δυνάμεις*(*Lebenskräfte*). Δυνάμεις δηλαδή της φύσης από τις οποίες προκύπτει ζωή μέσω χημικών και άλλων διαδικασιών εντός των ορίων ενός «υλιστικού και μηχανιστικού μοντέλου σύλληψης των βιολογικών διεργασιών»⁷⁵(Richards 1998: 708).

Ο Reil αντιμετωπίζει το σώμα αλλά και τη ζωή γενικότερα ως σύστημα. Το σώμα αποτελείται από μεμονωμένα, ανεξάρτητα μέλη των οποίων η ξεχωριστή δύναμη απορρέει από τη δομή και τα επιμέρους συστατικά τους. Κατά συνέπεια το φαινόμενο της ζωής πηγάζει από τη συμμετοχική σχέση των μελών και τις εξωτερικές, αιτιώδεις

⁷¹ Μτφρ. δική μου

«[...] a radically contrary stance-this new mode of thought underlay his psychiatric theory».

⁷² Στο *Core Psychiatry*(2012: 3) διαβάζουμε «The 'term' psychiatry was first used by Reil, a professor of medicine in Germany, to describe the evolving discipline, although its practitioners were known as alienists(those who treated mental alienation) until the twentieth century».

⁷³ Αναφερόμαστε σε διαδικασίες όπως η πέψη, η ανάπτυξη, η αναπαραγωγή.

⁷⁴ Μτφρ. δική μου

«[...] chemical composition and structural form of the material elements [...]»

⁷⁵ Μτφρ. δική μου

«[...] materialistic and mechanistic concept of organic processes»

αλληλεπιδράσεις τους⁷⁶(Richards 1998: 711). Το ίδιο σχήμα υιοθετείται και στο *Rhapsodien über die Anwendung der psychischen Curmethode auf Geisteszerrüttungen*(1803) για την παρουσίαση της σύνθεσης του εγκεφάλου ως καλλιτεχνικού προϊόντος, συγκροτημένου από επιμέρους λειτουργικά στοιχεία που επιδρούν το ένα στο άλλο⁷⁷. Ο Reil ταυτίζει το νου με τον εγκέφαλο πιστεύοντας –ίσως– στην ενσάρκωση της σκέψης μέσω του νευρικού συστήματος⁷⁸(Richards 1998: 716). Οι νοητικές διεργασίες του εγκεφάλου, η σύνδεσή τους με το νευρικό σύστημα και η εξωτερίκευση αυτής της «συνεργασίας» μέσω των δυνάμεων της ψυχής⁷⁹ υποδηλώνουν την ύπαρξη μίας δυϊστικής σύλληψης της ζωής, συγγενούς –όπως και ο Richards παρατηρεί– της καντιανής γνωσιοθεωρίας⁸⁰.

Ο διαμεσολαβητικός ρόλος της ψυχής διασαφηνίζεται στο *Fieberhafte Nervenkrankheiten*(1802), όπου ο Reil επιχειρεί τη διερεύνηση της φύσης των ψυχιατρικών διαταραχών, ερμηνεύοντας την ασθένεια ως επακόλουθο αποδιοργάνωσης της εύρυθμης λειτουργίας των ψυχικών δυνάμεων⁸¹. Υποδιαιρώντας την ανθρώπινη αναπαραστατική ικανότητα σε τομείς, εντοπίζει διαβαθμίσεις των ψυχιατρικών φαινομένων που προκύπτουν από ανωμαλίες σχετικές με τη λογική, τη συναίσθηση και τη φαντασία του ασθενούς⁸². Νοσολογικές καταστάσεις όπως «η

⁷⁶ Ο Richards αναφέρει “The phenomena of life stemmed from the constituent, citizenlike parts in their external, causal interactions with each other”.

⁷⁷ Στο *Rhapsodien über die Anwendung der psychischen Curmethode auf Geisteszerrüttungen*(1803: 46) ο Reil παρομοιάζει τις λειτουργίες του εγκεφάλου με τη διαδικασία της ενορχήστρωσης. Ο εκτελεστικός ρόλος κάθε οργάνου αποσκοπεί στην καλύτερη δυνατή απόδοση μίας μουσικής σύνθεσης. Ακόμα και οι πιο ανεπαίσθητες μεταβολές του σχήματος μπορούν να επηρεάζουν το σύνολο και να μεταβάλουν την τελική εικόνα. Διαβάζουμε «Mag das Gehirn einmal als ein zusammengefügtes Kunstwerk aus vielen tönenden Körpern gedacht werden, die in einer zweckmäßigen Beziehung (rapport) stehen».

⁷⁸ «He treated them (ενν. the brain and the mind) as virtually identical, as if mind were completely instantiated in the nervous system».

⁷⁹ Ο Reil δε θεωρεί την ψυχή οντότητα κατάλληλη για την ερμηνεία θεμελιωδών βιολογικών διεργασιών του σώματος αλλά βάσει της παρατήρησης του Richards οι ψυχικές δυνάμεις υποβιβάζονται σε λειτουργίες του νευρικού συστήματος. Παραθέτουμε «The entire direction of Reil’s analysis implied that the powers that were called psychic could ultimately be reduced to forces of the nervous system»(Richards 1998: 713).

⁸⁰ Ο Richards(1998: 707) παρατηρεί για τον Reil «[...] at this early stage of his reflections, embraced a kind of Kantian dualism» ενώ αργότερα διευκρινίζει «He denied the teleological relationship that Kant prescribed for organisms»(ό. π., 711).

⁸¹ Ως βασικές δυνάμεις της ψυχής ορίζονται η συνείδηση, η αντίληψη, η λογική, η φαντασία και η συναίσθηση(ό. π., 712).

⁸² «Reil distinguished three main areas of representational understanding, malfunctions of which might produce illness: representations of ‘common sense’(Gemeingefühl), representations of sensibility and representations of imagination»(ό. π.).

υποχονδρία, η μελαγχολία και η ψευδαίσθηση περιστροφής»(Richards 1998: 712) –είτε του ίδιου του ατόμου είτε του περιβάλλοντός του– κατηγοριοποιούνται ως βλάβες της αντιληπτικής ικανότητας⁸³. Ανωμαλίες που αφορούν στη λογική συγκρότηση του υποκειμένου δύνανται να προκαλέσουν «φантаσιώσεις ή παραισθήσεις» (Richards 1998: 712) ενώ χαρακτηριστικά περιστατικά παράνοιας παραπέμπουν σε περιπτώσεις οργιάζουσας φαντασίας, όπου «ο πάσχων αδυνατεί να διαχωρίσει τις πλασματικές εικόνες από την πραγματικότητα»(Richards 1998: 712).

«Ο Reil καταλήγει στην εκτίμηση ότι η παραφροσύνη αναδύεται από τον κατακερματισμό του 'είναι'⁸⁴, από μία ανολοκλήρωτη ή παραμορφωμένη προσωπικότητα, και από την ανικανότητα του εαυτού να οικοδομήσει ένα συνεκτικό κόσμο γύρω του⁸⁵ –όλα αυτά προέκυπταν από μία δυσλειτουργική αυτοσυνειδησία: τη θεμελιώδη εκείνη δημιουργική δραστηριότητα του νου, υποθέσεις για την οποία είχαν ήδη διατυπωθεί από τους ρομαντικούς φιλοσόφους»⁸⁶.

(Richards 1998: 713-714)

Η αυτογνωσία ανάγεται σε μείζονα κλίμακα προσδιορισμού των τρόπων οικοδόμησης του συνειδητού 'εγώ' και του κόσμου. Μέσω του συγκερασμού διαφορετικών ποιοτικών χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων ο Reil συνθέτει την εικόνα του εαυτού ως αδιάσπαστου όλου. Ωστόσο, στις περιπτώσεις που η αυτεπίγνωση του ατόμου κλονίζεται, αποκαλύπτοντας την λανθάνουσα παθολογία του 'είναι', η διάσπαση της προσωπικότητας και η ανατροπή της ενότητας του κόσμου που περιβάλλει το άτομο

⁸³ Ο Richards αποδίδει τον όρο ως 'common sense'. Οποιαδήποτε αλλαγή επηρέαζε την καλή κατάσταση των μελών του σώματος και την εύρυθμη λειτουργία του ως συνόλου οδηγούσε δυνητικά στις παθολογικές καταστάσεις που αναφέρονται.

⁸⁴ Η σχάση του 'εγώ' ως παράγοντας εκδήλωσης συμπτωμάτων ψυχιατρικής παθολογίας μελετάται εκτενώς στο τρίτο μέρος της μεταπτυχιακής διατριβής, όπου επιχειρούμε αναλύσεις λογοτεχνικών προϊόντων υπό το διπλό πρίσμα της κανονιστικής ψυχιατρικής και της ψυχαναλυτικής θεωρίας.

⁸⁵ Επισημαίνεται η ύπαρξη εκλεκτικών συγγενειών με τις ιδεαλιστικές θεωρήσεις των Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling και του Georg Wilhelm Friedrich Hegel αργότερα, στα πλαίσια διαμόρφωσης ενός νέου φιλοσοφικού μοντέλου, οι ρίζες του οποίου εντοπίζονται στην καντιανή φιλοσοφία.

⁸⁶ Μτφρ. δική μου

«Reil came to regard insanity as steaming from the fragmentation of the self, from an incomplete or misformed personality, and from the inability of the self to construct a coherent world of the nonego-all of which resulted from the malfunctioning of self-consciousness, that fundamentally creative activity of mind postulated by the romantic philosophers».

θεωρούνται αναπόφευκτες⁸⁷(Richards 1998: 718). Η διανοητική και ψυχική ανισορροπία δεν αντικρίζονται ως επακόλουθα απώλειας του λογικού ελέγχου, αντιθέτως αναφύονται από τις ρωγμές ενός διαιρεμένου όλου, αλλοιώνοντας το σύνολο των νοητικών και ψυχικών λειτουργιών. Ο ρόλος της φύσης ως αρχέγονης δύναμης διαπλέκεται με στοιχεία του εν εξελίξει πολιτισμικού περιβάλλοντος, προσδίδοντας μία πιο ζοφερή όψη στην κοινωνία του 19^{ου} αιώνα. «Οι σπόροι της τρέλας»⁸⁸(Reil 1803: 12) με τους οποίους έχουμε προικιστεί από την ίδια τη φύση δύνανται να ανθίσουν τη στιγμή ακριβώς μίας ακραίας πολιτισμικής εκλέπτυνσης⁸⁹. όταν το υποκείμενο θα αντικρίσει τον κόσμο εντός αλλά και γύρω του μέσω ενός παραμορφωτικού κατόπτρου.

«Το φρενοκομείο διαθέτει τους σφετεριστές του, τους τυράννους του, τους δέσμιους, τους εγκληματίες του, και ανυπεράσπιστους μάρτυρες, ηλιθίους που γελούν χωρίς λόγο, και ηλιθίους που βασανίζουν τους εαυτούς τους χωρίς σκοπό. Η περηφάνια της καταγωγής, ο εγωισμός, η ματαιοδοξία, η απληστία και όλα τα υπόλοιπα είδωλα της ανθρώπινης αδυναμίας κρατούν το πηδάλιο σε αυτήν την δίνη, όπως ακριβώς στον ωκεανό του απέραντου κόσμου»⁹⁰.

(Reil 1803: 7, 8)

⁸⁷ Ο Richards, επεξεργαζόμενος την οπτική του Reil ως προς τα αίτια εκδήλωσης παθολογικών καταστάσεων, παρατηρεί «When self-conscious action falters, when pathology of the ego strikes, then personality fragments and the world becomes incoherent».

⁸⁸ Στο *Phapsodien über die Anwendung der psychischen Curmethode auf Geisteszerrüttungen* ο Reil αντικρίζει την επιμονή, τα πάθη και την ικανότητα του ανθρώπου να ρυθμίζει τον τρόπο ζωής του ως εγγενείς δυνάμεις της ατομικότητας, ως δυνάμεις με τις οποίες εφοδιάζεται από τη φύση. Το ίδιο υποστηρίζει και για την παραφροσύνη «[...] eben so viele Keime zur Narrheit hat sie uns auch zugleich durch die selben mitgeteilt».

⁸⁹ Στο *The Romantic Conception of Life: Science and Philosophy in the Age of Goethe*(2002: 264) ο Richards παρατηρεί την –πρόσκαιρη– ύπαρξη ρουσσωικών επιρροών στη σκέψη του Reil αναφορικά με την κατάταξη του πολιτισμού στους παράγοντες εκδήλωσης ψυχιατρικών συμπτωμάτων. Όπως ο ίδιος επισημαίνει, η θέση αυτή εντοπίζεται σε μία σειρά άρθρων δημοσιευμένων στο *Wöchentliche Hallische Anzeigen* κατά τα έτη 1788 και 1789.

⁹⁰ Μτφρ. δική μου

«Das Tollhaus hat seine Ufurpateurs, Tyrannen, Sklaven, Frevler und wehrlose Dulder, Thoren, die ohne Grund lachen, und Thoren, die sich ohne Grund selbst quälen. Ahnenstolz, Egoismus, Eitelkeit, Habfucht und andere Idole der menschlichen Schwäche führen auch auf diesem Strudel das Ruder, wie auf dem Ocean der großen Welt».

Κεφάλαιο 2

Το θεωρητικό υπόβαθρο άρθρωσης του ψυχιατρικού λόγου

2 Franz Josef Gall: η (ψευδο)επιστήμη της φρενολογίας και οι επιβιώσεις της στο κοινωνικό και καλλιτεχνικό σύμπαν του 19ου αιώνα

Οι φιλοσοφικές βάσεις εκφοράς του επιστημονικού λόγου ως προς τα δομικά χαρακτηριστικά του εγκεφάλου, τη λειτουργία του νευρικού ιστού και τη συσχέτιση του χημικού περιβάλλοντος του σώματος με το αόριστο περιβάλλον της νόησης συμπυκνώνονται σε μία ιδιάζουσα προσέγγιση, δημιουργώντας μία νέα σύνθεση αποτελούμενη από στοιχεία ανατομίας, νευρολογίας και ηθικής φιλοσοφίας. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος στο νευρικό σύστημα και η προσπάθεια συγκερασμού της υπάρχουσας εμπειρικής και ανατομικής γνώσης προσδίδουν στη φρενολογία⁹¹ του Franz Josef Gall χαρακτήρα ιατροφιλοσοφικού αποστάγματος, στοιχεία του οποίου επιβιώνουν αργότερα στις (ψευδο)επιστήμες της φυσιογνωμικής⁹², της ανθρωπομετρίας⁹³ και της κρανιομετρίας⁹⁴. Οι φρενολογικές προσεγγίσεις διαποτίζουν ποικίλους τομείς, και αφήνοντας ίχνη στον ιατρικό και φιλοσοφικό λόγο, τη λογοτεχνία,

⁹¹ «Gall attempted to probe the character of an individual by mapping parts of the skull to areas of the brain that affected individual aspects of personality»(Marshall 2000: 161)

⁹² Η φυσιογνωμική του John Caspar Lavater «used facial features to judge individual character»(ό. π.)

⁹³ Μέσω των μεθόδων της ανθρωπομετρίας του 19ου αιώνα επιχειρείται η κατηγοριοποίηση και σύγκριση εξωτερικών χαρακτηριστικών του ανθρώπου. Αναφορικά με την προσπάθεια ερμηνείας διαφόρων ανθρωπολογικών ζητημάτων με τη χρήση πρακτικών των ψευδοεπιστημών παραπέμπουμε στο Gould, S. J. 1996. *The Mismeasure of Man*(Revised and Expanded), New York: W.W. Norton and Company.

⁹⁴ Ο Critchley (1965: 771) αντικρίζει το ενδιαφέρον του Gall για το ανθρώπινο κρανίο ως παράγοντα διαμόρφωσης νέων ή την εξέλιξη υπαρχόντων επιστημονικών κλάδων ως εξής:

«[...] his interest in the skull and in physiological traits stimulated the growth of anthropology, craniology, psychology and criminology».

Αναφορικά με την ψευδοεπιστήμη της κρανιομετρίας εντοπίζουμε ότι «[...] the whole system of craniology rested upon the principle that men were born unequal as to their moral and intellectual faculties»(Temkin 1947: 306-307).

την παιδαγωγική και την πολιτική⁹⁵, ανάγονται εν τέλει σε «δύναμη κοινωνική»(Critchley 1965: 771).

«Στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα η φρενολογία αντιπροσώπευε ένα ευρέως διαδεδομένο κίνημα που υπερέβαινε κατά πολύ τον κύκλο των επιστημόνων και των ψυχολόγων, επιδρώντας στη φιλοσοφία, τη θρησκεία, την εκπαίδευση και τη λογοτεχνία»⁹⁶.

(Temkin 1947: 275)

Μέσω της επιστήμης της φρενολογίας ο άνθρωπος εξετάζεται ως πνευματικό και ηθικό ον, στα πλαίσια «μίας θεωρίας των ιδιαίτερων φαινομένων της νόησης και των σχέσεων μεταξύ εγγενών νοητικών τάσεων και σώματος»⁹⁷(Spurzheim 1834: 12). Η οργάνωση των ψυχικών και διανοητικών λειτουργιών αν και προϋποθέτει την ύπαρξη ενός υλικού μηχανισμού⁹⁸ δε συνεπάγεται την a priori ταξινόμησή τους. Αντιθέτως, τα έμφυτα ψυχικά και πνευματικά χαρακτηριστικά του υποκειμένου εξωτερικεύονται βάσει μίας σχέσης εξάρτησης ανάμεσα στο απτό και το άδηλο, το όργανο και το πνεύμα⁹⁹. Εξελίσσοντας τη θεωρία του εγκεφάλου ως ενορχηστρωτή¹⁰⁰, ο Gall αν και σκιαγραφεί την ανθρώπινη φύση ως ολότητα, δημιουργεί εν τούτοις ένα είδος μετεωρισμού ανάμεσα στον υλισμό και τον πνευματισμό¹⁰¹, περιορίζοντας εν μέρει την πνευματική ανεξαρτησία του ατόμου¹⁰²(Temkin 1947: 283).

⁹⁵ Ο Temkin(1947: 276), υπογραμμίζοντας το εύρος του φρενολογικού κινήματος, συμπεριλαμβάνει μεταξύ των προσωπικοτήτων στις οποίες ανιχνεύονται επιδράσεις τους Broussais, Bouilland, Abernethy(ιατρική), Comte και Spencer(φιλοσοφία), Balzac, Baudelaire, G. Eliot, Poe(λογοτεχνία), H. Mann(εκπαίδευση), Cobden(πολιτικός λόγος).

Αντίστοιχη παρατήρηση εντοπίζουμε και στον Critchley (1965: 771) «It's repercussions were also felt outside medicine -on philosophers, literary men, educators and political writers».

⁹⁶ Μτφρ. δική μου

«Phrenology in the first half of the 19th century represented a widespread movement transcending by far the circle of scientists and psychologists and affecting philosophy, religion, education and literature».

⁹⁷ Στο Gall and the Phrenological Movement(1947:280) εντοπίζουμε το χωρίο «[...] the doctrine of special phenomena of the mind, and of the relations between the mental dispositions and the body, particularly the brain».

⁹⁸ Αν θεωρήσουμε τη σχέση ανάμεσα στις άυλες ποιότητες ψυχής, πνεύματος και την οργανική διάσταση του σώματος ως μία περίπλοκη συνάρτηση, η υλική διάσταση για την οποία γίνεται λόγος είναι ο εγκέφαλος.

⁹⁹ Οι Gall και Spurzheim (στο Temkin 1947: 282) παρατηρούν «[...] the qualities of the soul and the spirit are innate and their manifestation depends on material organs».

¹⁰⁰ Αντίστοιχη θεώρηση εντοπίσαμε νωρίτερα στην περίπτωση του Johann Christian Reil(Κεφ. 1.2.2).

¹⁰¹ Αφενός η εστίαση του Gall στη λειτουργικότητα των οργάνων και του νευρικού συστήματος εκλαμβάνεται από τους ιδεαλιστές φιλοσόφους ως αμιγώς υλιστική, αφετέρου η φρενολογική θεωρία είχε -από άλλους- ιδωθεί ως «an antimystical, antitheological and antisacerdotal idea»(Damiron vol.1 p. 190 στο Temkin 1947: 306). Κυρίαρχα επιστημονικά -και μη- ρεύματα

«Στο βαθμό που μπορούμε, αντιλαμβανόμαστε τα ψυχικά χαρακτηριστικά ως φαινόμενα μέσω της υλικής υπόστασης των οργάνων. Και χωρίς να εκτιθέμεθα πέρα από τις υλικές συνθήκες, αρνούμαστε και στη συνέχεια επιβεβαιώνουμε ό,τι μπορεί να αξιολογηθεί βάσει της εμπειρίας. Δεν πραγματοποιούμε τις έρευνές μας ούτε στο οικείο σώμα ούτε στην ψυχή μεμονωμένα, αλλά σε ένα ζωντανό ον, αποτέλεσμα της ενότητας ανάμεσα στην ψυχή και το μυαλό»¹⁰³.

(Gall-Spurzheim (44) vol.2, p. 3-4)

Ο άνθρωπος αν και εικονίζεται ως έρμαιο μίας σειράς επιθυμιών και ενδιάθετων ροπών, αποτέλεσμα του τρόπου οργάνωσής του ως οντότητας, φαίνεται ότι παράλληλα προσδιορίζεται βάσει εσωγενών και εξωγενών κινήτρων. Η έννοια του κινήτρου, κατακλύζοντας το σύμπαν του υποκειμένου, ανάγεται σε ρυθμιστικό παράγοντα συμπεριφοράς. Ο συνδυασμός σύμφυτων στοιχείων και εξωτερικών ερεθισμάτων εφοδιάζει το άτομο με τα κατάλληλα κίνητρα με σκοπό την κατάκτηση της αρετής, ενός *summum bonum*. Επικουρική εν προκειμένω είναι και η συμβολή της (τρέχουσας) ηθικής, της θρησκείας, του νομικού συστήματος και ενός εκπαιδευτικού προγράμματος το οποίο, βασιζόμενο στην επιστήμη της φρενολογίας, θα προωθούσε τη διαμόρφωση μίας φόρμας για την παραγωγή κανονιστικών προτύπων¹⁰⁴.

Δεδομένης της ενδιάθετης φύσης του κακού στον άνθρωπο¹⁰⁵, η φρενολογική θεωρία προσδίδει στις αποκλίσεις από την κανονικότητα παθολογικά χαρακτηριστικά, ενώ ο

που εμφανίζονται το 19^ο αιώνα αλλά και νωρίτερα αναφορικά με το ρόλο του εγκεφάλου, του νευρικού συστήματος και της ψυχής αφορούν στις θέσεις που διατυπώθηκαν από φυσιολόγους, πνευματιστές και μεταφυσικούς φιλοσόφους για τη σχέση ανάμεσα στο κεντρικό νευρικό σύστημα και τα ψυχικά φαινόμενα. Για τους πνευματιστές η ψυχή ως υποθετική οντότητα εντοπίζεται στο εσωτερικό του εγκεφάλου (Temkin 1947: 293) ενώ για τους φυσιολόγους «όλα τα ενστικτώδη και πνευματικά φαινόμενα είναι ενέργειες του νευρικού συστήματος» (ό. π.). Οι μεταφυσικοί τέλος «είδαν στην ανθρώπινη διάνοηση μόνο την επενέργεια των αισθήσεων, παραβλέποντας κάθε προδιάθεση του εσωτερικού οργάνου του εγκεφάλου» (ό. π., 297).

¹⁰² «He elaborated the old concept of instrumentality of the brain in a manner which seemed destructive of man's spiritual entity and of his freedom of action» ενώ στη συνέχεια διαβάζουμε «Gall does not recognize "intellect" as a special entity» ενώ παράλληλα «(he)denies the possibility of unlimited or absolute moral liberty which would allow man to act without motive».

¹⁰³ Εντοπίζουμε το χωρίο στο Temkin (1947: 282).

«We consider the faculties of the soul only insofar as, through the medium of material organs, they become phenomena for us. And without venturing beyond the material conditions, we deny and affirm only what can be judged by experience. We carry our researches neither on the intimate body nor on the soul alone, but on a living man, the result of the union of soul and mind» (Μτφρ. δική μου).

¹⁰⁴ Οι Gall και Spurzheim επισημαίνουν «education, morals, laws and religion are indispensable auxiliaries for assuring the happiness of man since these institutions supply him with the most numerous, most powerful and most noble motives that can induce him to act well» (ό. π.)

¹⁰⁵ Οι Gall και Spurzheim, αρνούμενοι τη δυνατότητα προοδευτικής τελείωσης του ανθρώπου, γράφουν «For the whole known duration of the human race, the generality of men has always

αποκλίνων συχνά αντιμετωπίζεται ως «θύμα της ανθρώπινης προδιάθεσης και αντικείμενο μίας προσεκτικά σχεδιασμένης θεραπείας της διάνοησης»¹⁰⁶(Temkin 1947: 288). Η παραβατικότητα εξηγείται στα πλαίσια μίας «ακραίας πνευματικής αλλοτρίωσης και της ανεπάρκειας της κοινωνίας να εφοδιάσει τα μέλη της με αρκούντος ισχυρά κίνητρα ανώτερης ποιότητας»¹⁰⁷(Temkin 1947: 288). Έτσι, μέσω της οικοδόμησης μίας βάσης πάνω στην οποία θα συγκροτηθεί τον 19^ο αιώνα ένα φάσμα ιατρικών, συμπεριφορικών και κοινωνικών θεωριών, προοικονομείται η διατύπωση κυρίαρχων λόγων αναφορικά με ζητήματα φυλετικής ανισότητας, βιολογικού εκφυλισμού και ηθικής κατάπτωσης.

Η φρενολογία, η φυσιογνωμική, η κρανιοσκοπία, η θεωρία του “εκ γενετής εγκληματία”¹⁰⁸ ριζώνουν «στο φολκλόρ, τη λαϊκή δεισιδαιμονία και τη θρησκεία»¹⁰⁹(Marshall 2000: 161). Οι εκδηλώσεις του κακού, αφού κατηγοριοποιηθούν, εγγράφονται στο σώμα του ασθενούς με τη μορφή της διανοητικής ασθένειας, δημιουργώντας μοτίβα μη κανονικών συμπεριφορών. Το στοιχείο του ανήθικου εξετάζεται πλέον υπό το πρίσμα νέων επιστημονικών αρχών, και απομακρυνόμενο σταδιακά από τις θεολογικές και μεταφυσικές προσεγγίσεις του παρελθόντος, αναγιγνώσκεται ως δείκτης παραμόρφωσης του προσώπου ή του σώματος του νοσούντος¹¹⁰. Ο Comte(1825: iii-iv) παρατηρώντας μεταξύ άλλων ότι «[...] στις μέρες μας οι φυσιολόγοι μελετούν τα ηθικά φαινόμενα στο ίδιο πνεύμα που εξετάζουν και τα λοιπά φαινόμενα των έμβιων όντων»¹¹¹, επιβεβαιώνει τη συγκρότηση μίας καλειδοσκοπικής μεθόδου εξέτασης του υποκειμένου ως ηθικού και νοήμονος όντος¹¹².

been subjected to ignorance, error, prejudice and superstition. Slavery, brutality, the loud and gross gratification of the senses have always been its share» (ό. π., 303).

¹⁰⁶ «[...] crime is a medical problem and the criminal a victim of his disposition and an object of well considered mental treatment»(ό. π.)

¹⁰⁷ «[...] crime was the result of downright mental alienation and of a lack on the part of society to provide him with sufficiently strong motives of higher order»(ό. π.)

¹⁰⁸ Πρόκειται για τον όρο «criminal anthropology» που αναπτύχθηκε από τους φυσιογνωμιστές και πιο συγκεκριμένα τον Cesare Lombroso. Ο Greenslade(1994: 25) αναφέρει ότι «(it's) the effort to identify and fix a born criminal 'type' with its physiognomatic idiosyncracies, and then remove that type from society [...]».

¹⁰⁹ Η Marshall αναφέρει «[...] origins of pseudosciences were in folklore, popular superstition and religion».

¹¹⁰ Παράφραση της θέσης που διατυπώνει η Marshall(2000: 162) «[...] folk beliefs about bodily indicators of evil were elevated to the status of medical science-evil could be read on the face and body of the evildoer» ενώ στη συνέχεια αναφέρει «Phrenology reveals the truth of the soul through readable bodily signs»(2000: 164).

¹¹¹ Εντοπίζουμε το απόσπασμα στο Temkin(1947: 296).

Ποικίλες εκφάνσεις του κοινωνικού γίνεσθαι εξετάζονται μέσω ενός ιδιότυπου ιατρικού λόγου με σκοπό την παροχή απλουστευτικών ερμηνειών για την κατανόηση σύγχρονων –της εποχής– φαινομένων. Η φυσιολογικότητα και η παθολογία αποδεικνύονται εννοιολογικά συγγενείς με τα αντιθετικά ζεύγη «του ηθικού και του ανήθικου, του εγκληματικού και του αθώου, του λογικού και του παράλογου, του βίαιου και του παθητικού»¹¹³(Nye 2014: 47, 48). Μέσω της απομάκρυνσης από πρότερες ιδεαλιστικές προσεγγίσεις προκρίνεται η ανάγνωση των ψυχιατρικών συμπτωμάτων ως οργανικών ανωμαλιών, συναφών με μία νέα θεώρηση περί της «εξελικτικής οπισθοχώρησης»(Greenslade 1994: 20) του ανθρώπινου είδους¹¹⁴. Η αδυναμία καταστολής των παθών και των ενστίκτων δια της λογικής και του αυτοελέγχου καθιστούν βαθμιαία το υποκείμενο «ευάλωτο στην ασθένεια ή σε ένα εκφυλιστικό περιβάλλον του οποίου οι ηθικές επιδράσεις εκδηλώνονται ως παθολογία της επιθυμίας, ανικανότητα αντίστασης στα θέλγητρα και πειρασμοί του εύκολου αισθησιασμού ή της παρανομίας»¹¹⁵(Nye 1985: 59,60).

«Οι φτωχοί του άστεως, οι εκδιδόμενες, οι εγκληματίες και οι φρενοβλαβείς συγκροτούνται ως “άνωμαλοι τύποι”, οι οποίοι λόγω των παραμορφωμένων κρανίων, των προεξεχουσών σιαγόνων και του μικρού βάρους του εγκεφάλου τους σημαδεύονται ως “διαφορετική ράτσα”»¹¹⁶.

(Stepan 1985: 98)

«All who are truly on a level with their age, are aware that physiologists, in our day, study moral phenomena exactly in the same spirit as other phenomena of animal life»(Μτφρ. δική μου).

¹¹² Η αλλαγή που συντελείται μέσω της φρενολογικής θεωρίας στον τομέα της εξέτασης ψυχικών και πνευματικών φαινομένων της ανθρώπινης ύπαρξης συμπυκνώνεται από τον Temkin(1947: 291) ως εξής «Gall shifted from and introspective and psychological analysis to a descriptive and physiological investigation».

¹¹³ Ο Nye(2014: 47, 48) επισημαίνει «The binary term normal-pathological could be used to sanction norms and social fears deeply felt by the masses with the approval of medical science. The terminology could also be used effectively to enlighten or persuade a nonscientific public because it is conceptually isomorphic with so many other binary terms that regulate the perception of social life: moral-immoral, criminal-honest, sane-insane, violent-passive».

¹¹⁴ Ο Charles Mercier στο *Vice, Crime and Insanity*(1910: 851) παρουσιάζει την αλλαγή στην εξελικτική πορεία του ανθρώπινου πολιτισμού ως «[...] a traversing of the path of development in the reverse direction. It is a peeling off of those superimposed layers of development which have been laboriously deposited by the process of evolution».

¹¹⁵ Μτφρ. δική μου

«[...] vulnerable to disease or a degraded environment whose moral effects expressed themselves as a pathology of the will, an inability to resist the lure and temptations of easy sensualism or crime»

¹¹⁶ Μτφρ. δική μου

«[...]the urban poor, prostitutes, criminals and insane were being constructed as “degenerate types” whose deformed skulls, protruding jaws, and low brain weight marked them as “races apart”».

«[...] ιδιοφυΐες, αναρχικοί, παράφρονες, ταραξίες, πόρνες αντιμετωπίζονται με το τέχνασμα απόδοσης σε αυτούς συμπτωμάτων παθολογίας, εκ γενετής εγκληματικότητας, υστερίας ή νευρασθένειας»¹¹⁷.

(Greenslade 1994: 18)

Ο λόγος της ψυχιατρικής και της βιολογίας του 19^{ου} αιώνα διοχετεύεται εντέχνως, μέσω ιατρικών και πολιτικών πρακτικών, σε καίριους τομείς της ανθρώπινης υπόστασης, δημιουργώντας ρήξεις «στη θρησκευτική πίστη, τους ηθικούς κώδικες, τους κοινωνικούς ρόλους [...] και την ίδια τη σεξουαλικότητα»¹¹⁸(Greenslade 1994: 15). Μέσω ενός κράματος επιστημονικών, εξελικτικών και ψυχιατρικών θεωριών, το σύμπαν του υποκειμένου υπόκειται σε διαδοχικές διαγνώσεις με σκοπό την ερμηνεία των παθολογικών παραγόντων που ανακόπτουν την ομαλή πορεία του ατόμου και του πολιτισμικού του περιβάλλοντος, απειλώντας την κοινωνική τάξη και πρόοδο. Τα στοιχεία παθολογίας εντοπίζονται ως σωματική δυσμορφία, διαστροφή, διανοητική ή συναισθηματική αστάθεια, και στη συνέχεια γενικεύονται με τη μορφή μίας εκφυλιστικής πολιτισμικής νόσου¹¹⁹. Η ανάδειξη ενός νέου μοντέλου παθολογίας και η εμφάνιση μίας πληθώρας αναπτυσσόμενων τεχνικών για τον προσδιορισμό νοσολογικών καταστάσεων αλληλοτροφοδοτούνται στα πλαίσια μίας αέναης κυκλικής κίνησης ανάμεσα στους παράγοντες ιατρική-κοινωνία-παθογένεια, ανάγοντας το λόγο της ψυχιατρικής σε εργαλείο πολιτισμικής, ηθικής και σεξουαλικής κανονικοποίησης.

«[...] το παράλογο αποκτά διαστάσεις μυστηρίου, του οποίου τα μυστικά μπορούσαν να κατανοηθούν μόνο από τους αρχιερείς της επιστήμης»¹²⁰

(Greenslade 1994: I, 17)

¹¹⁷Μτφρ. δική μου

«[...]men of genius, anarchists, lunatics, hooligans, prostitutes are all dealt with by this expedient of attributing them symptoms of a pathology, congenital criminality, hysteria or neurasthenia».

¹¹⁸ Μτφρ. δική μου

«religious belief, moral codes, attitudes to class, to sexual roles, to sexuality itself [...]».

¹¹⁹ Ο Greenslade(1994: 16) εντοπίζει την έννοια του εκφυλισμού στην ψυχιατρική των μέσων του 19^{ου} αιώνα και πιο συγκεκριμένα στον Augustin Morel, σύμφωνα με τον οποίο ο εκφυλισμός «was a morbid deviation from a perfect primitive type». Για τον Morel ο πολιτισμικός εκφυλισμός με τη μορφή ασθένειας παρήγαγε τρεις κατηγορίες συμπτωμάτων: «physical deformity, perversion of the organism, disturbance of the emotional faculties».

¹²⁰ Μτφρ. δική μου

«[...] the irrational was preserved as mystery, whose secrets only the high-priests of science could understand».

2. 1 Θεωρίες Παραμόρφωσης

Στον ψυχιατρικό λόγο των μέσων του 19^{ου} αιώνα η διαπλοκή ετερογενών νευροφυσιολογικών τεχνικών και ζητημάτων κοινωνικής παθογένειας συνεπάγεται τη συγκρότηση ενός διεπιστημονικού πεδίου στο οποίο συναιρούνται ποικίλες όψεις βιογενετικών, ψυχολογικών και ανθρωπολογικών θεωριών. Μέσω της εκφοράς ενός πλήθους θέσεων –άλλοτε φυσιολογίας και άλλοτε ψυχολογίας– παρατηρείται η βαθμιαία μορφοποίηση ενός είδους διαλογικής διαστρωμάτωσης¹²¹ ως προς την πολυσύνθετη φύση του ανθρώπου και της σχέσης του με το πολιτισμικό του περιβάλλον. Οι επιστήμες της διάνοησης συγκροτούν, με τη μορφή ομόκεντρων κύκλων γύρω από τον κυρίαρχο λόγο της νευρολογίας¹²², ένα εκτενές και συνάμα διαρκώς μεταβαλλόμενο πεδίο ενασχόλησης με τις πτυχές της ανθρώπινης φύσης και συνείδησης, καθιστώντας το φαινόμενο *fin de siècle* μία «στιγμή μετάβασης»¹²³ (Taylor 2012: 18), αλλαγής, αιώρησης.

Η χαρτογράφηση των ορίων ανάμεσα στο οργανικό και το νοητικό, το λογικό και το παράλογο, την ομαλότητα και την παθογένεια στα πλαίσια «της αυξανόμενης οικονομικής ανασφάλειας, της ανταγωνιστικότητας, της ταχύτητας, της τεχνολογικής πολυπλοκότητας και του ανεξέλεγκτου καταναλωτισμού»¹²⁴ (Taylor 2012: 18) μίας σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας πραγματοποιείται παράλληλα με την εκφορά

¹²¹ Με τη χρήση του όρου διαλογική διαστρωμάτωση αναφερόμαστε στη διαμόρφωση ενός συστήματος κυρίαρχων λόγων. Πιο συγκεκριμένα η Taylor (2012: 16,17) αναφέρεται στη συγκρότηση δυο βασικών κατευθύνσεων ως εξής:

«Physiological psychologists, in particular Alexander Bain, Herbert Spencer and George Henry Lewes, had rejected idealistic concepts of a unified self or soul» ενώ στον αντίποδα εντοπίζει τους «practicing physicians such as William Carpenter and Henry Holland» οι οποίοι «had recast older associationist accounts of how the mind forges links between impressions into a materialist and dynamic analysis of how external sensations and internal bodily processes are transformed through the interplay of conscious volition, latent memory, and automatic or reflex actions».

¹²² Η επιστήμη της νευρολογίας, μέσω των αλμάτων και των κατακτήσεών της, διαποτίζει τους κλάδους της φυσιολογίας, της βιολογίας αλλά και της ψυχολογίας και επιχειρεί τη διερεύνηση αφενός «ανωμαλιών του νευρικού συστήματος» και αφετέρου «ασαφών (παθολογικών) καταστάσεων όπως η υστερία και η νευρασθένεια» (Taylor 2012: 19).

¹²³ Η Taylor συμπεραίνει «So the *fin de siècle* was a moment of transition in the field of mental science as in so many other spheres» και συνεχίζει «but it was also a moment of intellectual consolidation, as fields became established within specific institutional contexts».

¹²⁴ Μτφρ. δική μου

«Insanity among the working and ‘nervous disease’ among the expanding middle classes were widely considered to be on increase – triggered by the growing economic insecurity, the competitiveness, speed, technological sophistication and rampant consumerism of contemporary capitalism».

παραμορφωτικών (ψευδο)επιστημονικών θεωριών. Ο μετεωρισμός ανάμεσα στην κανονικότητα και την παρέκκλιση αποτυπώνεται εναργώς στην οπτική του Sully(1881: 4, 169), όπου «οι ψευδαισθήσεις της ομαλής και της ανώμαλης κατάστασης είναι τόσο παρεμφερείς και διαπερνούν η μία την άλλη με τόσο ανεπαίσθητες διαβαθμίσεις που είναι αδύνατη η ανεξάρτητη εξέτασή τους»¹²⁵. Κατά συνέπεια οι διαχωριστικές γραμμές καθίστανται είτε ασαφής είτε επισφαλής σε έναν κόσμο που μοιάζει να μαστίζεται από κάθε λογής παρανοϊκή συμπεριφορά ή νευρική διαταραχή, αποτέλεσμα της γενικότερης διανοητικής αποσάθρωσης που –μοιάζει να– επιφέρει το *mal du siècle*.

Ιδιαίτερες αναγνώσεις της περιρρέουσας ατμόσφαιρας σε συνδυασμό με την αξιοποίηση ιατρικών στοιχείων και μελετών, συναφών με τη λειτουργία του νευρικού συστήματος, δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για τη διατύπωση ενός πλήθους στρεβλωτικών θεωριών. Οι προσεγγίσεις του Henry Maudsley εντοπίζονται στο κέντρο αυτού του είδους προσεγγίσεων, τροφοδοτώντας –όπως θα δείξουμε αργότερα– τις ηθικολογικές θεωρήσεις περί εκφυλισμού στο *Entartung*¹²⁶(1892) του Max Nordau. Το υποκείμενο, ιδωμένο ως κοινωνιοβιολογική κατασκευή, στιγματίζεται μέσω ενός (ψευδο)ιατρικού λόγου με κοινωνικό ωστόσο αντίκτυπο. Ένα πλήθος τύπων ανίκανων να εργαστούν, αποτυχημένων, ανήμπορων, βίαιων μα κυρίως αθεράπευτα εγκληματικών¹²⁷(Greenslade 1994: 48) κατηγοριοποιείται βάσει των αποκλίσεων που εμφανίζει από το κοινωνικά αποδεκτό με σκοπό τη συγκρότηση ενός αντιπροσωπευτικού παρακμιακού δείγματος¹²⁸. Έτσι γύρω από την έννοια της παράνοιας παρατηρείται μία σταδιακή ανάπτυξη ηθικών παραφυάδων με αποτέλεσμα ο ανορθόλογος άνθρωπος, μετά την αναγνώρισή του, να απομονώνεται από την

¹²⁵ Μτφρ. δική μου

«the illusions of the normal and of the abnormal condition-are so similar, and pass into one another by such insensible gradations, that it is impossible to discuss the one apart from the other».

¹²⁶ Απόδοση στην αγγλική: *Degeneration*.

¹²⁷ Ο Greenslade αναφέρεται στη δημιουργία ενός «[...] bio-social discourse invented to dramatise it (ενν. the situation)» συνεχίζοντας «the residium, the recalcitrant hard-core of urban unemployed, usually seen as unemployable, feckless, violent and incurably criminal. The term 'residium' was powerfully freighted to secure the dehumanizing of the human and to absolve those who might contemplate involvement».

¹²⁸ Αποκλίσεις αυτού του είδους αναγιγνώσκονταν ως ενδείξεις επιστροφής των παραβατών και των φρενοβλαβών στον πρωτογονισμό.

κοινωνία¹²⁹(Foucault 1965: 80), λόγω «της εκτροπής του από την κοινωνική νόρμα» (Foucault 1965: 80).

Μεταξύ των υβριδικών φορμών για τη μελέτη της σχέσης ανάμεσα στη νόηση, τις λειτουργίες του νευρικού συστήματος, την ύπαρξη –ή μη– μίας ψυχικής οντότητας, τον οργανικό ρόλο του σώματος και την κοινωνική πραγματικότητα ο μίτος της θεωρίας περί ‘ηθικής παράνοιας’ εντοπίζεται στην εξίσωση του φρενοβλαβούς με τον εγκληματία στην περίπτωση του Henry Maudsley. Εξίσου αμυδρή ήταν και η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην εκκεντρικότητα και την τρέλα, την παραφροσύνη και τη νευρολογική διαταραχή¹³⁰(Taylor 2012: 20). Στο φάσμα «του υλισμού και του αγνωστικισμού»(Taylor 2012: 19), ο Maudsley επιχειρεί μία εμπειρική μελέτη των ψυχονοητικών διαδικασιών, όπου μέσα από τις διασταυρώσεις του σωματικού με το πνευματικό «η παράνοια αποκτά αλλόκοτες διασυνδέσεις με το κτηνώδες παρελθόν της ανθρωπότητας»¹³¹(Taylor 2012: 21). Ο Foucault(1964: 90) παρατηρεί σχετικά ότι «[...] η παρουσία του ζώδικου στοιχείου στην τρέλα θα θεωρηθεί, μέσα σε μία εξελικτική προοπτική, σαν το σημείο –πολύ περισσότερο, σαν η ίδια η ουσία– της αρρώστιας». Έτσι μέσω της κατάλυσης του ανθρώπινου και την επικυριαρχία της «βίαιης αντίφύσης του ζώδικου»(Foucault 1964: 93) οι ταξινομήσεις των μη κανονικών θα βασιστούν σε οργανικές ανεπάρκειες ή κοινωνικά κίνητρα.

«Εκείνοι που ήταν αβοήθητοι από τον πολιτισμό, για τους οποίους τίποτα ή ελάχιστα μπορούσαν να γίνουν, βρίσκονταν πολιτισμικά περιθωριοποιημένοι εξαιτίας ελλείψεων της βιολογικής τους οργάνωσης. Ο εγκληματίας ή ο καθυστερημένος ζούσε όλη του τη ζωή σαν σε μία απέραντη και απροσπέλαστη σιωπή, σε μία μόνιμη σχέση αποξένωσης από τον πολιτισμό του -ένα απομεινάρι σε μία εξελικτική θάλασσα, χωρίς δυνατότητα πρόσδεσης ή προορισμό»¹³².

¹²⁹ «Οι ανορθόλογοι άνθρωποι είναι άνθρωποι που η κοινωνία αναγνωρίζει κι απομονώνει: ανάμεσά τους είναι ο ελευθεριάζων, ο άσωτος, ο ομοφυλόφιλος, ο μάγος, ο αυτόχειρας, ο άθεος».

¹³⁰ «Maudsley extended the concept of ‘moral insanity’(the complete breakdown of moral sense and emotional sympathy) by arguing that there was little essential difference between criminals and the insane, just as there was a fine line between eccentricity and insanity, and between madness and neurological disorders such as epilepsy».

¹³¹ Μτφρ. δική μου

« [...] insanity forms an uncanny link to humanity’s bestial past».

¹³² Μτφρ. δική μου

«Those who were beyond civilization’s help, for whom nothing or little could be done, were cast beyond its reach because of the limitations of their biological organization. A criminal or an idiot lived out, as if in a vast and unpenetrated silence, a permanently estranged relationship to his civilization - a piece of jetsam in an evolutionary sea, without moorings or direction».

(Greenslade 1994: 70)

«Πίθηκοι, βρέφη, άγριες φυλές, επαρχιώτες, πληβείοι και γυναίκες επρόκειτο να ιδωθούν ως αδέξιοι συμμετέχοντες σε έναν αγώνα ισορροπίας αυτών σε κουτάλια, γιάρδες μακριά από τη γραμμή τερματισμού»¹³³.

(Greenslade 1994: 70)

Ο παραμορφωτικός λόγος μίας σειράς πρώιμων νευροεπιστημονικών θεωρήσεων καλλιεργείται συστηματικά στη νευραλγική περιοχή του άστεως, όπου η υστερία και η νευρασθένεια εξελίσσονται σε δείκτες του αστικού τρόπου διαβίωσης. Περιθωριοποιώντας την πόλη ως οντότητα και τοποθετώντας την στα όρια της νευρικής διάλυσης, αφενός μεν αισθητοποιείται η εικόνα της φθοράς, της πολιτισμικής παρακμής και της ηθικής κατάπτωσης αφετέρου δε συγκροτείται η έννοια της ασθένειας του άστεως. Το βιοϊατρικό επίπεδο σε συνδυασμό με την ανάδυση νέων στάσεων, σεξουαλικών –ή μη– επιλογών και κοινωνικών ρόλων διαρρηγνύει την ομαλή –ή έστω αναμενόμενη– εξέλιξη ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν του 19^{ου} αιώνα, οδηγώντας σε ένα είδος αστικής ιατροκοποίησης και ψυχιατρικοποίησης της εκτροπής από τον κανόνα. Η τρυφή, η ελευθεριότητα, ο ηδονισμός, η αμφισβήτηση των νορμών και η άρνηση συμβιβασμού με την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα της εποχής προσλαμβάνονται ως «αναπόφευκτα παράγωγα και ανατροπές της εξελικτικής διαδικασίας»¹³⁴(Taylor 2012: 14) που –αν και αναφύονται στο σύγχρονο πολιτισμικό περιβάλλον– επαναφέρουν αταβιστικά χαρακτηριστικά και πρωτόγονα ένστικτα.

«Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η πόλη ήταν μία περιοχή επικείμενης διάλυσης, όπου το περίγραμμα και ο χάρτης περιγραφής της αλληλεπικαλύπτονταν. Συμπτώματα της αστικής 'πάθησης', όπως η νευρασθένεια και η υστερία, είχαν κληρονομηθεί και εξελιχθεί σε καθοριστικούς παράγοντες της 'ασθένειας' από την οποία είχαν δημιουργηθεί. Και τα δύο συμπτώματα αποτελούν ευδιάκριτες διαταραχές και γενικευμένη συμπτωματολογία της επικρατούσας αστικής κατάστασης»¹³⁵.

¹³³ Μτφρ. δική μου

«Apes, infants, savage races, country people, plebeians and women are all to be seen fumbling in some evolutionary egg-and-spoon race, yards from the finishing line».

¹³⁴ Μτφρ. δική μου

«[...] product and reversal of the evolutionary process».

¹³⁵ Μτφρ. δική μου

«In the late nineteenth-century city was a territory of immanent breakdown, where the contours of that territory and the map which described it were conflated. Symptoms of the city 'condition', such as neurasthenia and hysteria, have been inherited, and so have become determinants of the

(Greenslade 1994:18)

«Οι ιατρικές μεταφορές της ασθένειας, του εκφυλισμού και της βρωμιάς συνενώθηκαν στη ρητορική δημιουργία μίας πόλης ως σηπτικής δεξαμενής, έτοιμης να βυθιστεί σε μία παλίρροια περιττωμάτων»¹³⁶.

(Wilson 1991: 37)

Η συγκρότηση ενός ανοικειωτικού πεδίου ανάμεσα στο υποκείμενο και το πολιτισμικό του σύμπαν προδίδει την ύπαρξη μίας υποβόσκουσας αντιθετικής διαστρωμάτωσης ανάμεσα στο ομαλό και το ανώμαλο, το υγιές και το νοσηρό, το πολιτισμένο και το αταβιστικό, το κανονικό και το παρεκκλίνον. Η διπλότητα του ατόμου, υπερβαίνοντας το δίπολο ψυχής-σώματος, έγκειται στη συμβίωση του ανθρώπου με το κτήνος· δύο διαφορετικών όψεων ή ταυτοτήτων που ενυπάρχουν στο διαιρεμένο όλον του εαυτού. Η προβληματική σχέση ανάμεσα στο 'εγώ' και το άλλο και η αμοιβαία προσπάθεια επιβολής τους υποδεικνύουν την ανάγκη αποκάλυψης του εκφυλιστικού επιπέδου της αμαρτίας, της ανηθικότητας και της σαθρότητας κάτω από κάθε πολιτισμένη επιφάνεια (Greenslade 1994: 73). Ο λόγος της ιατρικής και της ηθικής, αξιοποιώντας ποικίλους κοινωνικούς μηχανισμούς και τεχνικές στιγματισμού της διαφορετικότητας, «δημιούργησε ξένους παίρνοντας πρόσωπα οικεία, μέσ' απ' το κοινωνικό τοπίο, για να τα μεταβάλει σ' αλλόκοτες μορφές, που κανένας πια δε θ' αναγνώριζε. Γεννούσε τον ξένο εκεί που κανείς δεν το περίμενε· έσπαγε το νήμα, διέλυε τις σχέσεις οικειότητας» (Foucault 1964: 66), συγκροτώντας «το πεδίο της αλλοτρίωσης πολύ πριν το οικειοποιηθεί και το συμβολίσει ο τρελός» (Foucault 1964: 67).

Οι περιπτώσεις παραμορφωτικών θεωρήσεων δεν εξαντλούνται στις προσεγγίσεις του Maudsley¹³⁷. Αντιθέτως, μέσω της φρενολογίας διαμορφώνεται η κατάλληλη επιφάνεια πάνω στην οποία θα υψωθεί ένα θεωρητικό πλέγμα γύρω από ζητήματα ιατρικής, ηθικής, υπαρξιακής και κοινωνικής φύσης. Η φυσιολογία, η νευρολογία και η πρώιμη

'condition' from which they have been bred. Both symptoms are observable states of disorder and generalized symptoms of the prevailing urban condition».

¹³⁶ Μτφρ. δική μου

«The medical metaphors of disease, degeneration and filth coalesced in the rhetorical creation of 'cesspool' city, about to be submerged in a tide of excrement»

¹³⁷ Οι περιορισμοί έκτασης που τίθενται στην παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή δεν επιτρέπουν την αναλυτική παρουσίαση του συνόλου των θεωριών που διατυπώθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και βασίστηκαν στο λόγο της φρενολογίας και της φυσιολογικής. Για μία αναλυτική παρουσίαση παραπέμπουμε στο Marshall, G. 2012. *The Cambridge Companion to the Fin De Siècle*, Oxford: Cambridge University Press, p.p. 13-30.

ψυχιατρική επιστήμη καλούνται να διερευνήσουν –μέσω της εμπειρικής παρατήρησης– τις «ανεξέλεγκτες και ακατανόητες ενέργειες της υλικής υπόστασης»¹³⁸(Greenslade 1994: 2), παρεισφρέοντας εν τέλει στη σφαίρα της τέχνης και της λογοτεχνίας. Η αίσθηση της παρακμής και επιστροφής σε στάδια πρωτογονισμού γενικεύεται σε τέτοιο βαθμό που μέχρι το γύρισμα του αιώνα τα περιβόητα σημάδια εκφυλισμού παύουν να αφορούν αποκλειστικά τον εγκληματία, συμπεριλαμβάνοντας στις παρεκκλίσεις από την κανονικότητα την ιδιοφυΐα, τον καλλιτέχνη, τον πολιτικό επαναστάτη και την εκδιδόμενη¹³⁹(Greenslade 1994: 92). Ο λόγος της παρακμής ανάγεται σε τεχνική ελέγχου της κοινωνικοπολιτικής, οικονομικής, φυλετικής και σεξουαλικής διαφοροποίησης από το παρελθόν, εστιάζοντας κατ' ουσίαν στην ιατρικοποίηση του ατελούς 'άλλου', άλλοτε διατηρώντας κι άλλοτε ψέγοντας το στοιχείο του παραλόγου.

Ζητήματα παθολογίας και ψυχιατρικής φέρνουν τον καλλιτέχνη του 19^{ου} αιώνα εγγύτερα σε ημιτελής μορφές βιολογικής και διανοητικής οργάνωσης. Ο δημιουργός, εκκινώντας από το ζώο και τον βάρβαρο, αποκτά χαρακτηριστικά απειλητικού τύπου¹⁴⁰ με σκοπό είτε να φιμωθεί είτε να ενταχθεί στο φάσμα του αφύσικου και του ανορθολογικού. «Οποιαδήποτε πολιτισμική εκδήλωση της 'εξαιρέσης' γίνεται αντιληπτή ως κρίση ή σύμπτωμα ασθένειας»(Poggioli 1968: 166), σε μία εποχή που καταδικάζει τον καλλιτέχνη ως φορέα κάθε ανίατης ηθικής νόσου, καθιστώντας τον παράγοντα πολιτισμικής εξαθλίωσης. Οι βιολογικές διαστάσεις των ψυχικών διαταραχών και ο εκφυλισμός του σώματος αποκτούν αιτιακές διασυνδέσεις με τη διανοητική φθορά, την ηθική έκπτωση και την ψυχική διαφθορά, οδηγώντας στην ψυχιατρικοποίηση του δημιουργού μέσω μία ιδιόμορφης διερεύνησης της φύσης του εγκεφάλου.

«Ως προς τη νοημοσύνη τους, αυτοί μπορούν να επιτύχουν ένα μεγάλο βαθμό ανάπτυξης, αλλά από ηθικής άποψης η ύπαρξή τους είναι απόλυτα ανισόρροπη»¹⁴¹.

¹³⁸ Μτφρ. δική μου

« [...] the uncontrollable and baffling energies of material existence».

¹³⁹ «But by the turn of the century not just the criminal, but the genius, the artist, the political revolutionary, the prostitute were all branded with the notorious physical stigmata of degeneracy».

¹⁴⁰ «[...]a plethora of works of the late 1880s and early nineties which treated genius and, in particular, artistic genius as a species of insanity and criminality, helped to create the necessary conditions for the noisy reception of Max Nordau's *Degeneration* when it appeared in England in 1895».

¹⁴¹ Μτφρ. δική μου

2. 2 Η θεωρία του εκφυλισμού και η προβολή στη λογοτεχνία

Ετερογενή στοιχεία ψυχιατρικής, νευρολογίας, κοινωνιολογίας και εγκληματολογίας αποκτούν μέσω της συναίρεσής τους μία ιδιαίτερη μορφοποιητική δυναμική, προσδίδοντας στον 19^ο αιώνα χαρακτήρα πολυπρόσωπου φαινομένου. Διαφορετικές προσλήψεις του επιστημονικού λόγου υπογραμμίζουν μία διάθεση κοινωνικοπολιτισμικής ανάλυσης και κριτικής, η οποία εκφέρεται στη βάση του τριαδικού δαρβινικού σχήματος της ισορροπίας, της εξέλιξης και της παρακμής. Οικονομικοί, πολιτικοί και φυλετικοί παράγοντες ενθαρρύνουν την ανάπτυξη μίας παράδοξης διαλεκτικής ανάμεσα στη φιλοσοφία και την ιατρική, τη γενετική και την κοινωνία άλλοτε υπό το πρίσμα της προόδου και άλλοτε της οπισθοχώρησης. Εκκινώντας από τη βιολογία ο λόγος της επιστήμης υφίσταται διαδοχικές ζυμώσεις και διαπερνώντας τους κλάδους της ψυχολογίας, της ανθρωπολογίας και της αισθητικής, διοχετεύεται στη λογοτεχνία, αποκτώντας εσχατολογικές αποχρώσεις. Η ατέρμονη αναζήτηση του παθολογικού τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική πραγματικότητα μετατρέπεται σε ένα είδος εμμονικής παρατήρησης που, αντλώντας από την εξελικτική θεωρία, αποκαλύπτει ένα πολυποίκιλο υπόστρωμα παραμέτρων¹⁴².

«[...] όταν η κοινωνική τάξη βρισκόταν υπό ιδιαίτερη πίεση το παθολογικό στοιχείο επιστρατευόταν με τη μορφή πανικού στον κοινωνικό λόγο για να υπονομεύσει τη σκοπιμότητα της αντιπολιτευτικής φωνής, αποδίδοντάς την ως παράλογη ή 'αρρωστημένη' – είτε επρόκειτο για τη φωνή της οργανωμένης εργασίας, των Εβραίων μεταναστών ή της ψυχανάλυσης».¹⁴³

(Greenslade 1994: 2)

«As regards their intellect, they can attain to a high degree of development, but from a moral point of view their existence is completely deranged».

¹⁴² Στο *The Fin de Siècle. A Reader in Cultural History*(2013: 1) επισημαίνονται οι αναγνώσεις των Chamberlain και Gilman ως προς «the precise biological meanings of degeneration were extended figuratively into many other fields, and make a strong case that it was one of the most influential concepts in late Victorian culture».

¹⁴³ «[...] when social order was under particular pressure the pathological element in the discourses of social panic was pressed into service to undermine the intentionality of the oppositional voice, by rendering it as irrational or 'sick' -whether it was the voice of organised labour, Jewish immigrants or psychoanalysis».

Ο ίδιος(1994: 2) παρατηρεί επίσης ότι «Degeneration was [...] an enabling strategy by which the conventional and respectable classes could justify and articulate their hostility to the deviant, the diseased and the subversive».

Διαδοχικές εναλλαγές ανάμεσα στο υπάρχον και το διαμορφούμενο υποδηλώνουν την εμβρυακή θεμελίωση μίας μεταβατικής περιόδου, η χωροχρονική οριοθέτηση της οποίας δε κρίνεται απόλυτη. Κοινός παρανομαστής σε κάθε περίπτωση αναδεικνύεται η ανάγνωση του συνόλου των κοινωνικοπολιτικών αλλαγών υπό το πρίσμα επαναστατικών επιστημονικών προσεγγίσεων αναφορικά με την ανθρώπινη φυσιολογία, τον ψυχισμό του υποκειμένου, τις αναδυόμενες σεξουαλικές κατευθύνσεις και την οργανική υπεροχή ή υστέρηση. Ο 19^{ος} αιώνας διαποτίζεται από στοιχεία (ψευδο)επιστημονικού λόγου ο οποίος, αφού αναχθεί σε αυθεντία, διοχετεύεται σε ποικίλους τομείς της ύπαρξης και της καθημερινής ζωής με σκοπό την προσφορά ικανοποιητικών ερμηνειών για την εμφάνιση μίας νέας τάξης πραγμάτων. Η διαπλοκή του πολιτισμικού με το επιστημονικό υποδηλώνει μία ευρύτερα στοχαστική διάθεση αναφορικά με «το μέλλον του πολιτισμού και της ανθρώπινης φυλής εν γένει»¹⁴⁴(Ledger & Luckhurst 2013: 1) που, με άξονα τον ψυχιατρικό λόγο, αποκαλύπτει μία τάση εξάντλησης σε «φυλετικά, κοινωνικά, ηθικά, ιστορικά και αισθητικά»¹⁴⁵(McGuinness 2003: xiv) συμφραζόμενα.

Πιο συγκεκριμένα, ο φόβος της ενδεχόμενης παρακμής του σύγχρονου πολιτισμικού σύμπαντος αρθρώνεται ως προειδοποίηση εξάντλησης των νευρικών δυνάμεων¹⁴⁶ του εγκεφάλου και εικονοποιείται μέσω αυθαίρετων διαγνώσεων σε περιπτώσεις νευρασθένειας, υστερίας ή διαταραχής προσωπικότητας¹⁴⁷. Οι αρχετυπικές μορφές της παρανοϊκής γυναίκας, του άνδρα εργάτη και του εύπλαστου νηπίου επιστρατεύονται με σκοπό να λειτουργήσουν αποδεικτικά. Η γυναίκα παρουσιάζει μία ροπή στη νευρασθένεια, ο άνδρας απειλείται με διανοητικό εκφυλισμό λόγω του υπερβολικού

¹⁴⁴ Παραθέτουμε το χωρίο «[...] the end-of-century experience generated an enormous amount of scientific and cultural debate concerning the future of civilization and of the human race itself».

¹⁴⁵ Η έννοια της εξάντλησης εντοπίζεται από τον McGuinness στο εισαγωγικό σημείωμα του *A Rebours*, όπου αναφερόμενος στη φύση του μυθιστορήματος του Huysmans παρατηρεί «The novel has proved critically inexhaustible, but it is also exhaustively written and perhaps exhausting to read. It is also about exhaustion: racial, social, moral, historical and aesthetic».

¹⁴⁶ Η παράνοια αντιμετωπίζεται ως ασθένεια συγγενής των βλαβών του νευρικού συστήματος. Αναφορικά με την πίστη ότι ο σύγχρονος τρόπος ζωής μπορούσε να οδηγήσει σε νευρική εξάντληση η Taylor(2012: 18) αναφέρει «The idea that the body contains only a fixed amount of energy or 'nerve force', rapidly exhausted by the pressures of modern life, would be applied in different ways to women, men and children».

¹⁴⁷ Οι Ledger & Luckhurst (2013: xix) αναφέρουν «[...] the diagnostic fashions of the late nineteenth century – neurasthenia, hysteria, and the 'alternating personalities' that so fascinated people of the time».

φόρτου εργασίας, ενώ ο εγκέφαλος –ή και το κρανίο ακόμα– του νηπίου¹⁴⁸ ενδέχεται να διαρραγεί εξαιτίας ισχυρών εσωτερικών δυνάμεων¹⁴⁹(Taylor 2012: 18). Η πίστη στη δυνατότητα μεταβολής των δομών της ανθρώπινης φυσιολογίας επιτρέπει την εμφάνιση τύπων είτε προβληματικών είτε κατώτερης βιολογικής οργάνωσης, με τους πρώτους να χαρακτηρίζονται διανοητικά ασταθείς ή με ψυχιατρική συμπτωματολογία και τους τελευταίους να αξιολογούνται ως ενόργανα δείγματα παραπλήσια εκείνων του αρχέγονου παρελθόντος.

«Ως Εκφυλισμός μπορεί να οριστεί η βαθμιαία αλλαγή της δομής βάσει της οποίας ο οργανισμός προσαρμόζεται σε λιγότερο ανομοιόμορφες και λιγότερο σύνθετες συνθήκες ζωής· ενώ Ανάπτυξη είναι η βαθμιαία αλλαγή της δομής βάσει της οποίας ο οργανισμός προσαρμόζεται σε περισσότερο ανομοιόμορφες και περίπλοκες συνθήκες της ύπαρξης»¹⁵⁰.

(Lankester 1880: 32)

Η θεωρία του εκφυλισμού, ιδωμένη με τη μορφή μίας «αποφασιστικής σημασίας ιστορική μήτρα»¹⁵¹(Ledger & Luckhurst 2013: xx) αφενός γεννά δευτερεύουσες αναγνώσεις των κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων, αφετέρου δε γεννιέται –και η ίδια– μέσα στο γενικότερο κλίμα ρηξικέλευθης αλλαγής του 19^{ου} αιώνα¹⁵². Η πορεία του ευρωπαϊκού κόσμου –μοιάζει να– οδεύει προς την ολοκλήρωση, ακολουθώντας τη μορφή ενός γραφήματος, όπου οι παράγοντες της ακμής, της φθίνουσας παρακμής και της διάλυσης διαδέχονται ο ένας τον άλλο. Οι Ledger & Luckhurst(2013: 2) εύλογα

¹⁴⁸ Το παιδί ως μεταιχμιακή, ημιτελής οντότητα προσφέρεται για διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Στα πλαίσια της βιογενετικής θεωρίας που ονομάστηκε *Recapitulation* ο Havelock Ellis παρουσίασε στο έργο του *The Criminal*(1890) το παιδί εγγύτερα στο ζώο, τον βάρβαρο και τον εγκληματία, απομακρύνοντάς το ουσιαστικά από τον υγιή-ολοκληρωμένο ενήλικα(Greenslade 1994: 69).

¹⁴⁹ «It appeared in women suffering from ‘neurasthenia’, or nervous exhaustion; in the fear that overwork would bring about mental decay in men, or that ‘brain-forcing’ would make young minds blow before their time».

¹⁵⁰ Μτφρ. δική μου

«Degeneration may be defined as a gradual change of the structure in which the organism becomes adapted to *less* varied and *less* complex conditions of life; whilst Elaboration is a gradual change of structure in which the organism becomes adapted to more and more varied and complex conditions of existence»(Διατηρούμε την πλαγιογράφηση από το πρωτότυπο).

¹⁵¹ Μτφρ. δική μου

«[...] as a critical historical matrix».

¹⁵² Οι Ledger & Luckhurst(2013: 1) παρατηρούν «[...] degeneration theory was very much a product of the social and cultural climate of the late nineteenth century» και συνεχίζουν «Darwinian theories of evolution provided the basis for notions of racial and cultural degeneration»(ό.π.).

επισημαίνουν την εκφορά (ψευδο)επιστημονικών προσεγγίσεων της εποχής αναφορικά με την ύπαρξη μίας σχέσης αναλογίας ανάμεσα στην πτώση του ευρωπαϊκού πολιτισμού και τον αφανισμό της ελληνικής και ρωμαϊκής αυτοκρατορίας¹⁵³. Ο επεκτατισμός άλλοτε φέρει χαρακτηριστικά ανανεωτικής κίνησης και άλλοτε διεξόδου από το υπάρχον¹⁵⁴. Σε κάθε περίπτωση η ανάδυση και τροφοδότηση τέτοιων θεωρήσεων υποκινείται από ιμπεριαλιστικές τάσεις, οικονομικούς παράγοντες και πολιτικούς μετασχηματισμούς οι οποίοι αποσκοπούσαν – εν μέρει– και στην αποβολή κάθε αισθήματος ανησυχίας αναφορικά με την επικείμενη αποσύνθεση των δυτικών προτύπων.

Οι ακραίες επεκτατικές τάσεις¹⁵⁵ που εγγράφονται στην ιστορική περίοδο των τελευταίων δεκαετιών του αιώνα αποτελούν όψεις ενός χρονικού διαστήματος ανακατατάξεων που έμελλε να καλλιεργήσει συνθήκες κατάλληλες για την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το φαινόμενο του νεότερου ιμπεριαλισμού επιδέχεται αναγνώσεις που ανάγονται στη σφαίρα της πολιτικής, της καπιταλιστικής θεωρίας και του κοινωνικού δαρβινισμού. Μέσω της εκφοράς μίας σειράς λόγων παρατηρείται η δημιουργία ενός συστήματος ιδεολογιών συναφών με την κυριαρχία μεγάλων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων¹⁵⁶, την προσπάθεια παγίωσης του κεφαλαιακού οικονομικού μοντέλου¹⁵⁷ και την επιβολή της ισχυρότερης βιολογικά φυλής έναντι της κατώτερης¹⁵⁸. Η αποικιοκρατία συνιστά εν μέρει το αντίβαρο στην –υποτιθέμενη–

¹⁵³ «Hysterical as Nordau's book undoubtedly is, the 'scientific' texts which inspired it wielded considerable cultural influence. This is represented here by essays by Edwin Lankester and H.G. Wells. Lankester's biological vocabulary signals degeneration theory's debt to Darwin. His essay none the less retains -as does all such work- a cultural dimension: in expressing the fear that modern European civilizations may be on the brink of a radical decline he makes an analogy with the fall of the Greek and Roman empires».

¹⁵⁴ Αναφορικά με τις όψεις του φαινομένου του ιμπεριαλισμού κατά τον 19^ο αιώνα παραπέμπουμε, λόγω περιορισμών έκτασης, στους Ledger, S., Luckhurst, R. 2013. 'The New Imperialism'. Στο *The Fin de Siècle. A Reader in Cultural History C. 1880-1900*, Oxford: Oxford University Press, pp. 133-168.

¹⁵⁵ Στο *The Fin de Siècle. A reader in Cultural History c. 1880-1900*(2013: 133) διαβάζουμε «Between 1870 and 1900, the British empire was extended by 4.74 million square miles, annexing thirty-nine separate areas and adding 88 million new 'objects' for Queen and Empress Victoria, taking her tally to 420 million people».

¹⁵⁶ Ο Chamberlain το 1897 επισημαίνει «It seems to me that the tendency of the time is to throw all power into the hands of the greater empires, and the minor kingdoms –those which are non-progressive– seem to be destined to fall into a secondary and subordinate place». Εντοπίζουμε το χωρίο στο *Theories of Imperialism*(1982: 6).

¹⁵⁷ Όπως ορίζεται από τον Karl Marx στο *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*(1867).

¹⁵⁸ Ενδεικτικά παραπέμπουμε στις θεωρήσεις των Benjamin Kid, Karl Pearson, Friedrich Naumann, Friedrich von Bernhardt, Houston Stewart Chamberlain.

εθνική, βιολογική και αισθητική παρακμή του fin de siècle. Η προσοχή στέφεται στο δυνητικά απειλητικό για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό 'άλλο', το αταβιστικό και απολίτιστο στοιχείο που εντοπίζεται στον αντίποδα της ορθολογικής σκέψης και της προόδου. Η εμμοτική απώθηση του πρωτόγονου και του απανθρωποποιημένου¹⁵⁹ αποκαλύπτει μία απόπειρα ανατροπής των εκφυλιστικών τάσεων¹⁶⁰ του 19^{ου} αιώνα μέσω της αποκατάστασης της εθνικής συνοχής¹⁶¹ και της απόκτησης κοινού προσανατολισμού¹⁶².

«Ένας κόσμος από τον οποίο πολλές παραδοσιακές βεβαιότητες είχαν αποχωρήσει, και ένα ορισμένο είδος εμπιστοσύνης της βικτωριανής εποχής όχι μόνο στην αδιάκοπη πρόοδο της ανθρωπότητας αλλά και στη σταθερότητα και στον τρόπο θέασης της ίδιας της πραγματικότητας είχε εξατμιστεί»¹⁶³.

(Bradbury & McFarlane 1976: 57)

Ό, τι αργότερα ονομάστηκε *degeneration* συνίσταται ως ιδεολόγημα, τη βάση του οποίου αποτέλεσαν οι παραμορφωτικές θεωρήσεις φυσιολόγων, βιολόγων και νευροεπιστημόνων ήδη από τις αρχές του αιώνα. Το εξελικτικό μοντέλο του λαμαρκισμού¹⁶⁴ αναφορικά με τη μεταβίβαση κληρονομικών στοιχείων και τη σημασία

¹⁵⁹ Στερεοτυπικές αποτυπώσεις του αφρικανικού 'άλλου' και των κτηνωδιών που υπέστησαν οι μη Ευρωπαίοι εντοπίζονται στο *Heart of Darkness*(1899) του Joseph Conrad. Η φυλετική διάκριση και παρουσίαση του αφρικανικού 'άλλου' ως μη ανθρώπινου επισημαίνεται από τον Chinua Achebe στο *An Image of Africa*(1977).

¹⁶⁰ Αναφερόμαστε στη διαμόρφωση μίας παραμορφωτικής οπτικής βάσει της οποίας στοιχεία εκφυλισμού εντοπίζονταν αυθαίρετα σε διαφορετικούς κλάδους της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής. Η εμμοτική αναζήτηση τέτοιων στοιχείων θα μπορούσε να αξιολογηθεί και υπό το πρίσμα της ευρύτερης παρακμής του αυτοκρατορικού σώματος και της συρρίκνωσης των αυτοκρατοριών στο τέλος του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Σε αυτήν την περίπτωση ο φόβος του επερχόμενου τέλους υποδηλώνει το φόβο της αυτοκρατορικής παρακμής, της απώλειας εδαφών και υποτελών.

¹⁶¹ Οι Ledger & Luckhurst(2013: 134) παρατηρούν «A more cultural approach posits that empire became a new locus for making the nation cohere -Victoria's status as empress, conferred in 1876, constituted a way of providing a set of compelling representations that might bind a riven population together. It is this which may explain a pervasive sense of panic, of impending doom and imperial decline, that accompanies this era of seemingly unstoppable expansion».

¹⁶² Η αίσθηση της σύγχυσης και του φόβου μετατοπίζεται από το εσωτερικό της αυτοκρατορίας στο εξωτερικό της. Η φύση του 'άλλου' σταδιακά διαφοροποιείται, περιλαμβάνοντας ανοίκειες εικόνες και στάσεις ζωής στα πλαίσια του εξωτισμού και του οριενταλισμού του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

¹⁶³ Μτφρ. δική μου

«A world from which many traditional certainties had departed, and a certain sort of Victorian confidence not only in the onward progress of mankind but in the very solidity and visibility of reality itself had evaporated».

¹⁶⁴ Η θεωρία του Jean-Baptiste Lamarck για τις μεταβολές που υφίστανται οι έμβιοι οργανισμοί και την ύπαρξη εγγενών και επίκτητων χαρακτηριστικών εντοπίζεται στα έργα *Recherches sur*

του περιβάλλοντος στη διαμόρφωση επίκτητων χαρακτηριστικών αξιοποιείται από τον Bénédict Augustin Morel για την προβολή του εκφυλισμού ως κληροδοτούμενη «νοσηρή παρέκκλιση από το πρωτότυπο»¹⁶⁵(Morel 1857: 16). Στοιχεία οργανικής και ηθικής εξαθλίωσης μεταφέρονται από τους προγόνους στους απογόνους, συγκροτώντας εν τέλει τη γενιά του παρακμιακού. Η σύσταση μίας ανομοιογενούς επιφάνειας λόγων αποκαλύπτει την αντιμετώπιση της βικτωριανής κοινωνίας ως πειραματικού εργαστηρίου, όπου τίθεντο υπό διερεύνηση η συνάφεια μεταξύ σώματος και πνεύματος, ομαλού και διεστραμμένου, κτηνώδους και εκπολιτισμένου με σκοπό τον ακριβή προσδιορισμό της προέλευσης μίας «ακαθόριστης νευρικής διαταραχής»¹⁶⁶ (McGuinness 2003: xxviii) που έμοιαζε να πλήττει κάθε κλάδο της ανθρώπινης ύπαρξης.

Στο χαοτικό σύμπαν του τέλους του αιώνα η ανηθικότητα, το έγκλημα και η τρέλα διαπλέκονται σε τέτοιο βαθμό που συχνά η διάκριση ανάμεσα στην πραγματικότητα και την κοινωνική προκατάληψη είναι δαιδαλώδης¹⁶⁷. «Η 'τεχνολογία' της επιστροφής» σε πρώιμα στάδια της ανθρώπινης ζωής «και της εκφύλισης προσέφερε ένα εξαιρετικά χρήσιμο ψευδο-ψυχιατρικό ρεπερτόριο»¹⁶⁸ (Greenslade 1994: 107). Δείγματα διανοητικής και ηθικής εξαθλίωσης εντοπίζονται στην υποκατηγορία των 'εκ γενετής εγκληματιών' του Cesare Lombroso, στους κληρονομικά διεστραμμένους του Morel και ακόμα «στον μικρό αυνανιζόμενο, τον εκφυλισμένο, το μαζοχιστή, τον επιδειξία, τον ομοφυλόφιλο»(Foucault 2010: 586)· σε όλους εκείνους που αργότερα ο Foucault θα ονομάσει 'les anormaux'. Σε μία ιδιόμορφη σύνθεση του επιστημονικού με το κοινωνικό και το πολιτισμικό ο εκφυλισμός και η παράνοια προβάλλονται στο πεδίο της τέχνης και των αποδεκτών της, όπου ο καλλιτέχνης νοείται ως απειλή για το κοινωνικό σύνολο, περιτριγυρισμένος από ένα

l'organisation des corps vivants(1802), *Philosophie zoologique*(1809), *Histoire naturelle des animaux sans vertèbres*(1815-22).

¹⁶⁵ Αναφορικά με τη θεωρία που ανέπτυξε ο Morel παραπέμπουμε στο Morel, B. A. 1857. *Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales*. Paris: J. B. Baillière. Ο Morel αξιοποιείται ως θεωρητική βάση από το Nordau σε παράθεμα του *Degeneration*(1895) ως εξής «The clearest notion we can form of degeneracy is to regard it as a morbid deviation from an original type».

¹⁶⁶ Μτφρ. δική μου

«[...]unspecified nervous disorder»

¹⁶⁷ Στο κεφάλαιο 'Degeneration' (2013: 16) του *The Fin de Siècle. A Reader in Cultural History C. 1880-1900* καταγράφεται η άποψη του Charles Féré «vice, crime and madness are only distinguished from each other by social prejudices».

¹⁶⁸ Μτφρ. δική μου

«The 'technology' of reversion and degeneration offered a highly serviceable pseudo-psychological repertoire».

νευρωτικό κοινό που τροφοδοτεί παθολογικά κάθε του ψευδαίσθηση¹⁶⁹ (Greenslade 1994: 124).

Η οπτική στρέβλωσης του Max Nordau προσανατολίζεται τόσο στον ίδιο τον καλλιτέχνη και την πράξη της δημιουργίας όσο και στην αξιολόγηση της λογοτεχνικής παραγωγής του fin de siècle. Η ρητορική του Nordau είναι η ρητορική της καταγγελίας, της καταδίκης, της απόρριψης του καλλιτεχνικού προϊόντος της παρακμής, κυρίως όμως της απόδοσης παθολογικών χαρακτηριστικών μέσω της αξιοποίησης του λόγου της νευροεπιστήμης. Ο δημιουργός είναι συνάμα ασθενής και το έργο απότοκο της διανοητικά εκφυλιστικής του ασθένειας. Περιπτώσεις στιγματισμού¹⁷⁰ όπως αυτές του εγωμανούς Baudelaire(Nordau 1895: 285) και του ακόλαστου Wilde(Nordau 1896: 70-1), των οποίων ο βίος έβριθε –υποτίθεται– ενδείξεων πνευματικής παρακμής, συνιστούν παθολογικές καταστάσεις που απορρέουν από μία λανθάνουσα διαταραχή της συνείδησης. Η σταδιακή ιατροκοποίηση της καλλιτεχνικής ιδιοφυΐας(Greenslade 1994: 123) επιβεβαιώνει μία προσπάθεια ένταξης του υποκειμένου σε συγκεκριμένες ψυχιατρικές κατηγορίες παράλληλα με την απόρριψη φιλοσοφικών τάσεων και αισθητικών πειραματισμών¹⁷¹.

«Το πρόβλημα είναι ότι συγγραφείς όπως ο Nordau χρησιμοποιούν τα περιγραφικά ονόματα των συμπτωμάτων απλώς ως τέχνασμα για να προσδώσουν αντικειμενικότητα στις προσωπικές τους αντιπάθειες. Οι ιατρικοί όροι τρέπονται σε ‘υπό εκτίμηση’ ρόπαλα για να γκρεμίσουν τους ανθρώπους. Αποκάλεσε έναν άνθρωπο ‘τρελό’ και έχει καθορίσει την κοινωνική του κατάσταση. Αποκάλεσε τον ‘εκφυλισμένο’ και τον έχει κατατάξει μεταξύ των πιο αηδιαστικών δειγμάτων της ανθρώπινης φυλής, παρά το γεγονός ότι εκείνος μπορεί να είναι ένας εκ των πολυτιμότερων μελών της»¹⁷².

¹⁶⁹ «For Nordau individual artists were the most dangerous spokesmen of the world of the fin de siècle. And they were nourished and cultivated by a neurotic audience who besottedly fed artist’s delusions».

¹⁷⁰ Αναφορικά με το στιγματισμό του καλλιτέχνη ο Greenslade(1994: 123) παρατηρεί:
«To stigmatise artists with the marks of insanity was not, of course, a new phenomenon. There was a long speculation from Plato and Aristotle down to the Romantics, which associated inspiration with states of insanity and madness».

¹⁷¹ «Nordau attacked the seminal movements of the age: philosophical relativism and the aesthetic experiment of modernism»(ό. π. 122)

¹⁷² Μτφρ. δική μου(εντοπίζουμε το χωρίο ό. π. 127)

«The trouble is that such writers as Nordau use the descriptive names of symptoms merely as an artifice for giving objective authority to their personal dislikes. Medical terms become mere ‘appreciative’ clubs to knock men down with. Call a man ‘mad’ and you’ve settled his social status. Call him a ‘degenerate’ and you have grouped him with the most loathsome specimens of the race, in spite of the fact that he may be one of its most precious members».

Στην αστική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα το μακάβριο, το ανήθικο, το αφύσικο και το συμπεριφορικά μη αποδεκτό συναποτελούν το συμβολικό 'άλλο' της κανονικότητας. Το δίλημμα ανάμεσα στις υπάρχουσες αρχές και τις εκκολαπτόμενες τάσεις αίρεται μέσα από την οπτική του Nordau αναφορικά με την παθολογική ουσία και νοσηρή διάθεση του καλλιτέχνη, η οποία εξωτερικεύεται μέσω της προβληματικής του σχέσης με το περιβάλλον. Η θηλυπρέπεια και η παραφιλία, η νεύρωση και η αλγολαγνεία, η εσωτερικότητα και η προτεραιότητα της αίσθησης χρήζουν αντιμετώπισης από «ιατρό αφοσιωμένο στη μελέτη του νευρικού συστήματος και των διανοητικών ασθενειών»(Nordau 1895: 15), ικανό να αναγνωρίσει στο μυστικισμό και τη συμβολική λογοτεχνική γραφή ένα κλίμα διάχυτης υστερίας, χαρακτηριστικό δείγμα νευρασθένειας¹⁷³. Στην αρρώστια του αιώνας συναιρούνται η πεσιμιστική διάθεση με την ανεπαρκή λειτουργία του νευρικού συστήματος, δημιουργώντας μία ιδιαίτερη ισορροπία ανάμεσα στην τέχνη και το λόγο της ψυχιατρικής. Η ρήξη και η κοινωνική αμφισβήτηση αποκτούν διαστάσεις «πολύμορφης διαμαρτυρίας», όπου «η βιωμένη εμπειρία και το πηγαίο της έκφρασης» μετουσιώνονται αναμφισβητήτως σε «κοινωνική επανάσταση»(Ντουνιά 2000: 29-35).

«Ο έκφυλος ήταν ο κλέφτης, ο ανάξιος πένητας, ο ανισόρροπος, ο καλλιτέχνης της παρακμής, η σεξουαλικά ενεργή γυναίκα, ο τζογαδόρος, ο Εβραίος, τα υπάνθρωπα κατάλοιπα που απειλούσαν το είδος –οτιδήποτε παρέκκλινε από τη μεσοαστικά προσδιορισμένη 'ομαλότητα'»¹⁷⁴.

(Ledger & Luckhurst 2013: xxii)

¹⁷³ Ο Nordau γράφει στο *Degeneration* «But the physician, especially if he have devoted himself to the special study of nervous and mental maladies, recognises at a glance, in the *fin-de-siècle* disposition, in the tendencies of contemporary art and poetry, in the life and conduct of the men who write mystic, symbolic and 'decadent' works, and the attitude taken by their admirers in the tastes and æsthetic instincts of fashionable society, the confluence of two well-defined conditions of disease, with which he is quite familiar, viz. degeneration (degeneracy) and hysteria, of which the minor stages are designated as neurasthenia».

¹⁷⁴ Μτφρ. δική μου

«The degenerate was the thief, the undeserving pauper, the madman, the Decadent artist, the sexually active woman, the gambler, the Jew, the sub-human residuum that threatened the race – anything deviating from a middle-class-defined 'normalcy'».

Κεφάλαιο 3

Ο Ψυχιατρικός λόγος στη Λογοτεχνία

3 Οριακές καταστάσεις και παρεκκλίνουσες συμπεριφορές: η σχέση με το ρομαντισμό

Ετερογενή κανονιστικά στοιχεία υπεισέρχονται σπερματικά στο λόγο της κριτικής¹⁷⁵ άλλοτε μέσω της ενσωμάτωσης όψεων ψυχιατρικής και οργανικής παθολογίας και άλλοτε μέσω της αποδοχής ακραίων ορθολογιστικών προσεγγίσεων ή κοινωνικών θεωριών. Η λογοτεχνική παραγωγή της παρακμής, ιδωμένη υπό το πρίσμα της αντιμεταφυσικής και του θετικισμού¹⁷⁶, υπόκειται σε ιδιόμορφες αναγνωστικές ανταποκρίσεις και στη συνέχεια αποκλείεται από την ένταξη στον λογοτεχνικό κανόνα της εποχής¹⁷⁷. Η απομάκρυνση από την τρέχουσα αισθητική συνεπάγεται τη διαμόρφωση ενός αρνητικού συγκειμένου¹⁷⁸ πάνω στο οποίο θα αρθρωθεί ο λόγος του εκφυλισμού στη ζωή και την τέχνη. Εντούτοις, η απώλεια της κοινωνικής ενότητας, η διανοητική φθορά και η γλωσσική εκζήτηση, ως μετωνυμίες της ευρύτερης κοινωνικοπολιτικής αλλαγής, καθιστούν εφικτή την αναπλαισίωση του φαινομένου μέσω μίας μετατόπισης της επικρατούσας οπτικής. Εστιάζοντας στη γραμμική αναπαράσταση καίριων καλλιτεχνικών φάσεων και διερευνώντας τις σχέσεις ανάμεσα

¹⁷⁵ Ο Symons(1919: 7),τροποποιώντας την αρχική οπτική του, παρατηρεί για το λόγο της κριτικής «The interlude, half a mock-interlude, of Decadence, diverted the attention of critics while something more serious was in preparation. That something more serious has crystallized, for the time, under the form of Symbolism, in which art returns to one pathway, leading through beautiful things to the eternal beauty».

¹⁷⁶ Αναφορικά με την αντίδραση στο θετικισμό ο Jackson(1922: 70) γράφει «[...] rationalism which was beginning to haunt art and life with the cold shadow of logic».

¹⁷⁷ Η Kaminsky(1976: 371) επισημαίνει σχετικά «[...] the task of defining the world *decadence* is the most difficult because unlike other literary designations, it arouses inescapable pejorative associations» και συνεχίζει «[...] some kind of perverted notion or action is expected of the decadent».

¹⁷⁸ Ο Jackson(1922: 20) σχολιάζει την εν λόγω τάση «Anything strange or uncanny, anything which savoured of freak and perversity, was swiftly labeled *fin de siècle*, and given a certain topical prominence».

στο κλασικό, το ρομαντικό και το παρακμιακό, παρακολουθούμε την ανάδυση ενός συνόλου μετασηματιστικών τάσεων που μας επιτρέπει την ανάγνωση της *decadence* ως «υποφάσης του ρομαντισμού»¹⁷⁹(Ryals 1958: 86).

Η ανίχνευση ροπών αμφισβήτησης και στη συνέχεια αποδόμησης της πραγματικότητας στη λογοτεχνία της παρακμής πραγματοποιείται παράλληλα με τη συνειδητοποίηση της φύσης του παρακμιακού τύπου. Πρόκειται για μία αποσυναρμολογημένη κατά βάση ύπαρξη που –ακούσια– μετατρέπεται σε ανδρείκελο ή –ακόμα και– άθυρμα του ίδιου του εαυτού της, λόγω της μη συμμόρφωσης στις κυρίαρχες νόρμες. Ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει το γεγονός ότι στοιχεία του παρακμιακού κινήματος προϋπάρχουν σε «διαφορετικό βαθμό»¹⁸⁰(Ryals 1958: 86) στην λογοτεχνία του ρομαντισμού. Η απώλεια του ανθρωπιστικού ιδεώδους, η κυριαρχία περισσότερο πραγματιστικών θεωρήσεων και η μοντελοποίηση της κοινωνικής συμπεριφοράς τροφοδοτούν τόσο το ρομαντικό όσο και το παρακμιακό. Η αποδέσμευση από κλασικιστικά πρότυπα, η απόρριψη του αμιγώς ορθολογικού, η μυστικιστική διάθεση και η αναζήτηση του υπερβατικού υποδεικνύουν την ύπαρξη μίας κοινής επιφάνειας. Το εννοιολογικό πλαίσιο του ρομαντισμού επιβιώνει ουσιαστικά στο σύμπαν της *decadence*, όπου η υπερχειλίση του συναισθήματος και η ανάσυρση του πνευματικού κάτω από το επίπεδο του φυσικού κόσμου ανάγονται σε αυτοσκοπό.

«Ίσως να είναι ότι αυτό το κίνημα, το οποίο αποδέχτηκε ως διακριτικό σύμβολο την αποδοκιμασία της παρακμής, αποτελεί το πρώτο αναψοκοκκίνισμα του μοναδικού ανερχόμενου κινήματος του καιρού μας· και ότι οι παράξενοι και αλλόκοτοι καλλιτέχνες που έζησαν τραγικές ζωές και έδωσαν με τραγικό τρόπο τέλος στη ζωή τους, είναι οι παράφρονες ιερείς αυτού του νέου ρομαντισμού του οποίου σκοπός ήταν η μεταβολή του οράματος σε προσωπική δύναμη»¹⁸¹.

¹⁷⁹ Για τον Ryals η λογοτεχνία της *decadence* δεν αποτελεί έκφραση της παρακμής των ιδανικών του κλασικισμού. Αντιθέτως, επισημαίνεται η ύπαρξη ενός μεταβατικού σταδίου ανάμεσα στο κλασικό και το «εκφυλισμένο». Ο ρομαντισμός συνιστά μία πρώτη απόκλιση από το κλασικό ιδεώδες, ενώ η παρακμή –ακολουθώντας το ίδιο σχήμα– μπορεί να αναγνωστεί ως αποδόμηση όσων πρέσβευε ο ρομαντισμός. Η πτώση που εξέφρασε η *decadence* επισημαίνεται και από τον Potolsky(2004: v): «By definition it describes a temporal contrast or comparison. A body, a society, or an artistic form falls away from something prior and better: health, virtue, tradition, and so forth».

¹⁸⁰ Μτφρ. δική μου
«differences of degree»

¹⁸¹ Μτφρ. δική μου

«So it may be that this movement, which accepted as a badge the reproach of decadence, is the first hot flush of the only ascendant movement of our times; and that the strange and bizarre

Η συνύπαρξη ετερόκλητων στοιχείων σε συνδυασμό με την απουσία αναλογίας και την αδιάκοπη αναζήτηση του απόκοσμου καθιστούν την καλλιτεχνική παραγωγή της *decadence* ιδιόρρυθμη. Η απο-εξοικείωση του κοινού ξεκινά τη στιγμή ακριβώς που η επιθυμία της «πιο παράξενης αίσθησης¹⁸² οδηγεί πέρα από το φως του ρομαντισμού στη σκιά της παρακμής»¹⁸³(Ryals 1958: 87). Η διατάραξη της ισορροπίας ανάμεσα στο ομαλό και το γκροτέσκο, η προτεραιότητα στην αποτύπωση της εσωτερικότητας και η εμμονική αυτοαναφορικότητα του υποκειμένου δημιουργούν συνθήκες κατάλληλες για την επικράτηση του παρακμιακού. Μέσω της απουσίας ιδανισμού και της απόρριψης του ανθρωπιστικού ιδεώδους, η παρακμή μετατρέπεται βαθμιαία σε παρωδία του ρομαντικού παρά την ύπαρξη εκλεκτικών συγγενειών ως προς την άρνηση του ορθολογισμού, τον τρόπο πρόσληψης της ομορφιάς και τον φιλοσοφικό ιδεαλισμό¹⁸⁴(Ryals 1958: 90). Κατά συνέπεια τα έργα της «παρακμής» δύνανται να αναγνωστούν είτε ως παραμορφώσεις του ρομαντικού είτε ως αναπόφευκτο επακόλουθο ενός υπερτροφικού ρομαντισμού¹⁸⁵, σε μία ιστορική συγκυρία που το υποκείμενο επιδίωκε την αποκατάσταση της προβληματικής σχέσης του με το μη υλικό.

«Όλος ο κυνισμός και η αψιθυμία και οι επιπολαιότητες της παρακμής, η πυρετώδης αυτοπροβολή, η πολυτέλεια, η διαστροφή ήταν συνειδητά ή ασυνειδητά, προσπάθειες αποκατάστασης της δύναμης του πνευματικού»¹⁸⁶.

(Jackson 1922: 70,71)

artists who lived tragic lives and made tragic end of their lives, are the mad priests of that new romanticism whose aim was the transmutation of vision into personal power».

¹⁸² Ο Walter Pater γράφει στην *Αναγέννηση* «Not the fruit of experience, but the experience itself; is the end».

¹⁸³ Μτφρ. δική μου

« [...] the search of curious sensation led out of the sunlight of romanticism and into the shadows of decadence».

¹⁸⁴ «The writer of the eighties and nineties could no longer accept the humanistic ideal of romanticism, but yet he found himself still incurably romantic. He shared the romantic's distrust of reason, his concepts of beauty, his philosophical idealism; but he could not share his ideal» (ό.π.)

¹⁸⁵ Ο Ryals (1958: 91) αναφερόμενος στη σχέση της *decadence* με το ρομαντισμό παρατηρεί: «[...] it was romanticism which had grown weary of itself and had turned back on itself».

¹⁸⁶ Μτφρ. δική μου

«All the cynicisms and petulances and flippancies of the decadence, the febrile self-assertion, the voluptuousness, the perversity were, consciously or unconsciously, efforts towards the rehabilitation of spiritual power».

Ο ακραίος υποκειμενισμός και η αδιάκοπη ενασχόληση με τον εαυτό¹⁸⁷ αποκτούν σταδιακά παθολογικές αποχρώσεις. Ο παρακμιακός «επιζητώντας πάντοτε να βρει το αλλόκοτο και να αναμείξει τη σπανιότητα με την ομορφιά σε ακόμα πιο απίθανες αναλογίες, βρίσκει την έκφρασή του στο παθολογικό»¹⁸⁸(Ryals 1958: 87). Ο προσδιορισμός της πραγματικότητας μέσω μεμονωμένων οπτικών του 'εγώ', η σύσταση ενός ιδιόμορφου σύμπαντος βάσει της ατομικής συνείδησης και η προτεραιότητα της εσωτερικής ζωής έναντι άλλων πτυχών του κόσμου λειτουργούν ως διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά ανάμεσα στο παρακμιακό και το ρομαντικό. Αν και ο ρομαντικός ήρωας μετεωρίζεται διαρκώς ανάμεσα στο υγιές και το νοσηρό, αποφεύγει τους σκοπέλους του παρακμιακού, διατηρώντας σημαντικές όψεις του ανθρωπιστικού ιδεώδους. Η πίστη σε ανώτερα ιδανικά και η σφαιρική αποτίμηση του αισθητού πέρα από το προσωπικό βίωμα αποτελούν το αντίβαρο του ρομαντισμού, όπου το σκοτεινό και το μακάβριο διαποτίζουν μεν τη θεματική του, ανάγονται όμως σε κατεξοχήν θέματα του παρακμιακού¹⁸⁹.

«Η παρακμή είναι τότε μία ένδειξη της κλίσης του ανθρώπου να αναγιγνώσκει λανθασμένα τη θέση του στο σύμπαν, να αντικρίζει την κατάστασή του και τις προοπτικές του περισσότερο ένδοξες από όσο δικαιολογούν τα γεγονότα, να συμμετέχει σε κοσμικότητες και να σχεδιάζει το μέλλον του στη βάση αυτής ακριβώς της παρανόησης. Η εσφαλμένη ανάγνωση έγκειται στην αποτυχία παραδοχής των μη-ανθρώπινων στοιχείων του αξιακού και του υπερβατικού στα οποία υπόκειται ο άνθρωπος»¹⁹⁰.

(Joad 1947: 15)

¹⁸⁷ Η τάση του παρακμιακού να προσδιορίζει την πραγματικότητα γύρω του μετατρέποντας σε άξονα τον ίδιο του τον εαυτό επισημαίνεται από τον Ryals ως εξής: «He has the arrogance to think himself not part of the universe; he is guilty of *hubris*; he does not cooperate with the moral machinery; and he has neither hope for consolation»(ό.π.)

¹⁸⁸ Μτφρ. δική μου

«Seeking always to find the curious, to mix strangeness and beauty in ever more unlikely proportions, the decadent turned to the pathological for expression».

¹⁸⁹ Αναφορικά με τη μετάβαση από το ρομαντικό στο παρακμιακό μέσω μίας γενικότερης διατάραξης της ισορροπίας ο Ryals(1958: 92) παρατηρεί «Once the romantic blending of strangeness and the desire for beauty ceases to be a perfect blending, that is, when strange turns into the grotesque, then the decadence must necessarily be the result».

¹⁹⁰ Μτφρ. δική μου

«Decadence, then, is a sign of man's tendency to misread his position in the universe, to take a view of his status and prospects more exalted than the facts warrant and to conduct his societies and to plan his future on the basis of this mis-reading. The mis-reading consists in a failure to acknowledge the non-human elements of value and deity to which the human is subject».

Η πεσιμιστική διάθεση¹⁹¹ και η αντικομοφορμιστική στάση ζωής σε συνδυασμό με την απομόνωση και την κοινωνική περιθωριοποίηση δε χαρακτηρίζουν κατ' αποκλειστικότητα το υποκείμενο ή το καλλιτεχνικό προϊόν της παρακμής. Προσδιορίζουν ακόμα την κατάσταση του αυτοκρατορικού σώματος και λειτουργούν ως δείκτες ιστορικοποίησης του παρόντος¹⁹²(Potolsky 2004: vi). Η ενσωμάτωση κοινωνικοϊστορικών συμφραζομένων¹⁹³ στη λογοτεχνική παραγωγή του τέλους του αιώνα αποκτά διαφορετικές συνδηλώσεις. Άλλοτε είναι μία απόπειρα διαλόγου ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν της ανθρωπότητας ή μία επανερμηνεία της σχέσης της ζωής με την τέχνη και άλλοτε μία έκφραση αμφισβήτησης των νέων εξελικτικών μοντέλων. Σε κάθε περίπτωση η παγίωση υλιστικών προτύπων και ακραίων επιστημονικών τοποθετήσεων προκαλεί την εξέγερση του πνεύματος ενάντια στον καθωσπρεπισμό, τον κοινωνικό συμβιβασμό και την υποταγή στην κανονικότητα. Ο παρακμιακός επιλέγει να αγαπήσει την αυθεντικότητα στο ακάθαρτο¹⁹⁴ και τη γλυκύτητα των δυσάρεστων συζεύξεων¹⁹⁵, αντιδρώντας στη ρηχότητα και την υποκρισία της τρέχουσας ηθικής.

«Το μόνο βέβαιο είναι ότι η κοινωνία είναι ο εχθρός του ανθρώπου και ότι η επίσημη αντίληψη για την τέχνη είναι ο εχθρός του καλλιτέχνη.[...] Η τέχνη ξεκινά όταν ο άνθρωπος θελήσει να απαθανατίσει την πιο συναρπαστική στιγμή της ζωής του[...], δραπετεύοντας από την υλική πραγματικότητα σε οποιαδήποτε μορφή έκστασης αποτελεί έκφραση της πνευματικής μας ύπαρξης»¹⁹⁶.

¹⁹¹ Η θεωρία του τέλους εντοπίζεται σε διαφορετικές ιστορικές φάσεις του πολιτισμού. Η Kaminsky(1976: 374) παρατηρεί «Prophecies of doom come in various sizes and shapes: the Nietzschean or Shopenhauerean pessimism, the Wagnerian Gotterdamergung, the Spengler, Adams, Toynbee predictions of cyclical decline, and the modern economist's interpretation of the national and New York City dent, to name only a few».

¹⁹² «Decadence [...] was a way not only of characterizing bodies, empires, and artworks but also challenging and historicizing the present».

¹⁹³ Μία χαρακτηριστική εικόνα της σχέσης ανάμεσα στα κοινωνικοϊστορικά συμφραζόμενα και την εμφάνιση του παρακμιακού ως επακόλουθου ευρύτερων αλλαγών εντοπίζουμε στο *The Eighteen Nineties. A Review of Art and Ideas at the close of the Nineteenth Century*(1922: 57) «It (ενν. decadence) was the mortal ripening of that flower which blossomed upon the ruins of the French Revolution, heralding not only the rights of man, which was an abstraction savouring more of the classic ideal, but the rights of personality, of unique, varied and varying men».

¹⁹⁴ Η διάθεση συμπυκνώνεται από τον Wilde(1905: 201) «To be natural is to be obvious, and to be obvious is to be inartistic», διαπλέκοντας ζητήματα αισθητικής και καλλιτεχνικής αξίας.

¹⁹⁵ Ο Jackson (1922: 66) εκθέτει το ζήτημα ως εξής «Coming late in a century of material pressure and scientific attainment they embodied a tired mood, rejected hope, beyond the moment, and took a subtle joy in playing with fire and calling it sin; in scouring themselves for an unholy delight, in tasting the bitter-sweet of actions potent with remorse» και συνεχίζει «They loved the cleanliness in unclean things, the sweetness in unsavoury alliances».

¹⁹⁶ Μτφρ. δική μου

Ο εντοπισμός στοιχείων παθολογίας στο καλλιτεχνικό έργο, η ψυχιατροποίηση του δημιουργού και η προβολή του ως ηθικά ή διανοητικά εκφυλισμένου λειτουργούν ως δείκτες της περιρρέουσας ατμόσφαιρας, των αναπόφευκτων αλλαγών και της αναδιαμόρφωσης της κοινωνικής πραγματικότητας. Για τους Ledger και Luckhurst(2013: xiii) ο 19^{ος} αιώνας ήταν «μία περίοδος εντυπωσιακής τεχνολογικής προόδου, εκπαιδευτικών και δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων, μετασχηματισμού του τρόπου πολιτικής εκπροσώπησης, και ακόμα μία εποχή ιδιαίτερα χειροπιαστής παρακμής»¹⁹⁷. Η πολιτισμική διάβρωση που μοιάζει να επιφέρει η ανάδυση νέων ανθρώπινων τύπων, τρόπων διαβίωσης και σεξουαλικών επιλογών¹⁹⁸ προσλαμβάνεται από τον καλλιτέχνη της παρακμής ως αφόρμηση για αυτοανάλυση, με τη μορφή μίας επίπονης ενδοσκόπησης. Ο δημιουργός, αδυνατώντας να δραπετεύσει από το δομημένο πλαίσιο της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας, αποδέχεται παθητικά το ατελές ή το ανέφικτο, ενδίδοντας –κάποτε– στον ηδονισμό και τη διαστροφή. Εν τέλει, η έμφαση στην «σαρκική υπόσταση του εγώ» (Αραμπατζίδου 2002: 29) συμπληρώνει τεχνηέντως την απουσία μεταφυσικών αναζητήσεων, σε ένα σύμπαν που αυτοπροσδιοριζόταν βάσει των αρχών του θετικισμού, του καθολικισμού και της αστικής κουλτούρας.

3.1 Η Ποιητική της Μελαγχολίας και του Θανάτου

Μέσω μίας εκ του σύνεγγυς προσέγγισης της ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής και κριτικής επεξεργασίας του ποιητικού και πεζογραφικού υλικού της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα διαπιστώνεται η ύπαρξη εκλεκτικών συγγενειών με την ευρωπαϊκή

«The only certainty is that society is the enemy of man, and that formal art is the enemy of artist. [...] Art begins when man wishes to immortalize the most vivid moment he has ever lived. [...] It is to escape from material reality into whatever form of ecstasy is our own form of spiritual existence». Εντοπίζουμε το χωρίο στο Warner, E. & Hough, G. 1983. *Strangeness and Beauty. An Anthology of Aesthetic Criticism 1840-1910*. Cambridge: Cambridge University Press, σ. 258.

¹⁹⁷ Μτφρ. δική μου

«[...] an era of extraordinary technological advance, of educational and democratic reform, of transformations in political representation, and yet it was also an age of very real decline».

¹⁹⁸ Η ιδιαίτερα γλαφυρή εικόνα μίας εποχής που εκπνέει δίνεται από την Kaminsky(1976: 374) «But the fin de siècle decadent seemed to have developed his own inimitable way of describing the decay and predicting the doom. His world was filled with lesbians, homosexuals, androgynies, neurotic, and sadomasochistic mystics and lovers. He specialized in describing their erotic sensibility and peculiar fetishes including necrophilia, coprophilia and algolagnia».

λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα. Η θεματική διερεύνηση έργων της γαλλικής *decadence*, του αγγλικού αισθητισμού και της ελληνικής χαμηλόφωνης ποιητικής αποκαλύπτει μία κοινή επιφάνεια άρθρωσης της εσωτερικότητας, η οποία εστιάζει ως επί το πλείστον στην αισθητοποίηση της ακραίας θλίψης και της επιθυμίας του θανάτου. Στον παρόν κεφάλαιο επιλέγουμε τη συνεξέταση του ελληνικού με το δυτικοευρωπαϊκό, με σκοπό το δεύτερο να αποτελέσει το πλαίσιο στο οποίο θα πραγματοποιηθεί μία εκτενέστερη εξέταση των ελληνικών λογοτεχνικών παραγώγων. Το ποιητικό έργο και οι αυτοβιογραφικές εξομολογήσεις των Κ. Καρυωτάκη, Ν. Λαπαθιώτη, Κ. Ουράνη και Ρ. Φιλύρα, ενδεικτικά σημεία του πνεύματος του ελάχιστου στη ζωή και την τέχνη, συμπλέκονται με την ποιητική των καταραμένων ή των ασυμβίβαστων¹⁹⁹, αποκαλύπτοντας τη γόνιμη αφομοίωση του εσωτερικού και τη δημιουργική μετάπλασή του στο χαμηλό θέμα της Ελλάδας του 1920.

Η εκλογή του αταβιστικού έναντι του αιτιοκρατικού σε συνδυασμό με την απομάκρυνση από το δημόσιο και την απόρριψη του κοινωνικά αποδεκτού ευνοούν τον εγκλωβισμό άλλοτε του δημιουργού και άλλοτε του ποιητικού υποκειμένου σε ένα αμιγώς συγκινησιακό πεδίο. Τα θεματικά μοτίβα της απελπισίας, της ματαιώσης και της απόγνωσης, συνυπάρχοντας με έναν ελεγειακό τόνο, διαμορφώνουν ένα ασφυκτικό πλαίσιο κατάλληλο για την άρθρωση της ρητορικής της μελαγχολίας και της διαλεκτικής της άρνησης· άρνησης συμβιβασμού, προσαρμογής, αποδοχής του κοινωνικά και καλλιτεχνικά ορθού²⁰⁰. Η εικονοποιία της αποσάθρωσης και του θανάτου ως δείκτης της εσωτερική ζωής και των –αισθητικών και ψυχονοητικών– ζυμώσεων διαποτίζει τη λογοτεχνική παραγωγή του τέλους του αιώνα, εκφράζοντας παράλληλα το αδιέξοδο της ετερότητας και την επιθυμία επιστροφής στην «ενδομήτρια ζωή»²⁰¹ (Εμπειρικός 1980: 64). Ο πόνος ανάγεται σε «γενεσιουργό δύναμη» (Φιλοκύπρου 2009:

¹⁹⁹ Η επιλογή έργων των Charles Baudelaire, Ernest Dowson, Algernon Swinburne, Tristan Corbière και James Thomson λειτουργεί αποδεικτικά της θέσης του παρόντος κεφαλαίου αναφορικά με τις λογοτεχνικές όψεις της μελαγχολίας που ανάγονται βαθμιαία σε τραυματοφιλικές ή και θανατοφιλικές νευρώσεις.

²⁰⁰ Ο Wilde στο *De Profundis* (2013: 87) διατυπώνει τη ρήξη του με τον κανονιστικό λόγο της κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα ως εξής «Η κοινωνία παίρνει το δικαίωμα να επιβάλλει τρομακτικές ποινές στα άτομα, έχει όμως επίσης και την υπέρτατη ανηθικότητα της επιπολαιότητας και αδυνατεί να συνειδητοποιήσει αυτό που έκανε». «Η μόνη ατιμωτική, ασυγχώρητη και για πάντα αξιοκαταφρόνητη πράξη της ζωής μου ήταν που επέτρεψα στον εαυτό μου να κάνει έκκληση στην κοινωνία για βοήθεια και προστασία» (ό. π., 122).

²⁰¹ Στην ποιητική της *decadence* ο θάνατος αποκτά διαφορετικές συνδηλώσεις. Εκφέρεται ως επιθυμία διεξόδου από μία δυστυχημένη πραγματικότητα, ως συνάντηση με το όνειρο, ως κατάσταση ανυπαρξίας ή ως επιστροφή σε έναν άγνωστο χωροχρόνο.

145) της τέχνης ενώ οι καλλιτέχνες «μετέωροι ανάμεσα στη ζωή και το θάνατο, αποξενωμένοι από την εξωτερική πραγματικότητα και απ' την ίδια τους την ψυχή, συνοψίζουν την αντιφατική τους κατάσταση με την ευχή ενός εν εγρηγόρσει θανάτου» (Φιλοκύπρου 2009: 149).

Η ποιητική της θλίψης²⁰² τρέπεται βαθμιαία σε ποιητική της μελαγχολίας και στη συνέχεια εξελίσσεται μέσω παραμορφωτικών διακλαδώσεων σε τόπο τραυματοφιλίας, λατρείας της αποσύνθεσης και θανατολογίας. Ο τρόπος βίωσης της κοινωνικής πραγματικότητας κατευθύνει το υποκείμενο σε μία σειρά διαπιστώσεων πόνου, κυρίως μέσω της συνειδητοποίησης του αστικού εγκλεισμού με τους «στενούς βρώμικους δρόμους, φτηνά εστιατόρια, άθλια κρεβάτια, γυναίκες φθαρμένες, κυρίες νευρασθενικές, ψυχικά εμπόδια ενός σώματος που γερνά, μέρες καμένες σαν αποτσίγαρα, μνημονικούς εκτροχιασμούς – ‘τις χίλιες βρώμικες εικόνες που αποτελούν την ψυχή σου’ μέσα σ’ ένα είδος αίσθησης της παγερής στάχτης της ηδονής»²⁰³(Σεφέρης 1974: 25). Ο ποιητής με τη μορφή μίας οριακής ύπαρξης αντικρίζει τη ζωή άλλοτε ως «ταπεινωτική κωμωδία» και άλλοτε ως μία «δίχως αναπαμό τραγωδία»(Guy de Maupassant 2018: 10). Απορρίπτοντας το υπαρκτό και αποζητώντας ένα καθαρτήριο τέλος, δεν υπογραμμίζει απλώς την αίσθηση αδιεξόδου αλλά πολύ περισσότερο αποκαλύπτει την κατάλυση της ενότητας του ‘εγώ’, του εαυτού που «κατατρώγεται εσωτερικά και αυτοκαταστρέφεται»(Φιλοκύπρου 2009: 119).

«Η μελαγχολία είναι οργανικά καθορισμένη από μία ιδιαίτερα επώδυνη διαταραχή, από την αναστολή του ενδιαφέροντος για τον εξωτερικό κόσμο, από μία απώλεια της ικανότητας να αγαπήσουμε, από έναν περιορισμό της δραστηριότητας και από μία έμφαση στο συναίσθημα που εκφέρεται ως αυτοκαταδίκη και διαμαρτυρία εναντίον

²⁰² Ο Wilde (ό. π., 89) γράφει σχετικά «Αποφάσισα ν’ αυτοκτονήσω την ίδια ημέρα που θα βγαίνα απ’ τη φυλακή. Αργότερα η κακή αυτή διάθεση μου πέρασε και πήρα την απόφαση να ζήσω, φορώντας όμως την κατήφεια, όπως ο βασιλιάς φοράει την πορφύρα. Να μεταβάλλω κάθε σπίτι όπου θα μπει σε σπίτι πένθους. Να κάνω τους φίλους μου να σέρνονται αργά μαζί μου μέσα στη θλίψη. Να τους διδάξω ότι η μελαγχολία είναι το πραγματικό μυστικό της ζωής. Να τους καταβασανίζω με μια ξένη θλίψη. Να τους δηλητηριάσω με τον δικό μου πόνο» και συνεχίζει «[...] η θλίψη, όντας η υπέρτατη συγκίνηση που είναι ικανός να νιώσει ο άνθρωπος, είναι ταυτόχρονα η ουσία και η λυδία λίθος κάθε μεγάλης τέχνης. Αυτό που αναζητάει συνεχώς ο καλλιτέχνης είναι ένας τρόπος ύπαρξης, όπου η ψυχή και το σώμα είναι κάτι ενιαίο και αδιαίρετο· όπου το έξω είναι η έκφραση του μέσα[...]»(ό. π., 90).

²⁰³ Ο Σεφέρης αξιοποιεί το χωρίο κατά την προσέγγιση του έργου του T.S. Eliot, εντοπίζοντας ως βάση το γαλλικό συμβολισμό και επισημαίνοντας την ύπαρξη εκλεκτικών συγγενειών ανάμεσα στην παρακμή του 19^{ου} αιώνα και αυτήν των μεταπολεμικών χρόνων.

του εαυτού και το οποίο κλιμακώνεται ως ψευδαίσθηση της προσδοκίας για τιμωρία»²⁰⁴.

(Freud 1924: 536)

«Ο μελαγχολικός έχει πληγεί από την απώλεια ενός αντικειμένου, από τις εκφράσεις του όμως προκύπτει ότι αυτό οφείλεται στην απώλεια του ίδιου του εγώ του»²⁰⁵.

(Freud 1924: 540)

Η προσπάθεια ανάπλασης της εξωτερικής πραγματικότητας μέσω της αναδιάταξης στοιχείων του ψυχισμού του υποκειμένου εξελίσσεται προοδευτικά σε ένα είδος εμμονικής ενασχόλησης με τον πόνο και την ιδέα του τέλους, υποδηλώνοντας τη διάσπαση της ενιαίας σύστασης του εγώ και την εκδήλωση συμπτωμάτων εσωτερικής παθολογίας. Η έννοια της πληγής και του τραύματος συνυπάρχει με το φθαρτό του σώματος, τη χθόνια φύση του ανθρώπου και τη νοσηρή εικόνα της αποσύνθεσης. Η ηδονή του πόνου αντισταθμίζει την ανία της ζωής και η απόλαυση της οδύνης ανάγεται σε αυτοσκοπό. «Πρόκειται για το θέμα της τραυματοφιλικής ‘καλλιέργειας’ του πόνου και της μεταστοιχείωσής του –μέσω μίας ‘ποιητικής αλχημείας’– σε ‘τραγούδι’, σε γραφή [...]. Πρόκειται επίσης για ‘πνευματική μελαγχολία’ (melancholia artificialis), τη μελαγχολία του καλλιτέχνη, που κατεργάζεται το πένθος της ζωής και το μετουσιώνει σε έργο τέχνης»(Τσιριμώκου 1997: 322). Αντικρίζουμε το ‘εγώ’ να μέμφεται τον ίδιο του τον εαυτό στα πλαίσια μίας διαλεκτικής της αυτολύπησης και της αυτοτιμωρίας. Η νεύρωση του αυτοβασανισμού καλλιεργείται από το ίδιο το υποκείμενο ως τρόπος επιβεβαίωσης της ύπαρξής του. Σε μία αλλαγή προοπτικής οι εικόνες που επιβάλλει η πραγματικότητα για το ‘εγώ’ αποσυντίθενται μέσω διαδικασιών αποστροφής ως αντίδραση στη διάψευση και τη ματαίωση.

Η μετάβαση από την καταθλιπτική διάθεση στην ψυχαναγκαστική επανάληψη της εμπειρίας του πόνου και το λόγο του θανάτου αισθητοποιείται στην ποίηση των Charles Baudelaire, Ernest Dowson, Algernon Swinburne, Tristan Corbière και James

²⁰⁴ Μτφρ. δική μου

«Die Melancholie ist seelisch ausgezeichnet durch eine tief schmerzliche Verstimmung, eine Aufhebung des Interesses für die Außenwelt, durch den Verlust der Liebesfähigkeit, durch die Hemmung jeder Leistung und die Herabsetzung des Selbstgefühls, die sich in Selbstvorwürfen und Selbstbeschimpfungen äußert und bis zur wahnhaften Erwartung von Strafe steigert».

²⁰⁵ Μτφρ. δική μου

«[...] daß er (der Melancholicker) einem Verlust am Objekte erlitten hat; aus seinen Aussagen geht ein Verlust an seinem Ich hervor».

Thomson²⁰⁶. «Παντού περιγράμματα και εικόνες θανάτου και ήττας, και η γλώσσα του θρήνου, ή ακόμα [...] της μελαγχολίας, η προσήλωση ενός καταθλιπτικού σε μία απώλεια που δε έχει ξεπεραστεί»²⁰⁷ (Pirripin 1999: 496). Η απογοήτευση, η έλξη και συνάμα η απώθηση από τη ζωή, η κουφότητα των ανθρώπινων σχέσεων και η συνείδηση της ετερότητας στα πλαίσια ενός μικροαστικού κλίματος καθιστούν τους δημιουργούς εγκλείστους ενός διαβρωμένου άστεως, απ' το οποίο απομυζούν ηδονικά όσα ο κανονιστικός λόγος της κοινωνίας τους απαγορεύει. Ο επαναλαμβανόμενος βασανισμός του 'εγώ' και η ανύψωση του απαγορευμένου αντισταθμίζουν το χαρακτηρισμό του απόβλητου ή του παρία, ενώ η «ανοσία στον κίνδυνο της αυτοχειρίας»(Freud 2011: 61) προσδίδει στο θάνατο ένα σαρδόνιο, εφιαλτικό γέλιο²⁰⁸. Ο μελαγχολικός είναι εν τέλει ο εαυτόν τιμωρούμενος.

«Είμαι το βαμπίρ που το αίμα της καρδιάς μου πίνει,

- Αλλά είναι τόσοι γύρω σαν κι εμένα

Δικασμένοι να γελάνε στον αιώνα

Κι ούτε για χαμόγελο να μην είναι ικανοί!»²⁰⁹

(Baudelaire, «Αυτοτιμωρούμενος», *Τα Άνθη του Κακού*)

²⁰⁶ Για την απόδειξη της θέσης του παρόντος κεφαλαίου επιλέγονται ενδεικτικά ποιήματα των αναφερόμενων δημιουργών.

²⁰⁷ Μτφρ. δική μου

«Everywhere the figures and images are of death and loss, and the language of mourning, or even [...] of melancholia, a depressive's attachment to a loss that has not been worked through [...]».

²⁰⁸ Ο O. Wilde, αποδίδοντας το πνεύμα της εποχής, γράφει στο *De Profundis*(2013: 120,121) «Μα το φριχτό της εποχής μας είναι ότι ντύνει την τραγωδία με το ρούχο της κωμωδίας, έτσι που οι μεγάλες πραγματικότητες να μοιάζουν κοινοτοπίες, τραγελαφικότητες ή άμοιρες από κάθε ύφος [...] Είμαστε οι παλιάτσοι της θλίψης. Είμαστε κλόουν με ραγισμένες καρδιές».

²⁰⁹ Εντοπίζουμε τη μετάφραση του ποιήματος στο

https://www.academia.edu/36348562/%CE%94%CE%99%CE%91%CE%92%CE%91%CE%96%CE%9F%CE%9D%CE%A4%CE%91%CE%A3_%CE%A3%CE%A9%CE%A3%CE%A4%CE%91_%CE%A4%CE%9F%CE%9D_BAUDELAIRE_1

Παραθέτουμε και το πρωτότυπο:

«Je suis de mon coeur le vampire,

-Un de ces grands abandonnés

Au rire éternel condamnés

Et qui ne peuvent plus sourire!»

Στη μπωντλαιρική ποιητική παρακολουθούμε ένα βίαιο λίκνισμα ανάμεσα στη μελαγχολία και το ψυχικό άλγος από τη μία, και το υπαρξιακό κενό και την πλήξη από την άλλη. Η ασυμβατότητα του ποιητή με την κανονικότητα που επέβαλε η κοινωνική πραγματικότητα αλλά και με το ίδιο του το είναι διοχετεύεται εντέχνως στη ρητορική της απόγνωσης και της θανατολογίας, της συνειδητοποίησης του αδιεξόδου και της απόλαυσης –γι’ αυτό ακριβώς– του νοσηρού. Η εικόνα του αυτοθρήνου παρουσιάζεται στην «Αιματορουφήτρα», όπου το ποιητικό υποκείμενο εκθέτει την ψυχική του κατάσταση ως «την καρδιά μου τη θρηνοδαρμένη» ή «στο πνεύμα μου που είχε ταπεινωθεί», αλλά και στο «Τραγούδι του απομεσήμερου» με τη μορφή της «φρικτής Σιβηρίας» της εσωτερικότητας. Στον «Δαιμονισμένο» το σκότος της απελπισίας συμβαδίζει με την απέραντη πλήξη²¹⁰ και η ηδονή που προσφέρει το νοσηρό ή το παράλογο φαντάζουν ως εξισορροπητές ενός εσωτερικού χάους, αποτέλεσμα της αιώρησης ανάμεσα στην επιταγή και την ανάγκη, ενώ στη «Λήθη» η απόρριψη της ζωής δηλώνεται μέσα από τους στίχους «Να κοιμηθώ! Να κοιμηθώ θέλω παρά να ζήσω! Σ’ ένα καθώς του θανάτου, ύπνο μυστηριακό». Την κατάφαση στο θάνατο και την αποδοχή της ματαιότητας του κόσμου και των πραγμάτων εντοπίζουμε στο «Μπουκαλάκι»:

«Έτσι μες στην ανθρώπινη τη θύμηση σα σβήσω,
κι όταν μες σ’ ερμαριού γωνιά θα μ’ έχουν πεταμένο
σαν έρμο μπουκαλάκι εκεί στις σκόνες από πίσω
βρώμιο, παλιό, σιχαμερό, άχρηστο ραγισμένο».

Η θεματική της μελαγχολίας μετασχηματίζεται σε παθολογικό ενδιαφέρον για τις εκφάνσεις και τους μηχανισμούς του θανάτου, ενώ η διαρκώς ομολογούμενη επιθυμία του τέλους αποκτά διαστάσεις λαγνείας. Ο αναγνώστης της μπωντλαιρικής ποίησης περιπλανιέται ανάμεσα σε ονειρικά πλαισιωμένα μνήματα, τάφους και κρύπτες, δηλώνοντας το ασύμβατο της ύπαρξής του με την τρέχουσα πραγματικότητα. Το ποιητικό συνυφαίνεται με το ανθρώπινο ως έκφραση της «καταστροφικής και ακατανόητης μοίρας» του δημιουργού, ενώ στην ιδέα του θανάτου «ελλοχεύει η αντίληψη μίας άλλης ζωής, άγνωστης και απροσδιόριστης και γι’ αυτό επιθυμητής»(Φιλοκύπρου 2009: 136, 150). Στη «Μεταθανάτια τύψη» διαβάζουμε για το

²¹⁰ «[...] και πέσε ολόκληρη στις Πλήξης το βυθό!»

«μνήμα με τ' ολόμαυρο το μάρμαρο φτασμένο», για «την κρύπτη την υγρή, το λάκκο το σκαμμένο», την «πλάκα που δε θε ν' αφήνει να κτυπά και να ποθεί η καρδιά σου» και τον «τάφο που θα νιώθει πάντοτε τον ποιητή», καταλήγοντας στο «σκουλήκι (που) θα σου τρώει τη σάρκα σου σαν τύψη!». Η μετωνυμική ωστόσο δήλωση της παρουσίας του θανάτου δεν περιορίζεται στη γοτθική εικονοποιία των νεκροπόλεων.

Το στοιχείο της σήψης επιτείνει το αίσθημα της φθαρτότητας, ενώ σε συνδυασμό με τη λεπτομερή αναπαράσταση της διαδικασίας αποσύνθεσης προσδίδει στην ποίηση μία δυναμική φρίκης. Γύρω από το σταθερό άξονα του θανάτου αναδύεται ένα χθόνιο σύμπαν πτωματοφάγων οργανισμών με αποτέλεσμα οι σηπτικές σκηνές να υποδηλώνουν συχνά μίαν άλλη, υπόγεια ζωή μετά θάνατον. Αν και το υποκείμενο διαβιεί σε έναν σαρκοφάγο κόσμο, η ζωή στο χώμα φαντάζει νοσηρά ηδονική. Η οριζόντια θέση του θανάτου ταυτίζεται με την οριζόντια θέση της ερωτικής πράξης κι ενώ σκουλήκια και ερπετά καλύπτουν το πτώμα, το κουφάρι, το «βρωμερό σκέλεθρο», το «φουσκωμένο ψοφίμι», ο θάνατος αποκτά έναν αλλόκοτο, αρρωστημένο ερωτισμό. Ο πόθος ενυπάρχει στο θάνατο και ο ερωτικός ηδονισμός σε κάθε τέλος. Στο επανερχόμενο μοτίβο της κοιλιάς²¹¹, ως αχόρταγης σεξουαλικής επιθυμίας, ως παθολογικής ροπής στις απολαύσεις και ως αναγέννησης από τις φθοροποιές δυνάμεις της πραγματικότητας, ενσαρκώνεται η διαστροφική σχέση ανάμεσα στον έρωτα και το θάνατο, παράλληλα με μία κίνηση «αυτοσυνειδησίας της βίωσης της νοσηρότητας» (Αραμπατζίδου 2002: 24) από τη μεριά του δημιουργού.

«Σώπαινε, ανίδεη ψυχή, μ' όλα ξετρελαμένη!

στόμα με γέλιο παιδικό! Οι άνθρωποι είναι δεμένοι

πιότερο με το θάνατο παρά με τη Ζωή»²¹².

(Baudelaire, «Semper Eadem», *Τα Άνθη του Κακού*)

²¹¹ Ενδεικτικά αναφέρουμε τα ποιήματα «Ύμνος στην ομορφιά», «Το ψοφίμι», «Άβελ και Κάιν».

²¹² Αξιοποιούμε τη μετάφραση των εκδόσεων Γράμματα (1991: 61). Παραθέτουμε και το πρωτότυπο:

«Taisez-vous, ignorante! âme toujours ravie!

Bouche au rire enfantin! Plus encor que la Vie,

La Mort nous tient souvent par des liens subtils».

Διαπιστώνουμε ότι το λάγνο λανθάνει στο μακάβριο, ενώ η διατήρηση ενός επώδυνου ηδονισμού στις ζώνες της ζωής αλλά και του θανάτου ανάγεται σε κατεξοχήν θέμα παραφιλίας. Η νεκρική λατρεία, η σεξουαλική επιθυμία για το νεκρό πρόσωπο και η παθητική αποδοχή της διαστροφής μέσω της συμμετοχής στο νοσηρό εντοπίζεται και στην ποίηση του Algernon Charles Swinburne. Στην «Μπαλάντα του Θανάτου» η ποιητική φωνή αιωρείται ανάμεσα στο εν ζωή παρελθόν και το νεκρικό παρόν, όντας εγκλωβισμένη στην επιθυμία του σώματος· υγιούς, ασθενικού, εκλιπόντος. Ο Swinburne υφαίνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο ο αναγνώστης θα παρακολουθήσει την παλινδρόμηση του ποιητικού υποκειμένου από την κατάσταση της ύπαρξης σε αυτήν της ανυπαρξίας για να καταλήξει στη μαρτυρία της ηδονής μέσω του θανάτου. Η τελετή του αποχωρισμού, η νεκρική εικόνα της αγαπημένης και ο ενταφιασμός του πόνου της καθημερινότητας μαζί με το σώμα αποτυπώνονται εναργώς στην πρώτη στροφή του ποιήματος, συνιστώντας αναδρομή σε μία πρότερη κατάσταση, όταν η υποχώρηση του υποκειμένου στο παθολογικό δεν είχε ακόμα συντελεστεί.

Kneel down, fair Love, and fill thyself with tears,

Girdle thyself with sighing for a girth

Upon the sides of mirth,

Cover thy lips and eyelids, let thine ears

Be filled with rumour of people sorrowing;

Make thee soft raiment out of woven sighs

Upon the flesh to cleave,

Set pains therein and many a grievous thing,

And many sorrows after each his wise

For armlet and for gorget and for sleeve.

(στ. 1-10)

Η συνειδητοποίηση και η αποδοχή του τέλους πραγματοποιείται σταδιακά μέσω ενός εσωτερικού θρηνητικού άσματος. Παρακολουθούμε το πέρασμα στους «τόπους του θανάτου»²¹³ και συμμετέχοντας παράλληλα σε μία βουβή εξομολόγηση του πάθους για την άλλοτε ζωντανή ερωμένη «The kisses of her mouth were more than wine, / And more than peace the passage of her days» βρισκόμαστε μπροστά σε ένα απόκοσμο ον,

²¹³ «the lands of death».

αναστημένο βίαια από ένα άλλο κόσμο, στρεβλό και αναπλασμένο από τη νοσηρή επιθυμία διατήρησης του ερωτικού αντικειμένου ακόμα και μετά το θάνατο.

From brows wherein the sad blood failed of red,

And temples drained of purple and full of death.

Her curled hair had the wave of sea-water

And the sea's gold in it.

Her eyes were as a dove's that sickeneth.

Strewn dust of gold she had shed over her,

And pearl and purple and amber on her feet.

(στ. 34-40)

Το δίπολο της ζωής και του θανάτου εξελίσσεται στο σχήμα ηδονή-θάνατος και η νεκρική εικόνα αποκτά προοδευτικά μία φωσφορίζουσα, σηπτική λάμψη. Η θέαση του αποστραγγισμένου από ζωή και αίμα σώματος, με τα μαβιά βλέφαρα, την ξεθωριασμένη χαίτη και το μπλαβί στόμα οδηγεί στην τραγική διαπίστωση της ερωτοτροπίας με το άψυχο και της νοσηρής απόλαυσης που αντλεί ο μετέχων από τη μυστηριακή ένωση με το νεκρό.

My lady's likeness crowned and robed and dead.

Sweet still, but now not red,

Was the shut mouth whereby men lived and died.

And sweet, but emptied of the blood's blue shade,

The great curled eyelids that withheld her eyes.

And sweet, but like spoilt gold,

The weight of colour in her tresses weighed.

And sweet, but as a vesture with new dyes,

The body that was clothed with love of old.

(στ. 72-80)

... ..

Seek out Death's face ere the light altereth,

And say "My master that was thrall to Love

Is become thrall to Death."

Bow down before him, ballad, sigh and groan.

But make no sojourn in thy outgoing;

For haply it may be

That when thy feet return at evening

Death shall come in with thee.

(στ. 107-114)

Η ενασχόληση με το τέλος και η προσπάθεια διερεύνησης του επιθανάτιου εξελίσσονται συχνά στη λογοτεχνία του 19^ο αιώνα σε θεματικά μοτίβα, υποδηλώνοντας την ύπαρξη ενός γενικότερου σκεπτικιστικού κλίματος. Η απομάκρυνση από τη χαρτογράφηση εκφάνσεων της ζωής και η προσπάθεια ταύτισης του εσωτερικού, κατακερματισμένου κόσμου με όψεις της κοινωνίας αντικατοπτρίζεται και στη νεκρόπολη του James Thomson στο ποίημα «The City of Dreadful Night». Στην περίπτωση του Thomson η εσωτερική ερημία και η απόγνωση του ίδιου του δημιουργού μετουσιώνονται σε ποίηση. Ο ποιητής επιλέγει να αναπαραστήσει τη βικτωριανή μεγαλούπολη με τα χίλια πρόσωπα της παρακμής, εμπλουτίζοντας παράλληλα την εικόνα της κατάρρευσης με στοιχεία ενός σκοτεινού ψυχισμού. Σε ένα δεύτερο επίπεδο η περιπλάνηση στη νεκρόπολη είναι η αδιέξοδη, σπασμωδική κίνηση του μελαγχολικού υποκειμένου στο χώρο της νόησης. Δύο διαφορετικές επιφάνειες, αυτή του βικτωριανού και αυτή του προσωπικού αλληλεπικαλύπτονται, δημιουργώντας ένα αξεδιάλυτο αμάλγαμα εικόνων αποσύνθεσης. Ο τόπος που διαρρέεται από κάθε μορφή απώλειας, αναπαριστώμενος με τα χρώματα του θανάτου, η σύλληψη που ενέχει στοιχεία δαντικής εικονοποιίας σε μία προσπάθεια αποτύπωσης της φθοράς και της αποσάθρωσης του ατόμου και του πολιτισμού, είναι η εξωτερική πραγματικότητα της βικτωριανής εποχής και συνάμα ο κόσμος του ψυχικά ασθενούς. Μέσα από την οπτική ενός ποιητικού flâneur μυσούμαστε τόσο στο ιστορικό όσο και στο εσωτερικό, συμμετέχοντας στην περιήγηση στον τόπο της απόγνωσης, μιας σκιώδους περιοχής ανάμεσα στο πραγματικό και το εφιαλτικό.

That City's atmosphere is dark and dense,

Although not many exiles wander there,

With many a potent evil influence,

Each adding poison to the poisoned air;

Infections of unutterable sadness,

Infections of incalculable madness,

Infections of incurable despair.

(XV, στ. 15-21)

Η ενσωμάτωση όψεων βικτωριανού γκροτέσκου σε συνδυασμό με την ύπαρξη μίας υπέρπρους αίσθησης διανοητικού εκφυλισμού συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερου σημειολογικού συστήματος για τον προσδιορισμό μίας απόλυτα και αμετάκλητα διαβρωμένης πραγματικότητας. Στην οντότητα της πόλης προβάλλονται στοιχεία ιατρικής συμπτωματολογίας με σκοπό την ταύτιση της κατάστασης του άστεως με τον ψυχισμό του δημιουργού. Η κοινωνική διαφθορά συμπορεύεται με την πεσιμιστική στάση ζωής, η διανοητική σύγχυση αποδεικνύεται συναφής με την ψευδαισθητική βάση της πραγματικότητας, ενώ η ματαιότητα του ανθρώπινου κόσμου συμπυκνώνεται στην εικόνα του καταραμένου τόπου.

To sense that every struggle brings defeat

Because Fate holds no prize to crown success;

That all the oracles are dumb or cheat

Because they have no secret to express;

That none can pierce the vast black veil uncertain

Because there is no light beyond the curtain

That all is vanity and nothingness.

(XXI, στ. 64-70)

Η περιπλάνηση αποκτά συμβολικές διαστάσεις, υποδηλώνοντας μία ατέρμονη προσπάθεια απόδοσης ουσιαστικού νοήματος στη ζωή. Η αιώρηση ανάμεσα στην πραγματικότητα και την τέχνη, το δράμα του δημιουργού και η περιθωριοποίησή του ως 'άλλου', ο εγκλωβισμός του σε ένα μεταίχμιακό σύμπαν και η τραγική συνειδητοποίηση του «ακατόρθωτου και ατελέσφορου» (Φιλοκύπρου 2009: 157) της ποίησης καθιστούν το θάνατο όχημα κατάλληλο για την απομάκρυνση από την αδιέξοδη φύση της ανθρώπινης μοίρας.

Impatience will forerun the sweet assurance

Of perfect peace eventual in the grave.

.....

What matters one brief night of dreary pain?

When after it the weary eyelids fall

Upon the weary eyes and wasted brain;

And all sad scenes and thoughts and feelings vanish

In that sweet sleep no power can ever banish,

That one best sleep which never wakes again.

(XIX στ. 20-21, 30-35)

Ο λόγος της μελαγχολίας και της απώλειας, η γενικότερη πεσιμιστική διάθεση και η πίστη σε ένα επερχόμενο τέλος εξελίσσεται σε κυρίαρχο καλλιτεχνικό τόνο. Η γειτνίαση της ζωής με το θάνατο αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία το υποκείμενο αναστοχάζεται και στη συνέχεια αναπροσδιορίζει τη θέση του στον κόσμο. Μέσω της διαπίστωσης του εαυτού ως παράταιρου και της παραδοχή της προβληματικής σχέσης με το κοινωνικό σύνολο υπονομεύεται η σχέση με την πραγματικότητα, οδηγώντας εν τέλει «στην αποποίηση τόσο της ζωής όσο και του ίδιου του ποιητικού λόγου»(Φιλοκύπρου 2009: 163). Ο Ernest Dowson συμπυκνώνει στο «A Last Word» το αίσθημα της ήττας και της συναισθηματικής απονέκρωσης με τη μορφή μίας εξομολογητικής, αποχαιρετιστήριας δήλωσης πριν την έξοδο από τη ζωή.

Let us go hence: the night is now at hand;

The day is overworn, the birds all flown;

And we have reaped the crops the gods have sown;

Despair and death; deep darkness o'er the land,

Broods like an owl; we cannot understand

Laughter or tears, for we have only known

Surpassing vanity: vain things alone

Have driven our perverse and aimless band.

Let us go hence, somewhither strange and cold,

To Hollow Lands where just men and unjust

Find end of labour, where's rest for the old,
Freedom to all from love and fear and lust.
Twine our torn hands! O pray the earth enfold
Our life-sick hearts and turn them into dust.

Εντούτοις η ικανοποίηση που προσφέρουν τα θέματα της πληγής και του θανάτου μετασηματίζεται –κάποτε– σε εμπαιγμό του ίδιου του εαυτού και της φθαρτότητάς του. Το ποιητικό υποκείμενο διαχωρίζει συνειδητά το ψυχονητικό από το οργανικό και, επιλέγοντας το λόγο του σαρκασμού και της πικρότητας, αποδιώχνει τόσο το φόβο της ζωής όσο και του θανάτου. Η απόδοση χαρακτηριστικών παιγνίου στη διαδικασία της εξόδου από τον έμβιο κόσμο και η μετάβαση σε έναν απροσδιόριστο τόπο –τόπο ανυπαρξίας– απαντάται παράλληλα με το μοτίβο του μικρομεγαλισμού στο «Μικρός που πέθανε στ' αστεία» του Tristan Corbière. Το οξύμωρο του τίτλου υποδηλώνει ένα είδος πικρής ερωτοτροπίας που καταλήγει στον κορμό του ποιήματος σε μία δήλωση ματαιότητας. Η απεύθυνση στον εαυτό μέσω του συνθηματικού στίχου «Φύγε τώρα, κομμωτή κομητών!»²¹⁴ και η εξέλιξη της φράσης σε επωδό καλλιεργεί το πεδίο στο οποίο θα αρθρωθεί η συντριβή ως αποτέλεσμα της ενασχόλησης με την ποίηση. Το ποιητικό εγώ φαντασιώνεται τον εαυτό του νεκρό, έρμαιο των σαπρόφιλων ερπετών. Η εικόνα του θανάτου συμπυκνώνεται στο κρανίο με τις άδειες κόγχες, το γυμνό σκελετό και τα νεκρολούλουδα, ενώ η θλίψη μετουσιώνεται σε ένα παράλογο γέλιο, κάτω από τη επιφάνεια του οποίου διακρίνουμε την απέχθεια προς τον ίδιο τον εαυτό· η ποίηση αποκτά διαστάσεις παραφωνίας και το ποιητικό μεγαλείο αποδεικνύεται εξίσου κούφιο με το νεκρικό κρανίο.

Φύγε τώρα, κομμωτή κομητών!
Χόρτα στον άνεμο και τα μαλλιά σου.
Φωσφορισμούς θ' αφήνουν τα βαθιά σου
άδεια μάτια, φωλιές των ερπετών.

²¹⁴ Τη μετάφραση του ποιήματος στην ελληνική είχε επιμεληθεί ο Κ. Καρυωτάκης. Αναφορικά με τη μεταφραστική πρακτική που ακολουθούσε ο ποιητής παραπέμπουμε στο Στεργιόπουλος, Κ. 1996. «Ο Καρυωτάκης Μεταφραστής». Στο *Περιδιαβάζοντας*. Τομ. Δ'. Αθήνα: Κέδρος και στη διδακτορική διατριβή Τοκατλίδου, Β. 1978. *Οι Μεταφράσεις του Καρυωτάκη. Ένταξή τους στο Ποιητικό Πρωτότυπο Έργο των Συλλογών του*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Κρίνοι, μυσσωτίδες, άνθη των
τάφων, θα γίνουνε μειδιάμά σου.
Φύγε τώρα, κομμωτή κομητών!

Δοξάρια σιωπηλά τα κόκαλά σου.
Το βαρύ πια μην κάνεις, Των ποιητών
τα φέρετρα παιχνιδάκια, στοχάσου,
είναι κι αθύρματα νεκροθαπτών.
Φύγε τώρα, κομμωτή κομητών!²¹⁵

Επιβιώσεις της γαλλικής decadence δύνανται να προσδιοριστούν, με τη μορφή εκλεκτικών συγγενειών ανάμεσα ευρωπαϊκό κλίμα της αποσύνθεσης και της νεύρωσης και τον ελληνικό τόνο του ανικανοποίητου και της παραίτησης, στην μετασυμβολιστική ποιητική της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα. Η πολυεπίπεδη διαστρωμάτωση που

²¹⁵ Εντοπίζουμε το ποίημα στο http://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/browse.html?cnd_id=6&text_id=1094

Παραθέτουμε και το πρωτότυπο:
Va vite, léger peigneur de comètes !

Les herbes au vent seront tes cheveux ;

De ton œil béant jailliront les feux

Follets, prisonniers dans les pauvres têtes...

Les fleurs de tombeau qu'on nomme Amourettes

Foisonneront plein ton rire terreux...

Et les myosotis, ces fleurs d'oubliettes...

Ne fais pas le lourd: cercueils de poètes

Pour les croque-morts sont de simples jeux,

Boîtes à violon qui sonnent le creux...

Ils te croiront mort –les bourgeois sont bêtes–

Va vite, léger peigneur de comètes !

παρουσιάζει το ποιητικό σώμα της μετεωριζόμενης –ανάμεσα στη μεγαλόστομη παραγωγή του 1880 και του 1930– γενιάς του '20 υποδεικνύει την ύπαρξη μίας κοινής ποιητικής θεματικής, αποτέλεσμα της βαθιάς γνώσης και κατανόησης των γαλλικών πρωτοτύπων. Παρά τις αποκλείσεις που εντοπίζονται μεταξύ των κυριότερων εκπροσώπων, το έντονα συναισθηματικό ποιητικό ιδίωμα και η τάση αυτοσυνειδησίας απέναντι στην ποιητική πράξη αποτελούν το συνεκτικό κρίκο των εκουσίως ελασσόνων δημιουργών. Η έννοια του αναπότρεπτου υψώνεται σε δεσπόζουσα και η τραγικότητα της ανθρώπινης μόνωσης αποκτά μία ιδιότυπη δυναμική. Η κοινωνική πραγματικότητα σε συνδυασμό με τις ιστορικές εξελίξεις²¹⁶ δημιουργούν εν τέλει «κατάλληλες συνθήκες για την καλλιέργεια του χαμηλού τόνου» και την απόδοση αποχρώσεων «ήττας, απόσυρσης από το δημόσιο, περιχαράκωσης του εγώ, εσωστρέφειας»(Καστρινάκη 2006: 100).

Οι αναπαραστάσεις της χαμηλόφωνης ποίησης μέσω της αξιοποίησης της τεχνοτροπίας του θανάτου και της απελπισίας αναγιγνώσκονται ως αντίβαρο στη μεγαλορρημοσύνη της γενιάς του 1880. Η αυτογνωσία του ποιητικού υποκειμένου αναφορικά με την ακυρωτική φύση της ζωής αλλά και της ίδιας της γραφής προετοιμάζει το πεδίο στο οποίο θα ενταχθεί ο ρεμβασμός της αποχώρησης. Κοινός παρανομαστής των επιλεχθέντων ποιημάτων αποτελεί μία τάση σκηνοθεσίας του θανάτου που οδηγεί βαθμιαία στη συνειδητοποίηση της εγγύτητας του αναπόφευκτου τέλους. «Η αμφίθυμη μελαγχολία, η θεματοποίηση του τυχαίου και του παροδικού, ο λόγος που γίνεται σιωπή, η θάλασσα του ανεκπλήρωτου» εγκιβωτίζονται «ταπεινή τέχνη της γενιάς του είκοσι», αισθητοποιώντας «το τέλος του απόλυτου και την αποθέωση του αβέβαιου, του ελλειπτικού και του αυτοεξαντλούμενου»(Ιατρού 2006: 213). Η ρητορική της εσωτερικότητας αποκτά άλλοτε διαστάσεις διαμαρτυρίας και άλλοτε εξομολόγησης, πίσω από τις οποίες αχνοφαίνεται κάποτε η κοινωνική ανεπάρκεια και ο ψυχικός μετεωρισμός παράλληλα με μία ποιητική εκκρεμότητα.

Εκκινώντας από τον «Ύπνο» του Κ. Καρυωτάκη, περνώντας στη «Λυπητερή Μελωδία» του Ν. Λαπαθιώτη και συνεχίζοντας με το «Θα πεθάνω ένα πένθιμο του φθινοπώρου

²¹⁶ Η Καστρινάκη (2006: 100) επισημαίνει «Αυτή η προτίμηση στο χαμηλό σχετίζεται πιθανότατα με τις ήττες. Τις εθνικές ήττες. Ο συμβολισμός κυριάρχησε μετά την ήττα του 1897, επανήλθε μετά την ήττα του 1922. Η λεγόμενη 'λυρική' πεζογραφία της Κατοχής προέκυψε και αυτή μετά την ήττα από τους Γερμανούς, ενώ η πρώτη μεταπολεμική γενιά προσδιορίζεται και ως γενιά της ήττας».

δείλι» του Κ. Ουράνη παρακολουθούμε ένα σύνολο θεματικών μετασχηματισμών που ανάγονται στο πολυεδρικό σχήμα της ποιητικής του θανάτου. Παράλληλα, στα αυτοβιογραφικά του Ρ. Φιλύρα σκιαγραφείται η γειτνίαση της σπασμωδικότητας με το θάνατο και την τρέλα, ενώ η ατελέσφορη μοίρα του δημιουργού εικονίζεται πάντοτε με τη μορφή μίας «ποίησης στραμμένης ολόκληρης προς τα μέσα»(Στεργιόπουλος 1962: 79). Ποιητές flâneurs και ποιητές αντι-ήρωες εκθέτουν ζητήματα της εσωτερικής ζωής και, προσλαμβάνοντας την πραγματικότητα μέσω ενός ιδιόμορφου κατόπτρου, αποτυπώνουν έναν ευρύτερα κοινωνικό προβληματισμό με μία χροιά συναισθηματικής ευθραυστότητας.

Στον καρυωτακικό «Ύπνο» η εκπλήρωση της επιθυμίας του θανάτου δύναται να διορθώσει τη μη ικανοποιητική εικόνα της πραγματικότητας(Freud 2017: 14) ενώ «το εγώ, εγκαταλειμμένο από τις προστατευτικές δυνάμεις, αφήνεται να πεθάνει»(Freud 2011: 69). Η μετωνυμική δήλωση της εξόδου από τη ζωή αποκτά φαντασιακές διαστάσεις, υποκαθιστώντας τον ίδιο το θάνατο ως κατάσταση του εγγύτερου μέλλοντος. Μία παράξενη αιώρηση ανάμεσα στον ύπνο και το θάνατο φωτίζεται από κάποια απειλητική μοίρα με τη μορφή ρητορικού ερωτήματος: «Θα μας δοθεί το χάρισμα και η μοίρα/ να πάμε να πεθάνουμε μια νύχτα/ στο πράσινο ακρογιάλι της πατρίδας;». Ο θάνατος ενδεδυμένος με τα χρώματα του ύπνου γίνεται η δίοδος για την επιστροφή στην αρχή της ζωής, στην εδεμική αθωότητα της παιδικής ηλικίας.

Γλυκά θα κοιμηθούμε σαν παιδάκια
γλυκά. Κι απάνωθ'ε μας θε να φεύγουν,
στον ουρανό, τ' αστέρια και τα εγκόσμια.

(στ. 3-5)

... ..

Γλυκά θα κοιμηθούνε σαν παιδάκια
γλυκά. Και τα κορίτσια του χωριού μας,
αγριαπιδιές, θα στέκουνε τριγύρω
και, σκύβοντας, κρυφά θα μας μιλούνε
για τα χρυσά καλύβια, για τον ήλιο
της Κυριακής, για τις ολάσπρες γάστρες,
για τα καλά τα χρόνια μας που πάνε.

(στ. 18-24)

.....

Γλυκά θα κοιμηθούνε σαν παιδάκια
που όλη τη μέρα εκλάψαν κι αποστάσαν.

(στ. 32-33)

Σε μία ατμόσφαιρα αναπόλησης της ανεμελιάς των παιδικών χρόνων το υποκείμενο προετοιμάζεται για τη μετάβαση σε έναν άλλο, ονειρικά πλαισιωμένο, κόσμο.

Θα μας χαϊδεύει ως όνειρο το κύμα.

Και γαλανό σαν κύμα τ' όνειρό μας

θα μας τραβάει σε χώρες που δεν είναι.

Αγάπες θα 'ναι στα μαλλιά μας οι αύρες,

η ανάσα των φυκιών θα μας μυρώνει,

και κάτου απ' τα μεγάλα βλέφαρά μας,

χωρίς ναν το γρικούμε, θα γελάμε.

Τα ρόδα θα κινήσουν απ' τους φράχτες,

και θά 'ρθουν να μας γίνουν προσκεφάλι.

Για να μας κάνουν αρμονία τον ύπνο,

θ' αφήσουνε τον ύπνο τους αηδόνια.

(στ. 7-17)

Αξιοποιώντας λαογραφίζουσες αναφορές, ο ίδιος ο ποιητής γίνεται διάυλος ανάμεσα στην παραδοσιακή ποίηση και το μοντερνισμό, ενώ μέσω της αξιοποίησης κλασικών ρομαντικών εικόνων αποχαιρετά εμμέσως τον τρόπο γραφής έως τότε. Το ρομαντικό συνυπάρχει με το μοντερνιστικό μέσω της ρομαντικής εικονοποιίας και της μοντερνιστικής έννοιας του ασυνείδητου σε μία σύνθεση ενδεικτική μίας διαφοροποιητικής ψυχικής ιδιοσυγκρασίας.

Και τα κορίτσια του χωριού μας,

αγριαπιδιές, θα στέκουνε τριγύρω

και, σκύβοντας, κρυφά θα μας μιλούνε

για τα χρυσά καλύβια, για τον ήλιο

της Κυριακής, για τις ολάσπρες γάστρες,
για τα καλά τα χρόνια μας που πάνε.
Το χέρι μας κρατώντας η κυρούλα,
κι όπως αργά θα κλείνουμε τα μάτια,
θα μας διηγείται –ωχρή– σαν παραμύθι
την πίκρα της ζωής. Και το φεγγάρι
θα κατεβεί στα πόδια μας λαμπάδα
την ώρα που στερνά θα κοιμηθούμε
στο πράσινο ακρογιάλι της πατρίδας.

(στ. 19-31)

Σε μία ιδιόμορφη συνομιλία ανάμεσα στο Ν. Λαπαθιώτη και τον Κ. Καρυωτάκη διακρίνουμε, πίσω από τα διάφανα σύμβολα της φλογέρας, της κιθάρας και της άρπας αντιστοίχως, το θέμα του νεκροζώντανου. Στην περίπτωση του Λαπαθιώτη μέσω μίας «Λυπητερής Μελωδίας» το ποιητικό υποκείμενο εξωτερικεύει την ψυχική του ερήμωση, επιστρατεύοντας την ορολογία του πόνου και του θανάτου. Το «βάραθρο των πόθων», το αντίκρισμα του εαυτού ως αδειανού τάφου, η ψυχή με τη μορφή του θανάτου, το κλάμα, οι γκρεμοί και τα βάραθρα, ο επιθανάτιος βρόγχος και η απώλεια κάθε ελπίδας προσδίδουν στην έννοια του τέλους μίαν αλλόκοτη αισθητική. Η εμβάπτιση του υποκειμένου στη θλίψη εξελίσσεται σε θρηνητικό άσμα και στη συνέχεια σε τραγούδι της λύτρωσης. Παρά τη σκοτεινή φύση του θέματος διακρίνουμε κάποτε το αίσθημα της ηδονής που πηγάζει από τον πόνο της απόρριψης και την αποδοχή της διάλυσης. Ο λόγος και η επιθυμία του θανάτου λειτουργούν εν τέλει θεραπευτικά για τον κοινωνικά απόβλητο, προσφέροντας την ευκαιρία της εξόδου από μία τετριμμένη κανονικότητα.

Είμαι φλογέρα! Ο πόνος μ' άρπαξε,
φύσηξε εντός μου με μανία:
είμαι φλογέρα! Ο πόνος, μ' άρπαξε,
στη μ' άκρη μου είναι ένα άγριο φύσημα,
στην άλλη ερατεινή αρμονία.

Είμαι ένα βάραθρο των πόθων μου!

Είμαι ένας τάφος αδειανός!

Φίλησα τα όνειρα; Διαλύθηκαν!

Όλη η ψυχή μου είναι ένας θάνατος,

κι αν ζω, δεν είμαι ζωντανός.

Ήρθα να κλάψω και τραγούδησα·

δεν τραγουδούν οι πεθαμένοι;

Μα ήρθα να κλάψω και τραγούδησα!

Λυγμός ξεκίνησε απ' τα σπλάχνα μου

και μελωδία στα χείλη βγαίνει...

Της ερημιάς είμαι ένα χάλασμα!

Φτάνει ο βοριάς με ορμή, φριχτός....

Της ερημιάς είμαι ένα χάλασμα

κι ο βόγγος μου είναι το νανούρισμα

του Θανάτου και της Νυχτός...

Ο Τ. Κ. Παπατσώνης, δημοσιεύοντας το 1944 μετά το θάνατο του ποιητή το άρθρο «Ο Λαπαθιώτης μετέωρο και σκιά» στη *Νέα Εστία*, προσέφερε μία πανοραμική οπτική της λαπαθιωτικής ποιητικής αλλά και της τραγικότητας της ζωής του προσώπου, αποδίδοντας παράλληλα τις πνευματικές ζυμώσεις της εποχής.

«[...] Καταλαβαίνει κανένας λοιπόν, πως μια ζωή που κατακυλούσε θεληματικά κατά το θάνατο, κυνηγώντας το απόλυτα ωραίο και, φυσικά, μη βρίσκοντάς το πουθενά, πόσο στερημένη ήταν απ' όλα τα στοιχεία εκείνα που στοχαζόμαστε λέγοντας : ζωή, ενεργητικότητα, επιθυμία για δράση, δύναμη προσαρμογής, αισιοδοξία, κατάφαση για τον αγώνα, νίκη όσο είναι δυνατό στον άνθρωπο της φθοράς. Ο Λαπαθιώτης γεννήθηκε, έζησε και πέθανε μέσα σ' ένα θερμοκήπιο, μέσα στους τεχνητούς παραδείσους ομορφιάς καλλιεργημένης, αλλά όχι φυσικής, που για ένα βραχύ διάστημα απόδιδε το θάμπωμά της, αλλά το γρήγορο και σταχτί κατάλοιπό της ήταν μια μνήμη θολή του λιγόχρονου θαμπώματος και μια δίψα για μιαν απόλυτη (και πιο έντονη επομένως, άπειρα πιο έντονη) ομορφιά, ανύπαρκτη βέβαια σ' αυτόν τον απόλυτο και ασυγκέραστο βαθμό παντού, πολύ περισσότερο όμως μέσα στους στενούς χώρους του γυαλόφραχτου θερμοκήπιου. Και απ' εκεί και πέρα άρχισαν οι απέραντες νοσταλγίες και ρεμβασμοί προς τα πίσω (άκαρποι) και προς τα μπρος (θανατηφόροι). Οι πριν ανευωδιές, τα μύρα της εποχής του θαμπώματος, πολύ γρήγορα μετατραπήκαν σε μιάσματα, τα μιάσματα

κατακλύσαν την ψυχή του ποιητή, και η παροδική κατοικία της ωραιότητας δέχθηκε μέσα της να θρονιάσει ο κοκκινομάλης King Pest του Πόε, ο δαίμονας της αρρωστείας, ισοδύναμος αλλά και τυραννικώτερος από τον ίδιο το θάνατο».

(Παπατσώνης 1944: 86)

Η ατμόσφαιρα του μεταιχμιακού επιβιώνει και στην ποίηση του Κ. Ουράνη, όπου το πένθος και ο θάνατος συμβολοποιούνται μέσω της εποχής του φθινοπώρου. Η ποιητική φωνή, μετεωριζόμενη ανάμεσα στο φως του παρελθόντος καλοκαιριού και του ψύχους του επερχόμενου χειμώνα, εγκλωβίζεται στο ενδιάμεσο εκθέτοντας διαφορετικές διαστάσεις της φθοράς και του πένθους. Η φαντασιακή αναπαράσταση του θανάτου του λογίου με το νεκρό σώμα πλαισιωμένο από «σκόρπια βιβλία», η κοινωνική μόνωση του δημιουργού που ζει και πεθαίνει «στην κρύα κάμαρα μόνος», το αντίκρισμα του καλλιτέχνη ως αμελητέα προσωπικότητα και ο άδοξος χαιρετισμός ελάχιστων ομοτέχνων καθιστούν όχι μόνο το θάνατο αλλά και την ήττα προδιαγεγραμμένα²¹⁷. Η αδυναμία αποδοχής της πραγματικότητας σε συνδυασμό με μία γενικότερη «αίσθηση παραίτησης»(Φιλοκύπρου 2009: 60) καθηλώνουν το υποκείμενο στο χώρο του φαντασιακού, όπου το αντίβαρο στη δυστυχία που φέρει η ποιητική ιδιότητα είναι ο θάνατος. Το ελεγειακό στοιχείο του ποιήματος εξελίσσεται σταδιακά σε κλαυσίγελο. Το πένθιμο συνυπάρχει με το κωμικοτραγικό, ενώ το μοιρολατρικό αποκτά προφητικές διαστάσεις.

Θα πεθάνω ένα πένθιμο του φθινόπωρου δείλι

σε μια κάμαρα ξένη στο πολύβοο Παρίσι,

και μια Κίττυ θαρρώντας πως την ξέχασα γι' άλλην

θα μου γράψει ένα γράμμα -και νεκρό θα με βρίσει.

(στ. 25-28)

Η θεματοποίηση του θανάτου, η αποδοχή του τέλους και η επίμονη επιθυμία της αναχώρησης αποκτούν τραυματοφιλικά χαρακτηριστικά, ενώ ο λυρισμός του πένθους και ο λόγος του θανάτου συγκροτούν τον κυρίαρχο τόνο της γενιάς του 1920. Στα γραπτά του Ρ. Φιλύρα εικονίζεται συχνά η απελπιστική κοινωνία του απομονωτηρίου συνοδευόμενη από μία ανέλπιδη προσπάθεια επικοινωνίας με τον έξω κόσμο. Ο Καψάλης(1998: 122) παρουσιάζει τα ποιήματα του εγκλεισμού ως παραγωγή

²¹⁷ Η προδιαγεγραμμένη διάσταση της ήττας επισημαίνεται από την Φιλοκύπρου(2009: 58).

«επιτεταμένης και εκθαμβωτικής διαύγειας, την οποία όμως τη διασχίζουν, με μοιραίες όσο και γοητευτικές ατέλειες, η ανεξέλεγκτη ανάμνηση της τρέλας και η γλωσσικά παράταιρη μεγαλομανία». Ο θάνατος προσφέρει μία ανακουφιστική έξοδο από το χαώδες και, αναστέλλοντας τη λειτουργία του πόνου που συχνά προκαλεί η ενατένιση της ματαιωμένης ζωής, εξελίσσεται σε «εξομολογητικό σπαραγμό»(Καιψάλης 1998: 128).

«Ο μόνος που μας θυμάται συχνά είν' ο θάνατος. Ακούει τη μυστική μας επίκλησι, στο αργό ατελείωτο μέτρημα των ραθύμων στιγμών της βαρυθυμίας μας, την άφωνη εκ βαθέων ευχή μας, απάνω στον ταραγμένο ύπνο μας, κι έρχεται, παρηγορητής και γοργοεπήκοος, κομίζοντας τα υπέρτατα δώρα του τα γλυκόπιστα δυνατά βάλσαμά του, που μας χαρίζουν ό,τι δεν μπορούν να μας χαρίσουν η βερονάλη και η χλωράλη ούτε κανένα ναρκωτικό ή παυσώδυνο... την τελειωτική, την υπέρτατη κάλμα... τη γλυκειά δροσοπαροχή λύτρωσι... Πόσες φορές δεν τον ονειρεύονται στον ύπνο του και στον ξύπνο, τα πολυβασανισμένα νευρόσπαστα των ψυχώσεων, στα τραγικά φωτεινά τους διαλείμματα, πόσες φορές δεν ονειρεύονται να τους χαμογελά, σα μια θαμπή ελπίδα γλυκοχαραυγής, ανάμεσα από την αχλύ και τον ζόφο, που τους σκεπάζει τα ταραγμένα τους λογικά... [...] Εδώ, ο θάνατος φανερώνεται σε όλο το φρικτό μεγαλείο του –σαν καγχασμός μαζί και σαν θρήνος... Εδώ ακούμε την συνταρακτική ευφράδειαν των νεκρωσίμων ψαλμών, σαν πουλιά που τραγουδάνε στο πεύκο, και στην ψυχή μας την τέφρινη, την ελπίδα μιας ανεύρετης χαράς... «Ο πηλός μεμελάνωται· το σκεύος ερράγη· άρτι λύεται η πονηρά του βίου πανήγυρις...» Και η αυλαία πέφτει στην πρασινάδα και στην τέφρα μαζί... Τι μένει;... Ούτε χαραμάδα».²¹⁸

3. 2 Αναπαραστάσεις της Ψυχικής Νόσου

Η διανοητική διαταραχή και η ψυχική αστάθεια, εκκινώντας από το λόγο της ψυχιατρικής και της νευρολογίας, μεταπλάθονται λογοτεχνικά από ένα πλήθος συγγραφέων της παρακμής και του αισθητισμού, κατοπτρίζοντας ουσιαστικά την αναγωγή του ψυχιατρικού λόγου σε κυρίαρχο είδος της περιόδου. Το ενδιαφέρον για τις νοητικές διαδικασίες, αλλά και η πίστη στη δυνατότητα εκφυλισμού των ψυχονοητικών λειτουργιών –και του πολιτισμικού σύμπαντος εν γένει– αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία δομείται η προβληματική των δύο συγγενών κινημάτων ως αντίδραση στον ακραίο ορθολογισμό και την έμμεση επιβολή κανονιστικών προτύπων

²¹⁸ Ανάκτηση από το Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού

http://www.snhell.gr/testimonies/content.asp?id=375&author_id=116

Έντυπη έκδοση: Φιλύρας, Ρ. 2007. *Η ζωή μου εις το Δρομοκαΐτειον και άλλα αυτοβιογραφικά*. Αθήνα: Καστανιώτης.

συμπεριφοράς. Στο παρόν κεφάλαιο εστιάζουμε στις ψυχιατρικές κατηγορίες της παράνοιας, του παραληρηματικού λόγου και των νευρώσεων, όπως αυτές αποτυπώνονται λογοτεχνικά –πεζογραφικά και ποιητικά– σε έργα των Ν. Επισκοπόπουλου και Π. Ροδοκανάκη, και στα οποία επιβιώνουν θεματικά μοτίβα και υφολογικά στοιχεία συγγραφέων της γαλλικής παρακμής και του βρετανικού αισθητισμού.

Η προσπάθεια αποκαθήλωσης του συστήματος της λογικής, η προβολή του διανοητικά παθολογικού και η σύμπλευση του καλλιτεχνικού με το παράλογο διαρρέουν τη λογοτεχνική παραγωγή της παρακμής και του αισθητισμού, δημιουργώντας υπόρρητα ένα δίκτυο χαρακτηριστικών ψυχιατρικής φύσεως. Το υποκείμενο παραδίνεται στη φύση του και, αδιαφορώντας για τις κοινωνικοθρησκευτικές επιταγές της κανονικότητας, διαταράσσει την έννοια της ηθικής στη ζωή και την τέχνη. Το ψυχιατρικά παθολογικό «βυθίζει τελικά τον άνθρωπο μέσα σ' έναν κόσμο φυσικό, που προβάλλεται άμεσα σ' έναν κόσμο κοινωνικό», οδηγώντας «σ' ένα χάος που είναι κυρίαρχο στη φύση, σε μια καθολική απουσία αναλογιών και συγγένειας, μες στην αδιάκοπα επαναλαμβανόμενη ανυπαρξία της ηδονής»²¹⁹(Foucault 1964: 273). Η μη-λογική ανάγεται σε πεδίο διαλόγου ανάμεσα στο κανονικό και το ανορθόδοξο, το παράλογο γίνεται η «φωνή της συνείδησης»(Foucault 1964: 33) και το γκροτέσκο, αποκτώντας σημειωτικές ιδιότητες, αποδίδει ό, τι πιο αποφασιστικό υπάρχει μέσα στο σύγχρονο έργο τέχνης' [...] το κυρίαρχο στοιχείο της βίας και του θανάτου»(Foucault 1964: 274).

²¹⁹ Παραθέτουμε τα συμφραζόμενα της φράσης του Foucault την οποία εντάσσουμε σε ένα διαφορετικό περιεχόμενο με σκοπό την υπογράμμιση της σχέσης ανάμεσα στο παθολογικό και το ηδονικό ως κοινό τόπο και επαναλαμβανόμενο θέμα της λογοτεχνίας της παρακμής και του αισθητισμού.

«Η σχέση που καθιέρωσε ο Rousseau έχει ακριβώς αντιστραφεί: η επικυριαρχία δεν οδηγεί πια στη φυσική ύπαρξη: η φύση καταντά ένα αντικείμενο στα χέρια του εξουσιαστή, ένα μέτρο για να μετρά την αχαλίνωτη ελευθερία του. Ο πόθος, αν ακολουθήσουμε τη λογική του ως το τέλος, μόνο επιφανειακά οδηγεί σε μία καινούργια ανακάλυψη της φύσης. Στην πραγματικότητα, για τον Sade δεν υπάρχει επιστροφή στη Χαναάν, ούτε ελπίδα ότι η αρχική άρνηση του κοινωνικού μπορεί, λαθραία, να γίνει η αποκαταστημένη τάξη της ευτυχίας, μέσ' από μία διαλεκτική της φύσης που επιβεβαιώνεται απ' την άρνησή της. Η μοναχική τρέλα του πόθου, που για τον Hegel ακόμη, καθώς και για τους φιλοσόφους του 18^{ου} αιώνα, βυθίζει τελικά τον άνθρωπο μέσα σ' έναν κόσμο φυσικό, που προβάλλεται άμεσα σ' έναν κόσμο κοινωνικό, για τον Sade οδηγεί σ' ένα χάος που είναι κυρίαρχο στη φύση, σε μια καθολική απουσία αναλογιών και συγγένειας, μες την αδιάκοπα επαναλαμβανόμενη ανυπαρξία της ηδονής. Έτσι η νύχτα της τρέλας δεν έχει όρια: ότι θα μπορούσε να περαστεί σαν βία στη φύση του ανθρώπου, δεν ήταν παρά το άπειρο της μη-φύσης».

«[...] ό, τι βέβηλο και καταδικασμένο υπάρχει σε ένα έργο, αντιστρέφεται και στο διάστημα που το έργο καταρρέει μέσα στην παράνοια, ο κόσμος διαπιστώνει την ενοχή του. Από δω και μπρος, και με την τρέλα σαν διάυλο, ο κόσμος γίνεται ο ένοχος [...] μπροστά στο έργο· ο κόσμος είναι αυτός που κατακτιέται τώρα από το έργο, που προσπαθεί να κατανοήσει τη γλώσσα του έργου, να προσαρμοστεί σ' αυτήν, να την αναγνωρίσει μέσα σε μία προσπάθεια επανόρθωσης: στην προσπάθειά του ν' αποδώσει λογικότητα, μέσ' από το παράλογο, στο παράλογο».

(Foucault 1964: 277)

Μέσω της εστίασης σε διαφορετικές όψεις του μη κανονικού καθίσταται εφικτή η διερεύνηση πτυχών της νοσογραφίας της παρακμής και του αισθητισμού, όπως αυτές αποτυπώνονται στο ποιητικό και το πεζογραφικό υλικό. Η παράνοια, το παραλήρημα και η νεύρωση εξελίσσονται σε κατεχοχήν νοσολογικές καταστάσεις, συσχετίζοντας συχνά την εύθραυστη ιδιοσυγκρασία του καλλιτέχνη με τις διαστροφικές αποχρώσεις που αποκτά συχνά η ποιητική φωνή και τις ψυχικές ιδιαιτερότητες του πεζογραφικού ήρωα. Η σταθερή υπονόμευση της έννοιας του υγιούς, η πρόσληψη της ευτυχίας ως κοινωνικής σύμβασης και η εικόνα ενός οργανικά εξαντλημένου ή πάσχοντος υποκειμένου συνθέτουν ένα μωσαϊκό εκλεκτικών συγγενειών ανάμεσα στο δυτικοευρωπαϊκό και το ελληνικό, με σκοπό την αποτύπωση της εγκεφαλικής υπερδιέγερσης και της σχέσης της με την καλλιέργεια νευρωτικών εμμονών προς την κατεύθυνση της διαστροφής²²⁰(Αραμπατζίδου 2002: 160, 161). Η ύπαρξη ψυχιατρικής συμπτωματολογίας σε συνδυασμό με τη νευρωτική καταγραφή σκέψεων και ψυχωσικών επεισοδίων οριοθετούν τη λογοτεχνία της εσωτερικότητας και του ηδονισμού, προσδιορίζοντας εν τέλει το πεδίο άρθρωσης της απόκλισης.

Με σημείο εκκίνησης την ψυχοπαθολογική έννοια της παράνοιας και, μελετώντας παράλληλα εκφάνσεις του ψυχισμού του υποκειμένου, όπως αυτές αποτυπώνονται στο λογοτεχνικό έργο, διαπιστώνουμε κατά κύριο λόγο τη σχέση του εγώ²²¹ και τον επιμερισμό του σε εγώ διαφορετικών ψυχικών τάσεων. Ο τραυματισμός του εγώ, η ματαίωση της ικανοποίησης ως αποτέλεσμα της μη ταύτισης με ένα εξιδανικευμένο εγώ και η απόκλιση από το ideal-ego αποτελούν το υπόστρωμα στο οποίο συχνά καλλιεργείται το παραφρενικό²²²(Freud 1914: 96, 97). Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική

²²⁰ Η Αραμπατζίδου αναφέρει «[...] μία χορεία σωματικά αδύναμων ηρώων, στους οποίους η υπερδιέγερση του μυαλού καλλιεργεί νευρωτικές εμμονές προσανατολίζοντας προς την κατεύθυνση της διαστροφής».

²²¹ Ο όρος εισάγεται από τον Sigmund Freud.

²²² «The frequent causation of paranoia by an injury to the ego, by a frustration of satisfaction within the sphere of the ego ideal, is thus made more intelligible, as is the convergence of ideal-

θεωρία η σύνδεση του παρανοϊκού στοιχείου με τη μεγαλομανία και τη ναρκισσιστική δράση συμπορεύεται με την τραυματική σεξουαλικότητα και στη συνέχεια εξελίσσεται σε ένα κύμα αυτοερωτισμού, ως έκφραση επιθυμίας επιστροφής σε μία πρότερη κατάσταση. Προεκτείνοντας τη σχέση του υποκειμένου με τον ίδιο του τον εαυτό, και αποσκοπώντας στη διερεύνηση της σχέσης του εγώ με το άλλο, εντοπίζουμε τη λακανική σύνδεση του ψυχικού με το συλλογικό και του προσωπικού με το δημόσιο. Η διαφορετική ενδοψυχική δόμηση του υποκειμένου οδηγεί σε μία ιδιαίτερα υποκειμενική πρόσληψη της πραγματικότητας που σε συνδυασμό με την εισαγωγή «ενός νέου, ετερογενούς στοιχείου»²²³(Lacan 1932: 142) γεννά μία νέα προσωπικότητα στην ήδη υπάρχουσα.

Η λογοτεχνική μετάπλαση του θέματος της παράνοιας και η ενασχόληση με ποικίλες εκφάνσεις της τρέλας υποδεικνύουν την ύπαρξη ενός ευρύτερου, διαχρονικού προβληματισμού αναφορικά τη σκιώδη αυτή περιοχή της ανθρώπινης διάνοησης. Βάσει της δειγματοληπτικής εκλογής υλικού στην παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή, η καταλληλότητα του διηγήματος «Καλιγόλας»(1894) του Ν. Επισκοπόπουλου βασίζεται στη συνύπαρξη του παρανοϊκού με το νοσηρό και του αιμομικτικού με το εγκληματικό, «θέματα» εντεταγμένα «στον κύκλο του ασελγούς, του ιδιόρρυθμου και του καταραμένου»(Αραμπατζίδου 2002: 197). Ο Επισκοπόπουλος, γνωρίζοντας σε βάθος την γαλλική λογοτεχνική παραγωγή και αντλώντας κυρίως από δυτικοευρωπαϊκά κείμενα, εισάγει τα πρώτα αισθητιστικά στοιχεία στη νεοελληνική λογοτεχνία, αποεξοικειώνοντας το αναγνωστικό κοινό της εποχής²²⁴. Το υπό εξέταση διήγημα εμπεριέχεται στη συλλογή *Τρελλά διηγήματα*, η οποία πραγματεύεται γενικότερα το

formation and sublimation in the ego ideal, as well as the involution of sublimations and the possible transformation of ideals in paraphrenic disorders».

²²³ Ο Lacan στο *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité* αναφέρει «Le processus psychique s'oppose directement au développement de la personnalité, qui est toujours exprimable en relations de compréhension. Il introduit dans la personnalité un élément nouveau et hétérogène. À partir de l'introduction de cet élément, une nouvelle synthèse mentale se forme, une nouvelle personnalité soumise de nouveau aux relations de compréhension. Le processus psychique s'oppose ainsi par ailleurs au décours des processus organiques dont la base est une lésion cérébrale: ceux-ci en effet sont toujours accompagnés de désagrégation mentale».

²²⁴ Η Αραμπατζίδου(2002: 186, 187) παρατηρεί αναφορικά με την πρόσληψη του έργου του Επισκοπόπουλου στην Ελλάδα: «Αν και η λογοτεχνική του παραγωγή ήταν απρόσμενη για τον αρχικό ορίζοντα προσδοκιών της εποχής του, γνώρισε θετική πρόσληψη στους κύκλους των διανοούμενων από τα πρώτα κιάλας φανερώματά του· αυτό είναι άλλη μια απόδειξη της τεχνικής του δύναμης. Πρέπει να επισημάνουμε, πάντως, ότι δεν ανήκουν όλα τα αφηγήματά του στον αισθητισμό ούτε είναι όλα πετυχημένα».

θέμα του ψυχιατρικά μη ομαλού, αποδίδοντας διαφορετικές εκφάνσεις του παθολογικού μέσω ψυχογραφημάτων και αποτυπώσεων των εμπειριών της εσωτερικής και εξωτερικής ζωής των ηρώων.

Το γεγονός ότι ο ίδιος ο τίτλος της συλλογής λειτουργεί προεξαγγελτικά του περιεχομένου σε συνδυασμό με τη σκόπιμη παράθεση –εκ μέρους του συγγραφέα– ενός εισαγωγικού σημειώματος με τίτλο «Ψυχογραφία» υποδηλώνει τη γνώση του τολμηρού –για τα ελληνικά δεδομένα– θέματος, συνιστώντας παράλληλα και μία ρητή δήλωση της διάστασης του συγγραφέα από το παθολογικό στοιχείο στη ζωή και την τέχνη. Πραγματοποιώντας ουσιαστικά μία προγραμματική δήλωση, αναφορικά με τον τρόπο που επιλέγει να αφομοιώσει τη φρενολογική εικόνα στο έργο του, ο Επισκοπόπουλος διαφυλάσσει τη διανοητική του ακεραιότητα, αποφεύγοντας τυχόν ταυτίσεις με τα πρόσωπα των αφηγημάτων. Τοποθετώντας τον Ρωμαίο Καίσαρα σε ένα αισθητιστικό σύμπαν, επιχειρεί την ψυχογράφηση «του μεγάλου αυτού και παράδοξου τρελού» μέσω της απόδοσης μίας «πλήρους φρενολογικής εικόνας –με όλας τας αντιθέσεις και με όλας τα λεπτομερείας» (Επισκοπόπουλος 1989: 31). Η ακραία φιλοδοξία διαπλέκεται με διαφορετικές όψεις του μη λογικού, εκβάλλοντας εν τέλει σε ένα σύνολο «οργίων [...], εικόνων φλογερών (που) ετάρασσον την διάνοιαν [...] και επλημμύριζον τον νουν» (ό. π., 33) του πάσχοντος.

Η διανοητική σύγχυση –απόρροια μίας διαταραγμένης ιδιοσυγκρασίας και ενός έκλυτου βίου– κατατρέχει το υποκείμενο, εγκλωβίζοντας το σε μία εφιαλτική κατάσταση σχετικής εγρήγορσης. Η μεταιχμιακή φάση ανάμεσα στο όραμα και την επαγρύπνηση τροφοδοτείται από την ηδονή που προσφέρουν η ανάμνηση του μη φυσιολογικού και οι ερινύες που κατατρέχουν το υποκείμενο κατά τη διάρκεια κάποιων σπάνιων εκλάμψεων αυτοσυνειδησίας. Στην προσπάθεια αισθητοποίησης του παθολογικού διακρίνουμε στοιχεία πρώιμης νευροψυχιατρικής, όπως αυτά είχαν διατυπωθεί τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Οι αγωνιώδεις κινήσεις, η συνείδηση της διανοητικής ασθένειας και η συνάφεια του πνευματικού με το οργανικό αναπαρίστανται μέσω της αξιοποίησης νευροεπιστημονικής ορολογίας.

«Η κεφαλή του ανήσυχος, το πνεύμα το οποίον από της φοβεράς ασθενείας της νεότητός του περιεκαλύπτετο διηνεκώς υπό σκοτεινής αδιασχίστου ομίχλης, ήρχισαν εν τη νευρική του ταραχή να εξεγείρωνται περισσότερο και η αγωνία, ως μαρτυρικός εφιάλτης αδάμαστος, τον κατέλαβε μεταξύ των παραφρόνων βραχιόνων της».

«Η ανησυχία του εγκεφάλου, και του αίματος και των νεύρων η εξέγερσις εσπάρασσον το στήθος του και του εβασάνιζον τον νουν, το σώμα το ασθενικόν το ταλαιπωρούμενον από πυρέξεις αιφνιδίας και κλώνους αποτόμους».

(ό. π., 37)

Ο Επισκοπόπουλος υφαίνει το πλαίσιο στο οποίο θα πραγματοποιηθεί η αναβίωση των αιμομικτικών και ομοφυλοφιλικών σχέσεων, αλλά και η ομολογία της αφύσικης ερωτικής διάθεσης, «του πάθους του σαρκικού αφυπνιζόμενον προ της μικράς θυγατρός του [...] δια την οποίαν ησθάνετο [...] ορέξεις αγρίας και ορμάς ακατανικήτους»(ό. π., 36). Η ηδονική ατμόσφαιρα της νύχτας, το ημίφως των κεριών και η προηγηθείσα μέθη λειτουργούν ως έναυσμα για την ανάκληση σκηνών ακόρεστου και ανίερου συνάμα πάθους. Προσεγγίζοντας εκ του σύνεγγυς ένα σύνολο παρακμιακών και αισθητιστικών έργων, παρατηρούμε συχνά την εκβολή του παρανοϊκού στο σεξουαλικό και το εγκληματικό, κάτω από τα οποία λανθάνει πάντοτε κάποιου είδους ναρκισσιστικό εγώ²²⁵. Εν προκειμένω η κειμενοποίηση της αδελφικής ερωτικής πράξης, ακολουθείται από την εξομολόγηση μίας ομοφυλοφιλικής σχέσης στα πλαίσια ενός παραλληλισμού της έντασης της επιθυμίας για την αδελφή²²⁶ και τον εραστή.

«Ήτο το αυτό πρόσωπον της Δρουσίλλας της θερμής του αδελφής το οποίον μετά πάθους πάντοτε ανεμμνήσκετο και ηδυπαθείας σφοδράς».

(ό. π., 34)

«[...] πλήρης πειρασμών εξύπνησε εις το πνεύμα του η ανάμνησις των ηδονικών περιπτώσεων της αδελφής του αι οποίαι του είχαν αφήσει ευάρεστον, μη κορεσθείσαν δίψαν απολαύσεως».

«Μόνο ίσως εις τον ερωμένον του τον Λεπίδιον τον οποίον της έδωσε ως σύζυγον ησθάνετο την αυτήν σαρκικήν αφοσίωσιν. Εις τα αγκάλας αμφοτέρων, εις τον

²²⁵ Αντίστοιχες περιπτώσεις παράνοιας εντοπίζουμε στο διήγημα *Ut dieser Mineur* επίσης του Ν. Επισκοπόπουλου αλλά και στο πρώιμο καζαντζακικό *Όφρις και Κρίνο*.

²²⁶ Πέρα από την ερωτική σχέση ανάμεσα στον Καλιγόλα και την εκλεκτή αδερφή, γίνεται μνεία και στις δύο άλλες αδερφές με τις οποίες ο ίδιος διατηρούσε αιμομικτικές σχέσεις. Ο Επισκοπόπουλος(1989: 35) γράφει «Το προς άλλας δυο αδελφάς του, την Αγριππίαν και την Λιβίλλαν, πάθος του ήτο απλή ιδιοτροπία παιδικής ορέξεως διεστραμμένης, απλή ορμή της δεκαπενταετούς τότε σαρκός του, η οποία τάχιστα εκορέσθη εις τα αγκάλας των». Συγκρίνοντας ωστόσο την ερωτική ένταση ανάμεσα στη Δρουσίλλα και τις δύο άλλες, ο Επισκοπόπουλος, μιλώντας εξ ονόματος του Καλιγόλα, παραθέτει «Η Δρουσίλλα –αυτή μόνη– είχε παραδοθή αληθώς μετά πάθους εις τον αδελφόν της με σάρκα φρίσσουσαν, σπαίρουσαν όλην υπό θέρμης, με στόμα διψών φιλήματα, με όλον το σώμα και τους βραχίονας και τα στήθη εναγκαλιζόμενα θερμώς, λιποψυχούντα και κατατρυχόμενα υπό αγρίας παραφοράς»(ό. π.).

απηγορευμένον εκείνον αιμόμικτον έρωτα, εις την άνομον ηδονήν, την μικτήν, την έκτροπον, παρά το ευγενές το αρρενωπόν πρόσωπον και το εύστροφον σώμα του Λεπιδίου, παρά την περιπαθή και σπαίρουσαν καλλονήν της Δρουσίλλας, εδοκίμασε παραφροσύνη τινά ηδονής η οποία και τώρα ακόμη εις μόνην την ανάμνησιν του έκαίε τας σάρκας».

(ό. π., 35, 36)

Το λεξιλόγιο της νόσου και η αξιοποίηση όρων ψυχιατρικής παθολογίας υφαίνουν το ιστό μέσα στον οποίο υπομνηματίζεται η σεξουαλική διαστροφή, η άντληση ηδονής από το φόνο²²⁷ και μία αρρωστημένη αίσθηση μεγαλείου. Στην «ασθενική διάνοια»(ό. π., 53), την «φοβερά εκείνη ασθένεια η οποία του είχε συγκλονήσει τον νουν»(ό. π., 41), τη «νευρική διέγερση» και το «νευρασθενικόν σώμα»(ό. π., 43), εν τέλει στη «φοβεράν νόσον»(ό. π., 51) αποδίδεται «[...] ο βίος και η πολιτεία της διαστροφής, που συντηρείται από τη μνήμη» και «ευδοκίμει μέσα στην έντονη θερμοκρασία ενός παρανοϊκού πυρετού»(Αραμπατζίδου 2002: 197). Στην περίπτωση του Καλιγόλα το εγωιστικό στοιχείο συνυπάρχει με την ακραία φιλοδοξία²²⁸ και τον ερωτισμό με αποτέλεσμα η επιθυμία να διαπερνά το επίπεδο των φαντασιώσεων και να ολοκληρώνεται –σχεδόν πάντοτε– ως σεξουαλική ορμική τάση. Η ικανοποίηση που προκαλεί καθετί μη φυσιολογικό και η επιβεβαίωση της ύπαρξης μέσω της βίωσης διαστροφικών ηδονών λειτουργούν ως δείκτες νευρικού εκφυλισμού. «Η αιώνια αντανάκλασις των παραληρήσεων του, η αιώνια σφραγίδα της παραφροσύνης η οποία εκρέματο επί της κεφαλής του» λειτουργούν σχολιαστικά ως προς την ψυχονοητική κατάσταση του ιστορικού προσώπου, αποκαλύπτοντας παράλληλα μία κατ' επίφαση²²⁹ προσπάθεια ψυχογράφησης σε ένα απόλυτα αισθητιστικό σύμπαν. Με την ολοκλήρωση του λογοτεχνικού ψυχογραφήματος²³⁰ διαπιστώνεται η παλινδρόμηση της σεξουαλικής

²²⁷ «Πώς ηυχαριστείτο παλαίων κατά της ανθρώπινης ζωής, θερίζων υπάρξεις με δρέπανον θανάτου!»(ό. π., 40).

²²⁸ Το εγωιστικό στοιχείο και η ακραία φιλοδοξία ως ναρκισσιστικά χαρακτηριστικά.

²²⁹ Η Αραμπατζίδου(2002: 200), σχολιάζοντας το εισαγωγικό σημείωμα του Επισκοπόπουλου, παρατηρεί αναφορικά με τη συγγραφική πρόθεση «Το γεγονός ότι υπάρχει αυτή η εισαγωγή, το γεγονός ότι ο συγγραφέας νιώθει την ανάγκη να απολογηθεί για το δημιούργημά του αν το έργο χρειάζεται εξιλέωση τότε ασφαλώς ο χαρακτήρας του είναι αμαρτωλός και όχι απλά πληροφοριακός. Από την άλλη, αυτή η εισαγωγή εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα ενός έργου πολύ τολμηρού για τα δεδομένα της εποχής του, αφού το διαπερνά το απυρόβλητο της αυστηρής κριτικής ή αναμενόμενων αντιδράσεων. Έτσι, ο Επισκοπόπουλος κάνει και πάλι ένα κήρυγμα αισθητισμού με τη λογική της κεκτημένης ταχύτητας στο αρχικό τμήμα του διηγήματος, και με μια έξυπνη κίνηση κλείνει το μάτι στους υποψιασμένους αδρανοποιώντας παράλληλα τυχόν αντίπαλες ενστάσεις».

²³⁰ Ο Ξενόπουλος έγραφε το 1895 για την τάση του Επισκοπόπουλου να διερευνά εκφάνσεις του ψυχισμού των ηρώων «Η σύλληψις του Επισκοπόπουλου έχει πάντοτε κάτι τι το

ενόρμησης από το απαγορευμένο στο αυτοερωτικό, ενώ η μεγέθυνση του εγώ, κατευθύνει το υποκείμενο σε μία σειρά παραληρηματικών εκφράσεων μεγαλείου.

«Τότε ήτο αληθής θεός, θεός καταστροφής. [...] Εν μέσω του αίματος το οποίον έχυνε αφιδώς ησθάνετο εαυτόν αληθή ημίθεον και τότε μόνον ησθάνετο ότι του ήρμοζον αήθως τα εγκώμια και ο λιβανωτός και αι επωνυμίας του Γαΐου-Ηρακλέους και του Γαΐου-Διός τας οποίας του έψαλλον οι θεωροί, ενώ εκείνος εκάθητο εντός του ιδίου του ναού έμπροσθεν του ιδίου του αγάλματος.

Αλλά διατί τάχα εθριάμβευε όταν ευρίσκετο εν μέσω ποταμών αίματος, εν μέσω πτωμάτων και πένθους και δυστυχίας ως θεός πανωλεθρίας, θεός θανάτου;»

(ό. π., 40, 41)

[...] θεός αυτός, θεός της Ρώμης, θεός του κόσμου ολοκλήρου, θεός με σάρκα και με οστά, λατρευόμενος, προσκυνούμενος υπό όλων θεός εις τον οποίον απένεμον θυσίας και παρακλήσεις μαζί με θύματα και με λίβανον.

(ό. π., 50)

Η έννοια της παράνοιας συμπορεύεται με αυτήν του παραληρήματος, ενώ κάποτε η εμφάνιση του ενός προϋποθέτει τη στρωματική παρουσία του άλλου. Το υποκείμενο εκφέρει έναν εκστατικό λόγο χαρακτηριστικό της μεταβολής της διανοητικής του κατάστασης, άλλοτε με τη μορφή της αποδιοργανωμένης σκέψης και άλλοτε με τη μορφή ανολοκλήρωτων ή άνευ λογικής εκφωνημάτων. Μέσω του παραληρήματος παρακολουθούμε την εξωτερίκευση της διαταραχής των πνευματικών λειτουργιών και τη σύγχυση που επικρατεί στα βαθύτερα στρώματα της ανθρώπινης συνείδησης. Συχνά αισθητοποιείται, στη ζωή και την τέχνη, η διάσπαση του εγώ σε επιμέρους ατομικότητες, οι οποίες προσλαμβάνουν την εξωτερική και αξιολογούν την εσωτερική πραγματικότητα, εντεταγμένες σε διαφορετικά συμφραζόμενα, προσδιορισμένα από μία καθαρά υποκειμενική και συνάμα στρεβλή θέαση. Η συγκρουσιακή σχέση ανάμεσα στις διαφορετικές διαστάσεις της προσωπικότητας προβάλλει ως γλωσσική και νοητική αποδιοργάνωση, απόρροια μίας αποσταθεροποιημένης σχέσης με τον κόσμο εν γένει. Το παθογόνο ψυχικό υλικό μεταπλάθεται και αποτυπώνεται παραληρηματικά, φωτίζοντας την ενδημικού χαρακτήρα αισθητηριακή παραμόρφωση του πάσχοντος.

καινοφανές και ιδιόρρυθμον. Οι ήρωές του, ως επί το πλείστον, δεν είναι ικανοί, φυσιολογικοί άνθρωποι· είναι παθολογικοί, παράδοξοι, μυστηριώδεις, αλλ' όχι δια τούτο ολιγότερον αληθείς, ολιγότερον άνθρωποι. Τους λόγους των και τα έργα, τα συναισθήματά των και τα πάθη η νεύρωση περιβάλλει διά νέφους, διά πέπλου μυστηρίου, προς το οποίον αισθάνεται ιδιαιτέραν κλίσιν ο συγγραφεύς, ο επιζητών τα σπανίας ψυχολογικάς περιπτώσεις».

«Μέσα σ' αυτό το παραλήρημα της γλώσσας και της εικόνας, της γραμματικής και της φυσιολογίας, που αφορά ταυτόχρονα στο σώμα και στην ψυχή, ολοκληρώνονται οι κύκλοι της τρέλας. Ήταν εκείνο που τους οργάνωνε βασικά, σαν έννοια καθοριστική. Το παραλήρημα είναι και τρέλα γιατί, πέρ' απ' τα φαινόμενα, της ξαναδίνει την αλήθεια ενός λόγου».

(Foucault 1964: 114)

Η παραληρηματική έκφραση ως ένδειξη εσωτερικής αστάθειας, αδιάκοπης συναισθηματικής μεταβολής και στοχαστικών ζυμώσεων αποτελεί κοινό γνώρισμα της λογοτεχνικής παρακμής και του αισθητισμού της περιόδου του τέλους του αιώνα. Η τάση αυτοπαρατήρησης του πολυπρόσωπου εαυτού σε συνδυασμό με τη λεπτομερή αποτύπωση των ψυχικών διακυμάνσεων των προσώπων εγκιβωτίζεται σε λογοτεχνικά συμφραζόμενα με σκοπό την απόδοση όσων παρέμεναν επιμελώς στη σφαίρα του ανείπωτου. Στον παραληρηματικό λόγο η προβληματική ενατένιση του είναι παισιώνεται από τα αισθήματα του πόνου και της δυσφορίας, πίσω από τα οποία υποφώσκει μία αρρωστημένη αίσθηση ηδονής. Η διαρκής ενασχόληση με τον εαυτό, οι τραυματοφιλικές κλίσεις και η πεσιμιστική διάθεση αποκτούν σαδιστικά χαρακτηριστικά ενώ η αισθησιακή χαρά του υποκειμένου μοιάζει να πηγάζει από την εγκεφαλική βίωση της νοσηρότητας και της φθοράς. Στα πλαίσια του αισθητισμού εντοπίζουμε περιπτώσεις σύγχυσης, αποπροσανατολισμού και ακραίας νοητικής δραστηριότητας με τη μορφή του παραληρήματος, όπως εντάσσονται στη συλλογή *De Profundis*(1908) του Π. Ροδοκανάκη.

Η επιλογή του τίτλου *De Profundis* δεν κρίνεται τυχαία. Ο Ροδοκανάκης δεν περιορίζεται στη δημιουργία μίας εκλεκτικής εξάρτησης ανάμεσα στη δική του συλλογή πεζοτραγουδων και το ομότιτλο έργο του O. Wilde. Πολύ περισσότερο επιλέγει να προσαρτήσσει την ποιητική του στο πνεύμα του αισθητισμού, επιχειρώντας τη δημιουργία μίας συγγένειας ύφους και θέματος ανάμεσα στο υπάρχον βρετανικό και το υπό διαμόρφωση ελληνικό αισθητιστικό στοιχείο. Ο Wilde με τη μορφή μίας ερωτικής εξομολόγησης, αποτυπώνει λογοτεχνικά ένα σύνολο επιλογών και στάσεων ζωής, αιτιολογώντας ουσιαστικά τους λόγους που οδήγησαν στη φυλάκισή του. Εκθέτει ακριβώς εκείνη τη «στιγμή που ο άνθρωπος φτάνει στο μεγαλύτερο ύψος του, είναι όταν γονατίζει στη σκόνη του δρόμου και χτυπώντας το στήθος του εξομολογείται όλα τα αμαρτήματα της ζωής του»(Wilde 2013: 138). Σε αυτό το πλαίσιο ο Ροδοκανάκης

καταθέτει με έναν προσωπικό τόνο όψεις των «διστραμμένων απολαύσεων»²³¹(ό. π., 137), της θλίψης που ανάγεται σε αυταξία²³² και της ακραίας διανοητικής²³³ λειτουργίας που εκβάλλει κάποτε με το λόγο του παραληρήματος, αντιτιθέμενος στους παράγοντες του «πουριτανισμού στη ζωή και της ηθικής στην τέχνη»(ό. π., 124).

Στα πεζοτράγουδα «Νυκτερίδες» και «Συντρίμματα» η «αλληλουχία τολμηρών εικόνων, η αναζήτηση της εμπειρίας των ορίων και της απόλυτης ελευθερίας, η ισχυρή αντιρεαλιστική²³⁴ διάθεση»(Βαγενάς 1987: 66) και η ψευδαισθητική βίωση της πραγματικότητας αισθητοποιούν την υποχώρηση του πραγματικού στο φανταστικό και του λογικού στο παράλογο, συγκροτώντας μίαν έκφραση του παραληρήματος. Μεταξύ αισθητού και παραισθητικού η αφηγηματική φωνή των «Νυκτερίδων» κινείται σε έναν εφιαλτικό χωροχρόνο, διαπλέκοντας την προσωπική απογοήτευση με την εικόνα της φρίκης. Η έκπτωση και η πτώση συμβολοποιούνται ως νυκτερίδες· όντα κατεξοχήν σκοτεινά, συνδεδεμένα με το θάνατο και την ύπαρξη ενός υπόγειου, σπηλαιώδους κόσμου. «Μία, δύο, τρεις· λιτανεία ολόκληρος από μαύρας μεμβράνας, μετακινουμένας σπασμωδικώς εις το κυανόφαιον σκότος» πλαισιώνουν τον εγκλωβισμό του υποκειμένου σε μία απειλητική δύνη. Η σκηνοθεσία των «ειδεχθών ποντικών, εξελθόντων από την ιλύν των οχετών, δια να υψωθώσι εις την αμφιβολίαν της στιγμής και εκληφθούν ως πτηνά» συμβάλλει στην απόδοση των παραληρηματικών σκέψεων που έχουν μεταπλαστεί σε νυκτερίδες, ενσαρκώνοντας αφενός όψεις του κακού, αποδίδοντας αφετέρου τη διανοητική συσκότιση.

²³¹ Στο *De Profundis*(2013: 80) ο Wilde αναφέρει μεταξύ άλλων «Έπαψα να είμαι κύριος του εαυτού μου[...] Άφησα τις απολαύσεις να κυριαρχήσουν πάνω μου» και συνεχίζει «[...] ήμουν ένας τύπος τόσο αντιπροσωπευτικός της εποχής μου μες στη διαστροφή μου και, χάρη σ' αυτή τη διαστροφή, ό, τι καλό υπήρχε στη ζωή τού κανα κακό και ό, τι κακό υπήρχε τού κανα καλό»(ό. π., 85). «Γέμισα ξέχειλα τη ζωή μου με απόλαυση»(ό. π., 88), «ήθελα να δοκιμάσω όλα τα φρούτα απ' όλα τα δέντρα του κήπου του κόσμου και πως σκόπευα να βγω στον κόσμο με αυτό το πάθος στην ψυχή μου. Και πράγματι έτσι έζησα»(ό. π., 95). «Δεν υπήρχε απόλαυση που να μην τη δοκίμασα»(ό. π., 96) γιατί «η ηθική δε με ενδιέφερε καθόλου»(ό. π., 97).

²³² Ο Wilde έγραφε σχετικά «Η θλίψη όμως είναι η υπέρτατη ουσία, τόσο της ζωής όσο και της τέχνης [...] Η αλήθεια στην τέχνη είναι η ενότητα ενός πράγματος με τον εαυτό του, το εξωτερικό που γίνεται έκφραση του έσω, η ενσάρκωση της ψυχής, το σώμα διαποτισμένο από το πνεύμα. Γι' αυτό το λόγο δεν υπάρχει αλήθεια που να μπορεί να συγκριθεί με τη θλίψη [...] απ' τη θλίψη έχουν κτιστεί ολόκληροι κόσμοι»(ό. π., 92).

²³³ «[...] τα μεγαλύτερα αμαρτήματα του κόσμου διαπράττονται στον εγκέφαλο»(ό. π., 108).

²³⁴ Κατά την παράθεση αυτούσιων αποσπασμάτων από τα έργα διατηρούμε την ορθογραφία του πρωτοτύπου.

«Πόθοι, ελπίδες και υποσχέσεις -χελιδόνες προσμειδιώσης ανοίξεως από μακράν- αρουραίοι πτερωτοί εκ του πλησίον -Υποκρισία και ψεύδος-Νυκτερίδες».

(Ροδοκανάκης, «Νυκτερίδες», *De Profundis*)

Στα «Συντρίμματα» το παραλήρημα, αναπόσπαστο και πάλι από την έννοια της φρίκης, αρθρώνεται στη βάση της εικονοποιίας της κολάσεως²³⁵. Ο Ροδοκανάκης αντλώντας από τη δαντική *Inferno*²³⁶ τοποθετεί την φωνή σε έναν απροσδιόριστο χωροχρόνο με σκοπό την αποτύπωση μίας σειράς διανοητικών στρεβλώσεων. Η προσεκτική εκλογή και χρήση του λεξιλογίου παραπέμπουν σε μία ιδιόμορφη *Αποκάλυψη*, όπου ο ασταθής διανοητικά άνθρωπος βιώνει με απόλυτο τρόπο την κόλαση της πνευματικής ασθένειας, του ψευδαισθητικού αλλά συνάμα αντιληπτού.

«Μία μεγάλη πυρκαϊά εμένετο εις τους κλιβάνους της ψυχής μου. Παν το εν εμοί εφωτίζετο· προσελάμβανε την τραγικήν χροιάν του καπνού και των φλογών. Μερικαί δονήσεις επηκολούθησαν εις τα σκέψεις μου, κάτι τι το τρομακτικόν εξερράγη εν τη ατμοσφαίρα της φαντασίας μου, και επηκολούθησε μία βωβή βροχή από τέφραν, ήτις πίπτει ακόμη».

Ο αναγνώστης δεν καλείται να διερευνήσει αν πρόκειται πράγματι για ένα υποκείμενο εγκλωβισμένο σε μία άλλη διάσταση, αλλά μέσω του ίδιου του εκφερόμενου λόγου επιβεβαιώνεται η διανοητική φθορά και η απόδοση στρεβλών διαστάσεων στην πραγματικότητα μέσω παραισθητικών αναγνώσεων.

«Δεν ημπορώ πλέον να διακρίνω πέριξ. Τα πυκνά καταπετάσματα διαρκώς καταβαίνουν, μετακινούνται, συμπύσσονται, έμπροσθεν ενός κοκκίνου δίσκου, ομοιαζόντος παραδόξως προς μεγάλην σταγόνα αίματος, φωσφορίζουσας. –Είναι ο ήλιος; Ή μήπως ο ουρανός επλήγη από κανένα μύδρον του ηφαιστείου, και αι συμπυκνούμεναι, αι διηλεκώς καταβαίνουσαι λωρίδες της τέφρας, είναι ο επίδεσμος της πληγής του;»

²³⁵ Γενικότερα στη λογοτεχνία της παρακμής και του αισθητισμού διακρίνουμε μία συμπάθεια προς το μη κανονικό, το σκοτεινό, το γκροτέσκο. Ο δημιουργός αυτοπαρουσιάζεται πλαισιωμένος από εικόνες πτώσης και συχνά επιχειρεί μία ασυνήθιστη ταύτιση με τη μορφή του πεπτωκότος αγγέλου. Η έννοια του έκλυτου, του αδικημένου, του εξόριστου που θα επανακάμψει, διεκδικώντας τη θέση του στο κόσμο, απηχεί την επιθυμία της ποιητικής δικαίωσης και καλλιτεχνικής αναγνώρισης. Αναφορικά με τις εωσφορικές μεταμορφώσεις στη λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα παραπέμπουμε ενδεικτικά στα ποιήματα «Σατάν» του Ροδοκανάκη και «Les Litanies de Satan» του Baudelaire.

²³⁶ Άλλωστε ο ίδιος ο συγγραφέας επιλέγει να παραθέσει το στίχο *Ed altro disse: ma non l'ho a mente* του Δάντη, επιχειρώντας μία διακειμενική αναφορά.

Ο εντοπισμός ψυχιατρικής συμπτωματολογίας σε μία πληθώρα λογοτεχνικών έργων επιβεβαιώνει την ύπαρξη ενός μωσαϊκού ενδοψυχικών συγκρούσεων, όπου το διανοητικό και το ψυχικό συμπαρασύρουν το σωματικό στην εκδήλωση παθολογικών διαταραχών. Η επιλογή συνεξέτασης των περιπτώσεων της παράνοιας και του παραληρήματος με αυτές των ψυχώσεων και των νευρώσεων αποσκοπεί στην απόδοση του ευρύτερου κλίματος «λογοτεχνικής σχιζοφρένειας»²³⁷(Carter 1958: 129, 130) και την αποτύπωση των τρόπων διακλάδωσης –ή και ανακύκλωσης– της εικόνας του ψυχικά ασθενούς. Οι εσωτερικές διαμάχες των προσώπων –ποιητικών, ιστορικών ή μυθοπλαστικών– και η απώθηση των επιθυμιών τους στην περιοχή του ασυνείδητου εκβάλλουν στο καλλιτεχνικό σύμπαν του 19^{ου} αιώνα με τη μορφή ψυχοσωματικών διαταραχών. Οι νευρασθενικοί ήρωες, τα πρόσωπα που παραληρούν, τα νευρόσπαστα, η «νευρωτική υπερευαισθησία» και οι ψυχώσεις συνυπάρχουν με «το καλό και το κακό, το ωραίο και το άσχημο, το ηθικό και το ανήθικο»(Αραμπατζίδου 2002: 345, 388) σε μίαν αλλόκοτη αναλογία, διαμορφώνοντας το γενικότερο πλαίσιο αλλά και την καίρια προβληματική της *decadence* και του αισθητισμού.

Προσεγγίζοντας τις κατηγορίες των νευρώσεων και των ψυχώσεων στη λογοτεχνική έκφρασή τους, επιλέγουμε ενδεικτικά το διήγημα «Ο ιππότης Μαξ» του Ν. Επισκοπόπουλου στο οποίο η επιθυμία και η φαντασίωση ως ανεξέλεγκτες δυνάμεις παραμορφώνουν τις διαστάσεις της πραγματικότητας και προαγγέλλουν το τέλος. Μελετώντας το διήγημα, παρακολουθούμε τις γλωσσικές επιλογές ενός αφηγητή-σκηνοθέτη που προσεκτικά υφαίνει έναν απειλητικό ιστό στον οποίο ο εγκλωβισμός του θύματος μοιάζει αναπόφευκτος. Το σεληνιακό φως, προπομπός θανάτου, η νυχτερινή ατμόσφαιρα και η μόνωση της ηρωίδας δημιουργούν ένα ακαθόριστο προαίσθημα τρόμου που επιβεβαιώνεται με την ολοκλήρωση της αφήγησης.

«Η Έλλη το παρετήρει το φωτεινόν εκείνο πρόσωπον το πλησιφάές και ακατανίκητος τρόμος και ανησυχία την κατέλαβε. Το φως του το παγερόν την ηνώχλει και της εφαινετο ως η σελήνη να την ηκολούθει διά των ειρωνικών της βλεμμάτων των μελανών, και να την κατεδίωκε. Εσηκώθη τεταραγμένη και έφυγε κρατούσα το ποτιστήριο εις τας χείρας προς την οικίαν, ενώ έβλεπε διά μέσου των λεπτών κλάδων

²³⁷ Εντοπίζουμε το χωρίο στη διδακτορική διατριβή της Ε. Αραμπατζίδου(2002: 49, σημ. 42, 43).

των σκοτεινών δένδρων, τον ακοίμητον ερυθρόν οφθαλμόν επισκοπούντα αυτήν παντού, αφανιζόμενον και αναφαινόμενον διά μέσου των φύλλων»²³⁸.

Ωστόσο, το διάχυτο αίσθημα του επικείμενου κινδύνου συνοδεύεται από την απόδοση αποχρώσεων ενός εύθραυστου ψυχισμού. Η φροϋδική προδιάθεση, «το καταστάλαγμα παλαιότερων βιωμάτων του ανθρώπινου είδους, στα οποία προστίθενται τα νεότερα του μεμονωμένου ατόμου ως άθροισμα τυχαίων στοιχείων»(Freud 2013: 10) και η διάσπαρτη καταγραφή παθολογικής συμπτωματολογίας, διαμορφώνουν το ψυχιατρικό ιστορικό του προσώπου, με σκοπό την αιτιολόγηση όσων πρόκειται να ακολουθήσουν.

«Είχεν αγρυπνήσει όλην την παρελθούσαν νύκτα εκ της συνήθους ημικρανίας της, και ήτο κατάκοπος, και αι χείρες της έκαιον»²³⁹.

«[...] εις την φαντασίαν της την ασθενικήν»²⁴⁰

«Το αίσθημά της διά την εικόνα, η μάλλον το πάθος της, διότι ήτο πάθος, λατρεία, πλήρης μυστικισμού και εξάρσεως, είχε διέλθει δι' όλων των βαθμών της αγάπης από της ηλικίας της της παιδικής»²⁴¹.

«[...] η μήτηρ της είχεν αποθάνει εν τω φρενοκομείω»²⁴²

«[...] το σώμα και το πνεύμα της παρεδίδετο εν υψίστη επικλήσει, εγκλειούση όλην την θερμότητα της φαντασίας και της σαρκός, κόρης δεκαεξαετούς νευρικής»²⁴³

Η εικόνα «ανδρός με πύλον εκ πτερών κρατούντα διά της χειρός ξίφος», του «μικρού ιππότη, με οφθαλμούς διαυγείς και με ξανθούς ξανθούς βοστρύχους σαν αγγελουδάκι» αξιοποιείται ως φετιχιστικό αντικείμενο, προσφέροντας πλούσιο φαντασιακό υλικό για την εκδήλωση σεξουαλικών συμπεριφορών. Η απόδοση πραγματικών, ανθρώπινων διαστάσεων στην ανδρική μορφή ξεκινά από την τραυματική παιδική ηλικία και σταδιακά, το αίσθημα της φιλίας τρέπεται σε μία ιδιόμορφη ερωτική επιθυμία. Το υλικό «υποκαθιστά το σεξουαλικό αντικείμενο», διαμορφώνοντας μία σειρά «νέων σεξουαλικών στόχων που μπορούν να πάρουν τη θέση του κανονικού»(Freud 2013: 39,

²³⁸ Το διήγημα εμπεριέχεται στην ανθολογία Συλλογικό έργο. 1997. *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*. Τόμος Θ' 1900-1915, Αθήνα: Εκδόσεις Σοκόλη, σ. 51.

²³⁹ ό. π., 52.

²⁴⁰ ό. π.

²⁴¹ ό. π.

²⁴² ό. π.

²⁴³ ό. π., 54.

41). Το πρόσωπο βυθίζεται εκουσίως σε μία σειρά παραισθητικών εικόνων σε μία προσπάθεια διατήρησης της ταυτότητας του εγώ και, αξιοποιώντας αντικείμενα της πραγματικότητας πλάθει ένα νέο κόσμο βάσει των ιδιαίτερων αντιληπτικών βιωμάτων του.

Οι διαστρωματώσεις της ψυχικής ασθένειας εκβάλλουν άλλοτε ως παραισθητικές εικόνες²⁴⁴ και άλλοτε ως ερωτικό παραλήρημα²⁴⁵. Η λατρεία του φετιχιστικού αντικειμένου²⁴⁶ επενδύει τη αντεστραμμένη, ψευδαισθητική εικόνα της πραγματικότητας, αποκαλύπτοντας παράλληλα μία αποτυχημένη προσπάθεια απώθησης των ορμικών δυνάμεων. Οι ψυχικές συγκρούσεις αποκτούν βαθμιαία σωματικό υπόβαθρο, επιτρέποντας την εντύπωση του πνευματικού στο οργανικό. Το άρρητο βρίσκει την έκφρασή του στην υλική διάσταση του σώματος, με αποτέλεσμα τη συγκρότηση ενός κράματος ψυχικής και συνάμα σωματόμορφης διαταραχής. «Η μετατροπή των λιμπιντικών επιδιώξεων σε συμπτώματα»(Freud 2013: 52) σε συνδυασμό με την ιδιοσυστασία του υποκειμένου σπάζουν το φράγμα της λογικής και, εκτρέποντας την πορεία του σεξουαλικού στόχου, οδηγούν στη διαστροφή. Ο ερωτικός παροξυσμός, αξεδιάλυτος από τη νευρική διαταραχή, αποδίδει στο πρόσωπο ψυχωσικά χαρακτηριστικά, καθιστώντας εν τέλει το θάνατο εξίσου λυτρωτικό με τη σεξουαλική κορύφωση.

«Αι χείρες της ηνοιχθησαν προκλητικά, και όλον της το σώμα τον προσεκάλει με τα χαρακτηριστικά ηνεωγμένα εξ ηδονής, με τα χείλη φρίσσοντα, με τους οφθαλμούς εν εκστάσει. Και ησθάνθη τους βραχιόνάς του να την περικλείουν σφικτά, πολύ σφικτά, μέχρι πόνου και τα χείλη των προσήγγισαν, συνηνώθησαν, και εδοκίμασε έπειτα ηδονήν οξείαν, άφατον, ωσει εισδύουσαν εξ όλων του σώματός της των πόρων.

Και όλη εταράχθη τόρα υπό σπασμού σφοδρού, και οι οδόντες της έφριξαν, και λεπτός αφρός ανέβλυσε των χειλέων της.

²⁴⁴ «Και ήτο μεθυσμένη εκ χαράς και ευδαιμονίας, και ησθάνετο τόρα την πνοήν του μεθυστικήν και γλυκειάν να της θωπεύει το πρόσωπον. [...] Έπειτα ήνοιξε τους βραχιόνάς της και ησθάνθη εν φίλημά του επί των χειλέων, φίλημα το οποίον την ανεβίβασε εις τον παράδεισον, φίλημα το οποίον της διέχυσε θέρμην και άρωμα και ζωήν εις όλον της το σώμα μέχρι του αίματος και των οστών της. [...] Ησθάνθη ηδονήν φλογεράν, λιποψυχούσαν, ακατανίκητον, νοσηράν ηδονήν, ωσει το φίλημα εκείνον της εξύπνησε όλην την ευαισθησίαν την φυλετικήν, την λανθάνουσαν εν τω ευερεθίστω σώματι» (ό. π., 55).

²⁴⁵ «- Θέλω να σε εξευμενίσω, λατρεία μου, θέλω με το αίμα μου και με τα κόκκαλά μου, να σου κτίσω εκκλησία, θέλω με την ζωή μου να σου χαρίσω ζωή, να καταστραφώ για να μηδενιστώ... Σ' αγαπώ. [...] Λυπήσου με, Μάξ, λυπήσου με, μία σου λέξι και τίποτε άλλο' έπειτα ο θάνατος αδιάφορο... Σ' αγαπώ, Μάξ, ναι πολύ, παράπολυ... Πάρε με...»(ό. π., 54, 55).

²⁴⁶ «Και ησθάνθη ανάγκην, ανάγκην άμετρων φιλημάτων, εκ των φιλημάτων εκείνων του Μάξ, των εκνευριστικών και δίψαν θωπειών και εναγκαλισμάτων»(ό. π., 55).

Μόλις ήνοιξε τους οφθαλμούς και είδεν, ως εν ονείρω, την σελήνην φοβεράν ως κεφαλήν Μεδούσης να την παρατηρή πάντοτε ειρωνικώς εκ του παραθύρου, και έπειτα έπεσε σωρός επί του εδάφους, αδρανής, νεκρά εν τη συγκοπή του υστερικού παροξυσμού»²⁴⁷.

3. 3 Σεξουαλικότητα: αποκλίσεις από το κανονικό στην παρακμιακή και αισθητιστική λογοτεχνία

Οι λογοτεχνικές αναπαραστάσεις των σεξουαλικών αποκλίσεων από το θεωρούμενο ορθό, η προσπάθεια ταξινόμησης ετερογενών απεικονιστικών χαρακτηριστικών του κοινωνικά μη ομαλού και η εστίαση στους τρόπους επιτέλεσης των σεξουαλικών παραλλαγών συμπορεύονται με την ανάδυση νέων ταυτοτήτων και προσανατολισμών. Η επικράτηση ενός ευρύτερου προβληματισμού αναφορικά με τη σεξουαλικότητα, τους τρόπους εκδήλωσής της στη ιδιωτική ζωή και τον αντίκτυπό τους στη δημόσια²⁴⁸ εκβάλλει λογοτεχνικά μέσω της συγκρότησης τύπων οι οποίοι αυτο- και ετερο-προσδιορίζονται²⁴⁹ βάσει των σεξουαλικών τους επιλογών. Η θηλυπρέπεια του δανδή, η νοσηρότητα του παρακμιακού, η εικόνα του ερμαφρόδιτου και η απειλητική φύση της *Femme Fatale* αποτελούν μετωνυμικές εκφράσεις της ταλάντευσης του υποκειμένου ανάμεσα στο κανονικό και το παθολογικό²⁵⁰. Ο λόγος περί εκφυλισμού και η διοχέτευσή του στο πεδίο του σεξουαλικού τροφοδοτούν την ιδεολογική βάση του παρεκκλίνοντος, παθολογικοποιώντας το κοινωνικά μη συμβατό και αποδίδοντάς του ψυχοσεξουαλικά χαρακτηριστικά.

²⁴⁷ ό. π., 55, 56.

²⁴⁸ Ο Kaye(2012: 54) επισημαίνει τη σχέση ανάμεσα στη σεξουαλική επιλογή και τον κοινωνικό της αντίκτυπο ως εξής «[...] the late Victorian interest in linking sexuality to socially resonant values» και συνεχίζει «[...] the reluctance of many fin de siècle sexual visionaries to endorse a wholly individualist attitude towards sexual freedom and their much-reiterated belief in the social consequences of erotic acts suggests an enduring debt to a Victorian dream of social unity»(ό. π., 55).

²⁴⁹ «Historians of sexuality have often noted that the 1880s and 1890s were a period of intense legal and medical theorizing on sexuality, much of it rigidly given over to sexological 'types' whose sexuality was not only perverse but constituted their very identities»(ό. π., 62).

²⁵⁰ Ο O. Wilde σχολιάζοντας τις τάσεις της εποχής παρατηρεί στο *De Profundis*(2013: 80) για τον ίδιο «Άφησα τον εαυτό μου να παρασυρθεί σε άσκοπες και αισθησιακές απολαύσεις. Διασκέδαζα με το να είμαι ένα flâneur, ένας δανδής, ένας άνθρωπος της μόδας. Έγινα ο διασπαθιστής της ίδιας μου της μεγαλοφυΐας και η σπατάλη μιας αιώνιας νεότητας μου' δινε μια παράξενη χαρά. Κουρασμένος να' μαι στις κορφές, κατέβηκα εσκεμμένα στους βυθούς, γυρεύοντας καινούργιες συγκινήσεις, ό, τι ήταν για μένα η παραδοξολογία στη σφαίρα της σκέψης, έγινε και η διαστροφή στη σφαίρα του πάθους. Ο πόθος έγινε στο τέλος αρρώστια ή τρέλα ή και τα δυο μαζί».

«Η λογοτεχνική φαντασία του fin de siècle παρείχε έναν εντυπωσιακό αριθμό προσωπικοτήτων που αργότερα θα ταξινομούσαν ως υστερικές ή ναρκισσιστικές, αλλά οι απελευθερωτικές δυνάμεις αυτών των δαιμονικών όντων γίνονται λιγότερο εμφανείς στην κλινική γλώσσα της σεξολογίας²⁵¹ και της ψυχανάλυσης, οι οποίες έτειναν να τονίζουν περιπτώσεις διάγνωσης και ίασης»²⁵².

(Kaye 2012: 55)

Εκκινώντας από τα δυτικοευρωπαϊκά κινήματα της παρακμής και του αισθητισμού, ο λόγος της σεξουαλικότητας μεταπλάθεται εντέχνως, εκφέροντας λογοτεχνικά το ομοφυλοφιλικό πάθος, την ιδιότυπη ετεροφυλοφιλική σχέση που συνυπάρχει με το εγκληματικό, την εμμονική αναζήτηση της ηδονής και το αδιαχώριστο του έρωτα και του θανάτου. Το λιμπιντικό υπόβαθρο του υποκειμένου εκβάλλει κάποτε ως ενόρμηση, φέρνοντας στην επιφάνεια όλες εκείνες τις «πρώιμες σεξουαλικές εντυπώσεις»(Freud 2013: 41) που επωάζονταν ενδόμυχα ήδη από την αρχή της ύπαρξης. Η απορριπτέα επιθυμία και η απώθηση του κοινωνικά κατακριτέου εντοπίζονται στη βάση των ψυχικών ζυμώσεων με τη μορφή διαστρωματώσεων της ορμικής επιθυμίας. Η ύπαρξη ωστόσο διαφορετικών επιφανειών υποδηλώνει την αποσιώπηση του «αισθητικά αποκρουστικού ή κοινωνικά επικίνδυνου»(Freud 2017: 23), καθιστώντας το στάδιο της αποδοχής, της εκδήλωσης και της απόλαυσης του μη κανονικού αναπόφευκτο. Συχνά η ιδιόμορφη σεξουαλική επιλογή ή κατεύθυνση, τόσο στη ζωή όσο και στην καλλιτεχνική αποτύπωσή της, αποτελεί έκφραση αποδοκμασίας ή απόρριψης των κοινωνικών νορμών, του ηθικά πρέποντος και του πολιτισμικά αποδεκτού. Η ρήξη με το κοινωνικό²⁵³, το ηθικό, το θρησκευτικό και το πολιτισμικό· η εναντίωση στην κοινωνική κανονικότητα εξωτερικεύεται ποικιλοτρόπως στη λογοτεχνία της decadence και του αισθητισμού υπό το πρίσμα του σεξουαλικού.

²⁵¹ «Sexology encouraged a conception of the community as an all-seeing body of observers focus on a sexually errant citizenry» (Kaye 2012: 64).

²⁵² Μτφρ. δική μου

«The fin de siècle literary imagination supplied an impressive number of figures who would later be taxonomised as hysterics and narcissists, but the liberating powers of these demonic creatures become less apparent in the clinical language of sexology and psychoanalysis, which tended to accentuate cases to be diagnosed and 'cured'».

²⁵³ Ο Foucault γράφει στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Η Δίψα για της Γνώσης* (1978: 12): «Ό, τι δεν ευθυγραμμίζεται με την αναπαραγωγή ή δε μεταμορφώνεται από αυτήν, δεν έχει πια πού να καταφύγει. Δεν έχει ούτε φωνή. Είναι κυνηγημένο, απαρνημένο και συνάμα καταδικασμένο σε σιωπή. Όχι μόνο δεν υπάρχει αλλά ούτε και πρέπει να υπάρχει και θα το εξαφανίσουν στην παραμικρή εκδήλωσή του με πράξεις ή με λόγια. [...] Έτσι εμφανίζεται, μες την κουτσή της λογική, η υποκρισία των αστικών μας κοινωνιών».

«Το μπορντέλο, ο πελάτης και ο νταβατζής, ο ψυχίατρος και η υστερική του –τούτοι οι ‘άλλοι βικτωριανοί’, όπως θα έλεγε ο Stephen Marcus– φαίνεται πως κατάφεραν να περάσουν λαθραία την ηδονή που δεν κατονομάζεται μέσα στην τάξη των πραγμάτων που λογαριάζονται: οι λέξεις, οι χειρονομίες, που επιτρέπονταν τότε στα μουλωχτά, ανταλλάσσονται εκεί σε υψηλές τιμές. Εκεί μονάχα ο απείθαρχος έρωτας έχει το δικαίωμα να παίρνει μορφές πραγματικές, αλλά στεγανοποιημένες και ν’ ακολουθεί λόγους λαθραίου, περιγραμμένους, κωδικοποιημένους. Παντού αλλού, ο σύγχρονος πουριτανισμός επιβάλλει το τριπλό του διάταγμα για απαγόρευση, για ανυπαρξία και για βουβαμάρα»²⁵⁴.

(Foucault 1978: 13)

«Θα μπορούσε ν’ αναφέρει κανείς και αρκετές άλλες εστίες που απ’ τον 18^ο ή τον 19^ο αιώνα ενεργοποιήθηκαν για να υποκινήσουν τους Λόγους πάνω στο σεξ. Και πρώτα η ιατρική διαμέσου των ‘ασθενικών νεύρων’ στη συνέχεια η ψυχιατρική, όταν αρχίζει να ψάχνει προς τη μεριά της ‘ασέλγειας’, έπειτα του αυνανισμού, έπειτα της μη ικανοποίησης [...] την αιτιολογία των διανοητικών παθήσεων, αλλά όταν αυτή θα προσαρτήσει, ως δική της περιοχή το σύνολο των σεξουαλικών διαστροφών»²⁵⁵.

(ό. π., 43)

Η συνεξέταση επιστημονικού και λογοτεχνικού υλικού του 19^{ου} αιώνα αποκαλύπτει τη συνύπαρξη δύο κυρίαρχων κατευθύνσεων αναφορικά με την πρόσληψη της ανθρώπινης σεξουαλικότητας. Το ρητό συμπορεύεται με το λανθάνον, επιτρέποντας διαφορετικές αναγνώσεις του σεξουαλικού στη ζωή και την τέχνη, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση δυο εκ διαμέτρου αντίθετων συστημάτων λόγου. Αφενός εντοπίζουμε μία άκρατη εξωτερίκευση της σεξουαλικότητας, η οποία προβάλλει με τη μορφή της σαρκολατρίας, της νοσηρής επιθυμίας, της αδιάκοπης αναζήτησης της ηδονής²⁵⁶ ακόμα και στις πιο απαγορευμένες ζώνες, και αφετέρου μία τάση παθολογικοποίησης του αποκλίνοντος τόσο στη βάση της θεμελίωσης του κανονιστικού λόγου της ψυχιατρικής

²⁵⁴ Ο Foucault(ό. π.) επισημαίνει μία ευρύτερη απελευθερωτική τάση και προκλητική διάθεση τόσο στη ζωή όσο και στην τέχνη. Όλα όσα είχαν θεωρηθεί στις προσεγγίσεις του Nordau δείκτες ηθικού και πολιτισμικού εκφυλισμού, αναγιγνώσκονται τώρα ως εναντίωση στο λόγο του πρέποντος. Η απόρριψη του σύγχρονου πολιτισμού αρθρώνεται με τη μορφή της ελευθεριότητας στη ζωή και με τις αποχρώσεις του ακραίου ή του εξεζητημένου στη λογοτεχνία.

²⁵⁵ Όπως έχουμε ήδη δείξει στο πρώτο, θεωρητικό μέρος της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής οι κανονιστικές τάσεις που αναδύονται την περίοδο του 19^{ου} αιώνα ριζώνουν στο λόγο της ιατρικής και της επιστήμης εν γένει. Η ψυχιατρικοποίηση του παρεκκλίνοντος αποτελεί ένδειξη μίας ευρύτερης προσπάθειας καταστολής όλων εκείνων των διαφοροποιητικών κοινωνικών δυνάμεων. Στο Greenslade(1994: 233) διαβάζουμε «For Woolf, the medical profession, is the most damaging expression of that patriarchal structure of authority which degeneration has both shored up, and discursively perpetuated».

²⁵⁶ Η οποία ηδονή έχει σχεδόν ως επί το πλείστον σεξουαλικό υπόβαθρο ή είναι εξίσου έντονη με τη σεξουαλική πράξη για το υποκείμενο.

-αλλά και της επιστήμης εν γένει- όσο και στα πλαίσια άρθρωσης της θεωρίας του εκφυλισμού. Ο ευρύτερος προβληματισμός αναφορικά με τη δυαδικότητα της ύπαρξης, οι μεταφυσικές αναζητήσεις της εποχής ως απόρροια της προσπάθειας εφαρμογής ορθολογιστικών κρίσεων και η μελέτη συνάφειας ανάμεσα στο ψυχικό και το οργανικό περιστρέφονται γύρω από τον άξονα του σώματος, το οποίο ανάγεται σε κεντρικό θέμα της λογοτεχνίας του σεξουαλικά παρεκκλίνοντος.

Οι αντίρροπες τάσεις που εντοπίζονται στο σύμπαν του 19^{ου} αιώνα διοχετεύονται στο σφαιρικό σώμα του παρακμιακού, στο γεμάτο τρυφή σώμα του αισθητιστή, στην ηδονική σύσταση του ομόφυλου, στη γυναικεία φύση που φέρει ενδόμυχα το θάνατο και σε ένα πλήθος σεξουαλικών τάσεων που αποκλίνουν από τη σύλληψη του ορθού. Οι απεικονίσεις του σώματος το 19^{ου} αιώνα ακολουθούν το τριμερές σχήμα του ενταφιασμού της επιθυμίας, του σκαριού στη θάλασσα των ηδονών και του εγκλωβισμού του υποκειμένου σε ανόσια πάθη. Ακολουθώντας τις διακλαδώσεις των παραπάνω όψεων, εντοπίζουμε την εικόνα της υστερικής, του ομόφυλου ή ετερόφυλου αισθητή και τέλος του νευρωτικού, που ενδίδοντας στο μη κανονικό, καταλήγει στο έγκλημα ή την τρέλα. Συγκροτώντας μία συγκριτολογική βάση δυτικοευρωπαϊκών έργων υπό το πρίσμα των περιπτώσεων του ερμαφρόδιτου, της *femme fatale* και του μαζοχιστικού, θα επιχειρήσουμε τη διερεύνηση των τρόπων πρόσληψης και εγκιβωτισμού της σεξουαλικότητας στα έργα Ελλήνων καλλιτεχνών που εξέφρασαν το παρακμιακό και το αισθητιστικό, μέσα από τη σκιαγράφηση της ομόφυλης επιθυμίας, της σεξουαλικής εγκληματικότητας και του διπόλου έρωτας-θάνατος.

Η σεξουαλική αμφισημία και η αλληλοεπικάλυψη των επιφανειών του αρσενικού και του θηλυκού διαρρέουν ένα μεγάλο μέρος της καλλιτεχνικής παραγωγής της *decadence* και του αισθητισμού, αναγόμενες εν τέλει σε μία νέα, ιδιόμορφη αισθητική. Τα μοτίβα του ερμαφρόδιτου, της ανδρόγυνης αυτής ύπαρξης, ριζωμένα στην ελληνική μυθολογία, μεταπλάθονται λογοτεχνικά από ένα πλήθος καλλιτεχνών²⁵⁷, εκφέροντας έναν λόγο αμφισβήτησης των στεγανών, των αμιγών διαστάσεων των φύλων. Μέσω της σεξουαλικής ιδιαιτερότητας επιχειρείται το γκρέμισμα των φυλετικών κανονικοτήτων, ενώ παράλληλα οι διαφοροποιητικές αναγνώσεις του μυθολογικού θέματος ορίζουν τη ρήξη από τις παραδόσεις του κλασικισμού και του ρομαντισμού που προηγήθηκαν. Ο

²⁵⁷ Ενδεικτικά αναφέρουμε τα έργα *Mademoiselle De Maupin* και "Contralto" του T. Gautier, "The Witch of Atlas" του P. B. Shelley και τις *Μεταμορφώσεις* του Οβίδιου.

Algernon Swinburne, αντλώντας από την οβιδιακή²⁵⁸ εκδοχή του μύθου, αισθητοποιεί την εικόνα του διαφυλικού, υπό το πρίσμα της εκθήλυνσης και της βαθμιαίας απώλειας της αρρενωπότητας. Το θέμα του ανδρόγυνου μετουσιώνεται σε πολεμική ενάντια στον κανονιστικό λόγο της ιατρικής αλλά και της γενικότερης προσπάθειας καθορισμού αστηρών ορίων ανάμεσα στους προκαθορισμένους ρόλους που επιτελούν τα φύλα.

Η προσέγγιση του θέματος του ερμαφρόδιτου από τον Swinburne είναι αυτή της εξύμνησης της δυαδικής φύσης του υποκειμένου. Με τη μορφή μίας σύνθεσης αντιθέτων ο άνθρωπος μετεωρίζεται ανάμεσα στο αρσενικό και το θηλυκό, το ηθικά, κοινωνικά ή θρησκευτικά καθορισμένο και το απαγορευμένο, σε μία προσπάθεια εξισορρόπησης των δυνάμεων του επιθυμητού και του ανέφικτου. Η αρχικά ακαθόριστη φύση του σώματος στο πρώτο μέρος του σονέτου υποδηλώνει την πάλη των στοιχείων, αλλά και τον ακατανίκητο πόθο που συμπορεύεται με την έννοια της απόγνωσης. Ο δημιουργός, αναιρώντας κάθε είδους επιταγή, προσφέρει τη δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στο αρσενικό και το θηλυκό με κριτήριο το βαθμό αισθησιακής συγκίνησης.

Lift up thy lips, turn round, look back for love,
Blind love that comes by night and casts out rest;
Of all things tired thy lips look weariest,
Save the long smile that they are wearied of.
Ah sweet, albeit no love be sweet enough,
Choose of two loves and cleave unto the best;
Two loves at either blossom of thy breast
Strive until one be under and one above.
Their breath is fire upon the amorous air,
Fire in thine eyes and where thy lips suspire:
And whosoever hath seen thee, being so fair,
Two things turn all his life and blood to fire;
A strong desire begot on great despair,

²⁵⁸ Αναφερόμαστε στο τέταρτο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* του Οβιδίου.

A great despair cast out by strong desire.

(«Hermaphroditus», 1-14)

Εν μέσω ενός πλαισίου αρθρωμένου σε δίπολα, παρακολουθούμε τη σύζευξη αντιτιθέμενων στοιχείων που λειτουργούν ανταγωνιστικά: το όνειρο και η εγρήγορση, το αρσενικό και το θηλυκό, ο θάνατος και η αμαρτία διαιωνίζουν το μετεωρισμό του σώματος, εγκλωβίζοντάς το στην κατάσταση της μετάβασης, μίας μεταμόρφωσης που ποτέ δεν ολοκληρώνεται. Η πλάστιγγα δε ρέπει ούτε προς το αρσενικό ούτε προς το θηλυκό, αλλά ισορροπεί επώδυνα, πραγματοποιώντας μία δήλωση ουδετερότητας και συνάμα στειρότητας. Είναι η ίδια η μοναδικότητα του ερμαφρόδιτου υποκειμένου που το καθιστά τραγικό, ανίκανο να κατασταλάξει σε μία από τις δύο φύσεις. Σε μία πολιτισμική ανάγνωση, ο Swinburne καταγγέλλει την ακαρπία του σύγχρονου πολιτισμού και τον κορεσμό των ανθρωπίνων σχέσεων που, δομημένα σε σαθρές βάσεις, κινδυνεύουν να καταρρεύσουν πάνω σε όσους τα δημιούργησαν.

Where between sleep and life some brief space is,

With love like gold bound round about the head,

Sex to sweet sex with lips and limbs is wed,

Turning the fruitful feud of hers and his

To the waste wedlock of a sterile kiss;

Yet from them something like as fire is shed

That shall not be assuaged till death be dead,

Though neither life nor sleep can find out this.

Love made himself of flesh that perisheth

A pleasure-house for all the loves his kin;

But on the one side sat a man like death,

And on the other a woman sat like sin.

So with veiled eyes and sobs between his breath

Love turned himself and would not enter in.

(ό. π., 15-28)

... ..

Shall make thee man and ease a woman's sighs,

Or make thee woman for a man's delight.

To what strange end hath some strange god made fair

The double blossom of two fruitless flowers?

Hid love in all the folds of all thy hair,

Fed thee on summers, watered thee with showers,

Given all the gold that all the seasons wear

To thee that art a thing of barren hours?

(ό. π., 35-42)

Οι σεξουαλικές συνδηλώσεις, η κεκαλυμμένη και πάντοτε βασανιστική επιθυμία, η επιδίωξη της ηδονής και η λατρεία της σάρκας εγγράφονται στο σώμα, διοχετεύοντας σε αυτό όλα όσα βρίσκονται στη σφαίρα του ανείπωτου. Οι αναπαραστάσεις του ερωτικού ξεπερνούν τους περιορισμούς του κοινωνικά συμβατού, επιτρέποντας στο ερωτικό σώμα άλλοτε να συνταράσσει και άλλοτε να υπονομεύει. Στα πλαίσια υπέρβασης των κανόνων της ηθικής προσεγγίζουμε μία διαφορετική όψη του γυναικείου σώματος στην περίπτωση της *Σαλώμης* του Oscar Wilde. Ο τρόπος επεξεργασίας του βιβλικού θέματος επιτρέπει τη θέαση μίας διαστροφικής όψης του θηλυκού, στο οποίο συναιρούνται η ομορφιά με τη φρίκη και η ηδονή με το θάνατο. Η έννοια του θανάτου είναι ενδιάθετη στο γυναικείο σώμα και βλέμμα, είτε αυτό επιτελεί το ρόλο του θεατή είτε του θεάματος. Η θέα του γυναικείου σώματος προοικονομεί το θάνατο και αντιστρόφως μέσω του γυναικείου βλέμματος επιλέγεται το θύμα. Κάτω από την επιφάνεια της πολυτέλειας και του ωραίου λανθάνουν η φθορά, η ηθική διαφθορά και το τέλος, καθιστώντας τη Σαλώμη μία αρχετυπική μορφή, μία *femme fatale* που μεταπλάθεται διαχρονικά, αισθητοποιώντας τη στρεβλότητα της επιθυμίας. Η γυναίκα μεταμορφώνεται σε σεληνιακό κάτοπτρο στο οποίο προβάλλεται το ανόσιο, το άρρητο και το φαντασιακό.

«Κοίταξε τη σελήνη. Τι αλλόκοτη που φαίνεται η σελήνη. Λες κ' είναι γυναίκα που βγαίνει από μνήμα. Μοιάζει σαν πεθαμένη γυναίκα. Λες και ψάχνει να βρει πεθαμένους.»

(*Σαλώμη* 2003: 37)

«Η σελήνη έχει πολύ αλλόκοτη όψη, απόψε. Δεν είν' αλήθεια πως η σελήνη έχει πολύ αλλόκοτη όψη; Λες κ' είναι γυναίκα φρενιασμένη που πάει γυρεύοντας ερωμένους παντού. Είναι και γυμνή κιόλα. Είναι ολόγυμνη. Τα σύννεφα γυρεύουν να τη ντύσουνε, όμως αυτή δε θέλει. Δείχνει το κορμί της γυμνό στον ουρανό. Τρεκλίζει μέσ' στα σύννεφα σα γυναίκα μεθυσμένη... Είμαι βέβαιος πως ψάχνει γι' αγαπητικούς... Δεν είν'»

αλήθεια πως τρεκλίζει σα γυναίκα μεθυσμένη; Δε μοιάζει, αλήθεια, με γυναίκα λυσσασμένη;»

(ό. π., 60)

Εκλεκτικές συγγένειες ως προς τον καλειδοσκοπικό τρόπο θέασης του θηλυκού και πραγμάτευσης του σεξουαλικού στοιχείου ανιχνεύονται στη νουβέλα του Pierre Louÿs *Η γυναίκα και το νευρόσπαστο*. Μέσω της εστίασης στην έννοια της παραφιλίας και στις ιδιαίτερες πρακτικές βίωσης της ικανοποίησης, γίνεται αντιληπτή η ύπαρξη διαφορετικών διαστροφικών επιπέδων. Το φετιχιστικό συμπορεύεται με τις δύο αντίρροπες αλγολαγνικές τάσεις, με σκοπό την άντληση ηδονής, κατά την επιτέλεση του ρόλου είτε του θύτη είτε του θύματος. Η γυναίκα αντικρίζεται ως το αντικείμενο του πόθου που ξεγλιστρά αδιάκοπα, καθιστώντας την ένωση ανέφικτη, ενώ στο πρόσωπο του ερωτευμένου υποφώσκει η παθολογική ικανοποίηση της επαναλαμβανόμενης απόρριψης. Το αντίκρισμα του εαυτού και η συνειδητοποίηση του νοσηρού οδηγούν στην παραδοχή της ηθικής κατάπτωσης του υποκειμένου και την αποδοχή του εγκλωβισμού στο λιμπιντικό πεδίο.

«Δυο πρωινά, δυο μέρες, δυο νύχτες πέρασαν ατέλειωτες. Ήμουν ευτυχισμένος, βασανισμένος, ανήσυχος. Με διακατείχαν τα πιο αντιφατικά αισθήματα. Αλλά η χαρά, μια χαρά ανήσυχη, οδυνηρή δέσποζε.

Μπορώ να σας πω ότι στις σαράντα οκτώ εκείνες ώρες αναπαράστησα εκατό φορές εκείνο που έμελλε να συμβεί! Τη σκηνή, τις κουβέντες, μέχρι και τις σιωπές. Χωρίς να το θέλω, έπαιζα με τη σκέψη μου τον επικείμενο ρόλο που με περίμενε. Έβλεπα τον εαυτό μου κι αυτή μέσα στην αγκαλιά μου. Και από τέταρτο σε τέταρτο η σκηνή επανερχόταν με όλες τις λεπτομέρειες στην εξαντλημένη φαντασία μου».

(*Η γυναίκα και το νευρόσπαστο* 1979: 89, 90)

Η εικόνα του φετιχιστικού διαπλέκεται με το σαρκικό και η απόρριψη που λειτουργούσε αρχικά διεγερτικά, αντικαθίσταται πλέον από το εκλεπτυσμένο, το ψιμυθιωμένο σώμα που υποκινεί την πρόκληση των λεπτότερων αποχρώσεων της ηδονής.

«[...]Είπα γυμνή, μα ήταν κάτι περισσότερο από γυμνή. Με μαύρες κάλτσες, μακριές, που ανέβαιναν ψηλά ως τους μηρούς της και με μικρά σκαρπίνια στα πόδια της που χτυπούσαν πάνω στο πάτωμα. Δεν τολμούσα να τη διακόψω. Φοβόμουν μήπως τη σκοτώσω.

Αλίμονο! Θεέ μου! Ποτέ δεν την είχα δει τόσο ωραία. [...] Όλο της το σώμα ήταν εκφραστικό σαν πρόσωπο, περισσότερο από πρόσωπο, και το κεφάλι της στεφανωμένο με τα μαλλιά της έγερνε πάνω στον ώμο σαν κάτι που ήταν άπραγο. Υπήρχε κάτι σαν χαμόγελο στην πτυχή των γοφών της, σαν το κοκκίνισμα των μάγουλων γύρω από τα λαγόνια της· το στήθος της έμοιαζε να κοιτάζει μπροστά με δυο μεγάλα μαύρα και ακίνητα μάτια. Ποτέ δεν την είχα δει τόσο ωραία [...]. Αλλά εκεί, σαν σε αποκάλυψη, έβλεπα τις χειρονομίες, τα ρίγη, τις κινήσεις των χεριών, των ποδιών, ολόκληρου του κορμιού και των σφριγηλών νεφρών, να αναβλύζουν ανεξήγητα από μια ορατή πηγή: από αυτό το ίδιο το επίκεντρο του χορού, τη μικροκαμωμένη μελαμψή της κοιλιά²⁵⁹».

(ό. π., 117, 118)

Η διαστροφική αντίληψη του έρωτα υπερβαίνει το επίπεδο του αφηγητή και αποκτώντας μαζοχιστικά χαρακτηριστικά καταλαμβάνει το ίδιο το αντικείμενο του πόθου. Όπου η αγάπη και η προσφορά αποδείχτηκαν ανεπαρκείς, η βία λειτούργησε επιβεβαιωτικά της ύπαρξης και επαληθευτικά της αγάπης. «Η ηδονή του κακού ξεπερνά την ηδονή της σάρκας»(ό. π., 122), ανάγοντας τη νοσηρότητα σε σεξουαλική πρακτική και τρόπο ερωτικής συμπεριφοράς.

«Τότε άρχισα να τη χτυπώ σιωπηλά... Ήμουν στ' αλήθεια τρελός. Δε θυμάμαι πια τι έγινε. Τα μάτια μου είχαν θολώσει... δε σκεφτόμουν τίποτε... θυμάμαι μόνο πως τη χτυπούσα όπως οι χωριάτες χτυπούν με το καμιτσίκι και πάντα στα ίδια σημεία[...]Ποτέ μου δεν άκουσα τόσο φοβερές κραυγές[...]

(ό. π., 142, 145)

-Πόσο ωραία με χτύπησες, καρδιά μου! Πόσο γλυκά ήταν! Πόσο καλά ήταν!...

(ό. π., 145)

[...]

- Για να με χτυπήσεις, Ματέο. Όταν αισθάνομαι τη δύναμή σου σ' αγαπώ, σ' αγαπώ· δεν μπορείς να καταλάβεις πόσο ευτυχισμένη είμαι όταν κλαίω εξαιτίας σου. Έλα τώρα. Γιάτρεψέ με γρήγορα.

[...]

Και το βράδυ στις περιπτώσεις που όλες οι γυναίκες επαναλαμβάνουν: “Να μ' αγαπάς πάντα”, εγώ άκουγα αυτές τις περίεργες φράσεις(αληθινές όμως: δε βάζω τίποτα δικό μου): “Ματέο, θα με χτυπήσεις πάλι; Υποσχέσου το: θα με χτυπήσεις πολύ! Θα με σκοτώσεις! Πες μου ότι θα με σκοτώσεις!”»

(ό. π., 149)

²⁵⁹ Έχουμε ήδη επισημάνει τις λειτουργίες και τις ηδονιστικές συνδηλώσεις του μοτίβου της κοιλιάς σε προηγούμενο κεφάλαιο(2.1).

Διαφορετικές όψεις του σεξουαλικά αποκλίνοντος σε συνδυασμό με το ρόλο της «σάρκας ως λειτουργικού δέκτη»(Αραμπατζίδου 2002: 100) του αισθητιστικού στη ζωή και την τέχνη, αλλά και η ίδια η πρόσληψη της ατομικής ύπαρξης ως «αισθησιακού όντος»(ό. π.) αντικρίζονται εξωλογοτεχνικά ως δείγματα ηθικής κατάπτωσης, διανοητικού εκφυλισμού και πολιτισμικής αποσύνθεσης²⁶⁰. Ωστόσο, η λογοτεχνική παραγωγή της παρακμής και του αισθητισμού αποσύρει από την τέχνη τους ηθικούς κώδικες και, απορρίπτοντας τον ηθικό διδακτισμό, αποβλέπει σε περισσότερο αισθητικές θεωρήσεις, βάσει των οποίων η ανεξαρτησία και η αποφυγή ανάμειξης σε πρακτικά ζητήματα προκρίνουν την εξέταση της ζωής ως θέμα(Johnson 2004: 33). Η «επίσχεση της διάνοιας και η εγρήγορση των αισθήσεων»(ό. π., 45) αναγάγουν την εμπειρία της αίσθησης σε αυτοσκοπό, συγκροτώντας ένα ξεχωριστό σύμπαν από το οποίο το «πνεύμα της πουριτανικής ηθικής»(ό. π., 33) εκλείπει. Ένα σύνολο κοινωνικο-ιστορικών συνθηκών αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία αρχίζει να διαφοροποιείται ο τρόπος πρόσληψης της πραγματικότητας, να αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα ο εσωτερισμός και να γεννιούνται τελικά η *decadence* και ο αισθητισμός με τη μορφή κοσμοθεωριών.

Στην Ελλάδα του τέλους του 19^{ου} και των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα ένα μέρος των λογοτεχνικών παραγώγων εμφανίζει παρακμιακά και αισθητιστικά στοιχεία άλλοτε αυτούσια και άλλοτε παραλλαγμένα, προσαρμοσμένα πάντοτε στα δεδομένα της κουλτούρας και της εποχής. Η δημιουργική μετάπλαση των θεμάτων και η αξιοποίηση των εκφραστικών μέσων των δυτικοευρωπαϊκών κινημάτων συνίστανται ως έκφραση της «επιθυμίας για μίαν αλλιώςτική έκφραση», η οποία κατευθύνεται από οικονομικούς, πολιτικούς και ιδεολογικούς παράγοντες²⁶¹(Αραμπατζίδου 2002: 134).

²⁶⁰ «Το να αποκρύπτεται η κατάσταση της παρακμής όπου έχουμε φτάσει θα ήταν το άκρον άωτον του παραλογισμού. Θρησκεία, ήθη, δικαιοσύνη, όλα φθίνουν [...] Η κοινωνία διασπάται κάτω από τη διαβρωτική δράση ενός διεφθαρμένου πολιτισμού. Ο σύγχρονος άνθρωπος είναι ένας μπλαζέ[εξασθενημένος]. Λεπτότητες ορέξεων, αισθήσεων, γούστου, πολυτέλειας, απολαύσεων· νεύρωση, υστερία, υπνωτισμός, μορφινομανία, επιστημονική αγυρτεία, εκφραστικότητα του τύπου Schopenhauer, τέτοιοι στάθηκαν οι πρόδρομοι της κοινωνικής εξέλιξης». Απόσπασμα του άρθρου «Aux lecteurs» του εκδότη του περιοδικού *Le Décadent*(10.4.1886) Anatole Baju. Εμπεριέχεται στο R. K. R. Thornton. 1983. *The Decadent Dilemma*, London: Edward Arnold, p. 17. Εντοπίζουμε μεταφρασμένο το απόσπασμα στη διδακτορική διατριβή της Αραμπατζίδου(2002: 70).

²⁶¹ Η Αραμπατζίδου(2002: 134) αναφέρεται στην οικονομική κατάρρευση της χώρας το 1892-1893, τα πολιτικά γεγονότα και κυρίως την ήττα της Ελλάδας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο(1897), ως παράγοντες που τροφοδότησαν το αίσθημα της αποτυχίας, τη φθορά του γοήτρου, την αδυναμία πραγμάτωσης προσδοκιών και την αμφισβήτηση κατεστημένων πολιτικών θεσμών.

Έχοντας δομήσει το συγκριτολογικό πλαίσιο εξωτερίκευσης της παρέκκλισης, εστιάζουμε στους τρόπους αποτύπωσης «του τεχνητού, της νευρασθένειας και του μη πραγματιστικού»²⁶²(Αραμπατζίδου 2002: 136) στην ελληνική εκδοχή τους. Το περίτεχνο συνυφασμένο με το παρεκκλίνον, το ασυνήθιστο, το απαγορευμένο «χρησιμεύουν εις το να ερμηνεύσουν και αισθητοποιήσουν την τέχνην ταύτην, την υποσχομένη δονήσεις λεπτοτάτας εις τα νεύρα τα οποία κατέστησεν ευαισθητότερα και ευηχότερα του πολιτισμού η εκλέπτυνσις, του καλού η λατρεία, έστω και η νευροπάθεια του νεότερου βίου»(Κακλαμάνος 1901: 60).

Όψεις του σεξουαλικά παρεκκλίνοντος εντοπίζονται και σε ελληνικά λογοτεχνικά έργα που προσδιορίστηκαν από την κριτική ως φέροντα παρακμιακά και το αισθητιστικά στοιχεία. Η διαστροφική επιθυμία της σάρκας σε συνδυασμό με την «αισθησιακή απόλαυση» λειτουργούν κατοπτρικά της «πνευματικής εγρήγορσης και του διανοητικού ελέγχου»(Αραμπατζίδου 2002: 136), συμπαρασύροντας το υποκείμενο σε νευρωτικές αξιώσεις που εκβάλλουν με τη μορφή υπερευαισθησίας, παρανοϊκών επεισοδίων και αυτοβασανιστικών τάσεων, πίσω από τις οποίες αχνοφέγγει μία ιδιόμορφη σεξουαλικότητα. Ενδεικτικά επιλέγουμε το θέμα της λανθάνουσας ομοφυλοφιλίας εντεταγμένης στην εμπειρία του κοινωνικού περιθωρίου στην περίπτωση «Του τάματος της Ανθούλας» του Ν. Λαπαθιώτη· την ετεροφυλοφιλική σχέση στο καζαντζακικό *Όφισ και Κρίνο* στην οποία ο πόθος συμπλέκεται με τη διαστροφή, οδηγώντας σε μια ηδονική αποτύπωση του εγκλήματος και τέλος την εκδοχή του έρωτα ως διάφορης όψης του θανάτου στο *Βυσσινί τριαντάφυλλο* του Π. Ροδοκανάκη.

Πίσω από λεπτομερείς αναπαραστάσεις της κοινωνικής κατάστασης των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, τις γλαφυρές απεικονίσεις της μποέμικης διαβίωσης, με τα ελευθέρια ήθη, τη ναρκολαγνεία και την περιφρόνηση της αστικής τάξης υποβάλλεται, χωρίς ποτέ να δηλώνεται ρητά, η ομόφυλη επιθυμία. Αν και η σχέση των δύο νέων εντάσσεται εξ όψεως σε φιλικά συμφραζόμενα, ο Λαπαθιώτης υφαίνει περίτεχνα μία διαφορετική όψη, επιτρέποντας την ανάγνωση του ομόφυλου έρωτα από τους μύστες ή τους προΐδεασμένους. Η άρρητη ερωτική επιθυμία, το συναισθηματικό φορτίου που δεν μπορεί να διοχετευθεί στον ομόφυλο και ο κανόνας της ετεροφυλοφιλίας περιορίζουν

²⁶² Αναφερόμενη στον τρόπο πρόσληψης και αξιολόγησης στοιχείων της παρακμής και του αισθητισμού στα έργα των Επισκοπόπουλου και Ροδοκανάκη από τον Κ. Παλαμά.

το υποκείμενο σε μία κεκαλυμμένη εκδήλωση του ερωτικού συναισθήματος. Μέσω της αφηγηματικής φωνής επιχειρείται η δήλωση όσων διαφυλάσσονται επιμελώς από τους ήρωες στη ζώνη του ανείπωτου. Η περιγραφή των προσώπων, η υπόνοια της ιδιαιτερότητας, η ασυμβατότητα των προσώπων με το περιβάλλον και ο ιδιόμορφος χειρισμός των σχέσεων με το άλλο φύλο προσδιορίζουν με τη μορφή δεικτών την καλλιέργεια μίας ιδιότυπης σχέσης.

«Ο Νότης ήτανε περήφανος, κλειστός. Ποτέ δεν έλεγε πολλά, ιδίως όταν ήταν με κορίτσια. Πέταγε τις κουβέντες του βαριά και μονοσύλλαβα, και ποτέ δεν κοίταζε στα μάτια. Τα μάτια του γλιστρούσαν, την ώρα που μιλούσε, φοβισμένα και συνεσταλμένα. Σ' άλλους, αυτό, είναι κακό σημάδι και δείχνει χαρακτήρα σκοτεινό· σ' εκείνον, όμως, ήταν συστολή, λεπτότητα ψυχής και ευαισθησία. [...] Αυτός έπιανε δύσκολα φιλία -όταν, όμως, αποκτούσε κάποτε, ήταν δυνατές γεμάτες πάθος.[...] Μέρα-νύχτα βρισκόντουσαν μαζί -κι όταν ο Νίκος ντύθηκε φαντάρος, ανέβαινε συχνά στα Παραπήγματα, μόνο και μόνο για να βρίσκεται κοντά του. [...] Κάποτε έτυχε να τσακωθούν για λίγο -κι ο Νότης τόχε ρίξει στο ποτό, κ' έκανε φασαρίες και καβγάδες. Έβριζε, τσακωνότανε, βλαστημούσε -πράγματα, για κείνον, ασυνήθιστα, κι αντίθετα στον πρᾶο χαρακτήρα του: ήταν απ' την πολλή του στεναχώρια».

(*Το τάμα της Ανθούλας* 1931: 42)

Στη περίπτωση του καζαντζακικού πρωτολείου *Όφης και Κρίνο* η διαστροφή διαπλέκεται με την επιθυμία και η βία με την ηδονή, σκιαγραφώντας την ψυχεδελική φύση των ηρώων σε ένα πλαίσιο καθαρά αισθητιστικό. Μέσα από την οπτική ενός νευρωτικού αφηγητή ο πόθος μεταλλάσσεται σε νεύρωση και η ηδονή αποκτά διαστροφικές αποχρώσεις, προδίδοντας την ύπαρξη μία παθολογικής ιδιοσυγκρασίας. Η αφηγηματική φωνή ανατρέπει κάθε ίχνος ομαλότητας υπό το πρίσμα ενός ιδιόμορφου ερωτισμού που κυοφορεί το θάνατο. Το πυρετώδες συναίσθημα, η συνείδηση της απελπισίας, ο εσωτερικός κλονισμός και ο φόβος της απώλειας εγκλωβίζουν τους εραστές «μεταξύ λαγνείας και λυγμού, όπου ο στεναγμός της ηδονής και ο ρόγχος του θανάτου»(Αραμπατζίδου 2002: 450) τρέπονται σε ουσίες αζεδιάλυτες, μολύνοντας την αρχική σύλληψη μίας ερωτικής σχέσης. Ο αρρωστημένος πόθος σωματοποιείται μέσω «ενός ενστίκτου πρωτογενούς εποχής ανθρωποφάγων», προσφέροντας την ψευδαίσθηση της κατανάλωσης του ερωτικού αντικειμένου²⁶³, ενώ η ποιητικά παραληρηματική άρθρωση της επιθυμίας σε ένα παραισθητικό πλαίσιο προοικονομεί το επερχόμενο τέλος.

²⁶³ «[...] θαρρώ πως πιπιλίζω ανθρώπινη σάρκα που στάζει αίμα»(Καζαντζάκης 1974:7).

«Κάτι βαρύ επλάκωνε τα στήθη μας. Ολόμαυρα τα νέφαλα κρεμόντουσαν αποπάνω μας. Λυπημένα σα νάσανε γεμάτα δάκρυα. Ήμαστε ανήσυχοι κι οι δυο. Κάποιο προαίσθημα ίσως. [...] Η θάλασσα απέραντη μπροστά μας. Σαν ν' ανέβαινε κάποια απέραντη νύχτα πάνω από τα νερά –κάποια απέραντη λύπη».

(*Όφης και Κρίνο* 1974: 25, 26)

Ο άνδρας ενδύεται το ρόλο του όφews και η γυναίκα του κρίνου με σκοπό αφενός την υπογράμμιση των διαφορετικών φύσεων και αφετέρου τη δήλωση της θηλυκή ευθραυστότητας, η οποία καταναλίσκεται από τον ακραίο αρσενικό αισθησιακό πόθο. Η έννοια της απειλής μεταφέρεται από τον αρσενικό στο θηλυκό πόλο, μεταλλάσσοντας το θύμα σε θύτη και το αντίστροφο. Η γυναίκα τυλίγει με τη μορφή του χθόνιου όφews το βασανισμένο από την επιθυμία υποκείμενο και αντιστρόφως ο αρσενικός όφης φέρει τον έρωτα και το θάνατο στο αντικείμενο του πόθου. Ο Κ. Παλαμάς έγραφε στα *Παναθήναια* το 1906 σχετικά²⁶⁴:

«Ποίημα νεανικὸν καὶ νοσηρὸν καὶ ὠραῖον καὶ θανάσιμον, συμπλέκον ἀστόχαστα ὁμοῦ καὶ βαθύγνωμα τὰς ἐκτάσεις τοῦ μυστικισμοῦ με τοῦ πριαπισμοῦ τὴν λύσσαν, [...] εἰκῶν ἑνὸς Σατύρου καὶ μιᾶς ψυχῆς εἰς σύμπλεγμ' ἀδιάρρηκτον, ἐφιάλτης καὶ παραλήρημα, πάθος καὶ κελάδημα· ἔργον [...] ἐνθυμίζον ὅλην τὴν ἠθικὴν ἀντινομίαν τοῦ ἀθλίου ἀνθρώπου, φυλακὴ, μέσα εἰς τὴν ὁποῖαν ἀλληλοσπαράσσονται ἀδιάκοπα ἡ Σὰρξ καὶ τὸ Πνεῦμα. [...] Ἄλλ' ἐν ταύτῳ ἐλπίζω ὅτι ὁ ὄφης αὐτὸς ὁ δολερὸς καὶ τὸ κρίνον αὐτὸ [...] δὲν εἶναι παρὰ αἱ πρῶται ἐκδηλώσεις τῆς εὐαισθησίας νεαροῦ λογοτέχνου, ὅστις με τὸν καιρὸν θὰ δημιουργήσῃ ἔργα ὠραῖα καὶ ὑγιῆ, ὁμοῦ συγκινοῦντα καὶ εὐεργετοῦντα, ἀνυψώνοντα καὶ καθαρίζοντα τὴν ψυχὴν, ὡς εἶναι τὰ γεννήματα τῆς ἀρτίας καὶ ιδεώδους Τέχνης».

Από την αρχή έως την ολοκλήρωση του κειμένου ο Καζαντζάκης μπολιάζει το δημιούργημά του με στοιχεία ψυχιατρικής φύσεως, εικόνες γκροτέσκου και αισθησιακές περιγραφές υπό το φως του θανάτου. «Πτώματα μ' ολάνοιχτα μάτια»(*Όφης και Κρίνο* 1974: 70), «συμπλέγματα σκουληκιών, μικρόβια αρίφνητα και πέρατα μικρά»(ό. π., 71), το «κόκκινο σάβανο (που) συρομαδιέται απάνω στα νερά»(ό. π., 68), όλα εκείνα τα σκοτεινά υλικά της αποσύνθεσης, της φθοράς, του διανοητικού εκφυλισμού εκβάλλουν σε έναν αισθητιστικό, κοινό θάνατο των εραστών, εκούσιο

²⁶⁴ Βιβλιοκρισία που είχε δημοσιευτεί με το ψευδώνυμο Διαγόρας(έτος ς', τομ. 11, 15 Φεβρουαρίου 1906).

εντούτοις μόνο για τον ένα²⁶⁵. Η απόλυτη κατάκτηση του αντικειμένου του πόθου πραγματοποιείται εν τέλει μόνο μέσω του θανάτου και μετά θάνατον, καθιστώντας το διαστροφικό ερωτισμό²⁶⁶ την άλλη όψη του τέλους.

«Από πάνω των ήτο κρεμασμένη μια αλλόκοτη εικόνα που έδειχνε τον θλιβερό δρόμο πούχε πάρει τελευταία η σκέψη του δυστυχή και μεγάλου καλλιτέχνη.

Μια μεγάλη έρημος κι ο ήλιος εβασίλευεν ολοκόκκινος κι αιμάτωνε τον ουρανό. Κι ένας όφης πελώριος ξελισσόταν κι έτρεχεν απάνω στην άμμο. Και στο στόμα του κρατούσε κι εχάϊδευε κι εδάγκωνε ένα μικρό, κάτασπρο και μαραμένο κρίνο».

(ό. π., 97)

Το θέμα της στρεβλής ερωτικής επιθυμίας και του ηδονικού, αισθησιακού θανάτου εξελίσσεται σε επανερχόμενο μοτίβο στα έργα της παρακμής και του αισθητισμού τόσο για τα ελληνικά όσο και για τα δυτικοευρωπαϊκά δεδομένα. Η αλλαγή προοπτικής, η διαφορετική σύλληψη της ομορφιάς και η ανακύκλωση της συχνά παθολογικής εμπειρίας διοχετεύονται λυρικά και στο *Βυσσινί τριαντάφυλλο* του Π. Ροδοκανάκη, όπου ο θάνατος συνίσταται ως ερωτική επιλογή. Η αποτύπωση μίας ιδιόρρυθμης ερωτικής σχέσης, στα πλαίσια της οποίας καταρρίπτεται η έννοια του συμβατικού, το παράλογο και το διαστροφικό αναγιγνώσκονται και ως αλλαγή του τρόπου πρόσληψης της ομορφιάς, απομακρυσμένης από την ηθική τάξη. Το εκλεκτό, με τη μορφή του αφύσικου ή του νοσηρού, βιώνεται ως ύψιστη αισθητιστική εμπειρία, και αποσυνδεδεμένο από κάθε ορθολογιστική αντίληψη, διαρρηγνύει τη σχέση του υποκειμένου με την κανονικότητα. Η απόλαυση της ομορφιάς αποκτά βαθμιαία παθολογικά χαρακτηριστικά, εξελισσόμενη σε περίπτωση αλγολαγνικής συμπεριφοράς.

«Ω, εκείνη η ευωδία που αναδίνεται από γυναίκιο λαιμό, όπως από το βερίκοκο το καμωμένο, σταλαγματιά σταλαγματιά, η γλύκα πάνω στα κλαδιά λαμποκοπά... όταν η Βέρα γλυκοδρωμένη ανεβάζει από το χυτό κορμί της παρθενικές ευωδίες, φαντάζομαι πως μεθώ με το άρωμα που εσκόρπιζε σε τόπο και καιρούς λησμονημένους, όταν ανοιγότανε η ύπαρξή της σε μια μεγάλη μαγνόλια ρόδινη...»

(*Το βυσσινί τριαντάφυλλο* 1988: 13-14)

²⁶⁵ «Φοβερό θέαμα! Εκείνη είχε συρθεί ίσα με το παράθυρο για να τ' ανοίξει φαίνεται. Τα λουλούδια στα πόδια της, κάτω από το παράθυρο ήταν πατημένα, ζουλισμένα τα δάχτυλά της ήσαν αιματωμένα -όλα έδειχναν πως επάλεψεν απελπισμένα η δύστυχη ν' ανοίξει το παράθυρο και ν' αναπνεύσει- μα εκείνος δεν την άφηκε» (*Όφης και Κρίνο* 1974: 97).

²⁶⁶ «Η χαρά πλειά πένθιμη τώρα εσταμάτησε στον λαιμό μου. Η θάλασσα από μακρυνά τραγουδεί την ηδονή του θανάτου» (ό. π. 96).

Μου ξεσκίζεται η καρδιά όταν από τα μάτια της κυλιόνται τα δάκρυα. Και κλαίει τόσο όμορφα, τόσο γλυκά. Μπορώ να βεβαιώσω πως αισθάνομαι μια ηδονή σαν την κοιτώ να κλαίει».

(ό. π., 20)

Ο Ροδοκανάκης –όπως και ο Καζαντζάκης– καλλιεργεί το ψυχιατρικό υπόβαθρο του ήρωα με σκοπό να αιτιολογήσει –ίσως– εν μέρει την αβασάνιστη επιλογή της εξόδου από τη ζωή. Η διανοητική διαταραχή της νεκρής μητέρας και η ανάπτυξη μίας νευρωτικής αντίληψης σχετικά με το θάνατο από την πλευρά της ηρωίδας, κινητοποιούν μία σειρά ψυχικών ζυμώσεων που θα καταλήξουν σε μία διαστρεβλωμένη εικόνα της πραγματικότητας, οδηγώντας τους εραστές στο τελετουργικό του θανάτου. Η ομορφιά συνυφαίνεται με τις έννοιες του έρωτα και του τέλους, δημιουργώντας ένα κράμα αισθητιστικών στοιχείων που διοχετεύονται στο λόγο της τέχνης με σκοπό την άρθρωση μίας νέας αισθητικής, στη βάση του «θριάμβου του αφύσικου»(Αραμπατζίδου 2002: 46).

Επίλογος

Ο εγκιβωτισμός του ψυχιατρικού λόγου στη λογοτεχνία της παρακμής και του αισθητισμού θεματοποιεί αφενός τη ρήξη με την κοινωνική κανονικότητα και αφετέρου την προσπάθεια αντικατάστασης της εξωτερικής, μη ικανοποιητικής πραγματικότητας από έναν κόσμο επώδυνα χιμαιρικό. Το ιδίωμα της ψυχιατρικής διαπλέκεται με αυτό της λογοτεχνίας, συγκεράζοντας τη θεωρητική βάση άρθρωσης του παθολογικού με ένα μέρος παρακμιακών ή αισθητιστικών έργων. Η αλληλοδιείσδυση του επιστημονικού στο καλλιτεχνικό και η διάχυση λόγων από το ένα πεδίο στο άλλο συνθέτουν την κοινωνικοϊστορική εικόνα της εποχής, οι τάσεις κανονικοποίησης της οποίας αντιστοιχούν αντεστραμμένα στη λογοτεχνία με τη μορφή νοσογραφικών αναφορών. Το υπόβαθρο των πρώιμων νευροεπιστημονικών και θεωρητικών προσεγγίσεων αναφορικά με τη διαμόρφωση εκφυλιστικών χαρακτηριστικών αποδεικνύεται βαθιά ηθικό. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο ο λόγος της τέχνης «επιχειρούσε μία παράξενη ηθική επανάσταση: ανακάλυπτε έναν κοινό παρανομαστή παραλογισμού σε εμπειρίες²⁶⁷ που είχαν μείνει ως τότε ξέχωρες η μία από την άλλη»(Foucault 1964: 74).

Ο λόγος της ψυχιατρικής χωνεύεται λογοτεχνικά, αποκαλύπτοντας την εκκόλαψη ενός διαφοροποιητικού αξιακού συστήματος, βασισμένου στην αυθεντικότητα της εμπειρίας, τη μοναδικότητα της αίσθησης και το βάθος της εσωτερικότητας. Η αβρήτομη ανάμεσα στο παθολογικό και το καλλιτεχνικό επιτρέπει εν τέλει τη λειτουργία ενός συστήματος συγκοινωνούντων δοχείων, όπου ο ένας λόγος αντλεί από τον άλλο άλλοτε με σκοπό την αποτύπωση ψυχικών γεγονότων που εντοπίζονται σε βαθύτερες ζώνες της ανθρώπινης συνείδησης και άλλοτε αποβλέποντας στο στιγματισμό του κοινωνικά αποκλίνοντος μέσα από την «ανοικτίρμονα γλώσσα της μη-τρέλας»(Foucault 1964: 5). Ο ψυχιατρικός λόγος προβάλλεται πάνω τη λογοτεχνία της *decadence* και του αισθητισμού με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που εφαρμόζεται στους όντως πάσχοντες από ασθένειες νευρολογικής φύσεως, με τη διαφορά ότι στην προκειμένη περίπτωση εκκινεί

²⁶⁷ Όλες εκείνες οι καταδικαστέες όψεις της ζωής που φυλάσσονταν επιμελώς στο κοινωνικό περιθώριο: «τα αφροδίσια νοσήματα, η ομοφυλοφιλία, η ασέλγεια, η ασωτεία, η σεξουαλική απελευθέρωση», συγκροτώντας «ένα είδος φωτοστέφανου ενοχής γύρω απ' την τρέλα»(Foucault 1964: 74).

από μία αμιγώς ηθική βάση. Η ψυχιατρική ορολογία εγκιβωτίζεται στις εκφυλιστικές θεωρήσεις, αποσκοπώντας ουσιαστικά στην καταγγελία πραγματοποίησης μίας ευρύτερης αλλαγής η οποία, όπως φαίνεται, έτεινε να διαποτίσει όλους τους τομείς της ανθρώπινης ύπαρξης. Πρόκειται για ένα σύστημα αμφίδρομων σχέσεων ανάμεσα στο θεωρητικό λόγο της ψυχιατρικής και την τεχνουργημένη γλώσσα της τέχνης, με αποτέλεσμα η κανονιστική κατακραυγή των εκφυλιστικών προσεγγίσεων να εμφανίζεται ως στοιχείο ανατροπής στη λογοτεχνία.

Μέσω μίας σειράς ετερογενών προσλήψεων της πραγματικότητας ο καλλιτέχνης της παρακμής ενσωματώνει στη λογοτεχνία στοιχεία κοινωνικής παθολογίας με τη μορφή νοσολογικών απεικονίσεων. Η φρικίαση των μπωντλαιρικών εικόνων, η καρυωτακική προσβολή του αστικού καθωσπρεπισμού, η κατάφαση στο θάνατο στην ποίηση του Λαπαθιώτη και η συγκρότηση τραυματοφιλικών τάσεων στην ποιητική της γενιάς του 1920 αποτελούν το αντίβαρο σε μία χυδαία πραγματικότητα και συνάμα μίαν ιδιότυπη απάντηση στην ατομική αλλοτρίωση και τη μαζοποίηση που επέβαλλε η ιστορική συγκυρία. Το ατομικό βίωμα ανάγεται σε κοινωνική κριτική ενώ μέσω ενός ιδιόμορφου κατά βάση λόγου παρωδείται η φαινομενική ομαλότητα της ακμής του καπιταλισμού και της ελληνικής μεσοπολεμικής κοινωνίας. Η λογοτεχνική κλιμάκωση του μη ομαλού συνίσταται ως αντανάκλαση της ίδιας της κοινωνικής πραγματικότητας, της απόσχισης του ανθρώπου από τη βαθύτερη ουσία του, της ευρύτερης έκπτωσης· μα κυρίως ως ιδιότυπη δήλωση της ευάλωτης φύσης του δημιουργού σε σχέση με την εποχή του, μία δήλωση ασυμβατότητας.

Ο Baudelaire πρώτος «προσδιόρισε το τίμημα έναντι του οποίου μπορεί να αποκτήσει κανείς την αίσθηση της νεωτερικότητας: τη συντριβή της αύρας²⁶⁸ μέσα στο βίωμα του σοκ»(Benjamin 1994: 174), αποκαλύπτοντας μία προτίμηση στην εμπειρία του ψευδαισθητικού ή του απόμακρου²⁶⁹, ενώ ο Καρυωτάκης, κειμενοποιώντας την

²⁶⁸ Αναφορικά με την έννοια της αύρας ο Benjamin(1994: 167, 168) διευκρινίζει: «Η αντιληπτικότητα για την οποία μιλάει (ενν. ο Νοβάλις) κατ' αυτόν τον τρόπο δεν είναι άλλη από εκείνη της αύρας. Η εμπειρία της αύρας στηρίζεται επομένως στη μεταφορά μιας μορφής αντίδρασης από την ανθρώπινη κοινωνία, όπου συνηθίζεται, στη σχέση του άψυχου ή της φύσης με τον άνθρωπο. Αυτός που τον κοιτούν ή πιστεύει ότι τον κοιτούν γυρίζει το βλέμμα. Δοκιμάζω την αύρα ενός φαινομένου σημαίνει ότι του δανείζω την ικανότητα να γυρίσει το βλέμμα. Σ' αυτό αντιστοιχούν τα ευρήματα της *mémoire involontaire*».

²⁶⁹ Ο Baudelaire παρατηρεί στο *Salon de 1859* «θέλω να οδηγηθώ πίσω στα διοράματα, που η τεράστια και βάνουση μαγεία τους ξέρει να μου επιβάλλει μια χρήσιμη ψευδαίσθηση. Προτιμώ να βλέπω κάποια σκηνικά θεάτρου, όπου βρίσκω, καλλιτεχνικά εκφρασμένα και τραγικά

προβληματική του σχέση με το περιβάλλον, αισθητοποιεί «το παιχνίδι που παίζεται εις βάρος» του υποκειμένου, «τη μοναξιά του μέσα στην κοινωνική λαίλαπα»(Τζιόβας 1997: 111). Εντούτοις, η λογοτεχνικά εκπεφρασμένη απόκλιση από τη μη τρέλα συγκροτείται με τη μορφή ειδολογικών, θεματικών και υφολογικών πειραματισμών στην περίπτωση των διηγημάτων του Επισκοπόπουλου, των ποιητικών και πεζών έργων του Ροδοκανάκη και του καζαντζακικού πρωτολείου *Όφης και Κρίνο*. Παρά το γεγονός ότι διαφοροποιούνται από το γενικότερο πνεύμα της παρακμής, όπως αυτή εκφράστηκε από τον Baudelaire και μεταπλάστηκε ως βασικό χαμηλόφωνο θέμα τη δεκαετία του 1920, εγκιβωτίζουν την εικόνα του ψυχιατρικά ασταθούς, μετουσιώνοντας στοιχεία του λόγου της (νευρο)επιστήμης σε τέχνη. Μέσω μίας δημιουργικής εισαγωγής δυτικοευρωπαϊκών παρακμιακών και αισθητιστικών στοιχείων στην ελληνική λογοτεχνία, μαρτυρείται η ρήξη με την ηθογραφική παράδοση και προοιωνίζεται η αλλαγή. Η εσωτερική ζωή συμβολοποιείται στη μορφή του ψυχικά ασθενούς, του κοινωνικά μη κανονικού, του αποτροπιαστικού, του σεξουαλικά παρεκκλίνοντος, συμβάλλοντας στη συγκρότηση ενός ανατρεπτικού λογοτεχνικού κράματος. Σε κάθε περίπτωση νεωτερικό αποδεικνύεται εν τέλει ό, τι ενέχει το στοιχείο της παραδοξότητας, ό, τι υποκρύπτει μία μυστηριακή ομορφιά πίσω από την εικόνα της μη λογικής ή της φρίκης.

Γύρω από τους άξονες του παράξενου και του εκλεκτού παρακολουθήσαμε το σχηματισμό μίας ιδιόμορφης θεματικής, ενδεικτικής των ζυμώσεων για τη διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου ιδεολογικού προσανατολισμού. Η ποίηση της απαισιοδοξίας, τα μοτίβα της παράνοιας και του παραληρήματος, η έννοια της νοσηρότητας και η πεισιθάνατη διάθεση αποκτούν διαστάσεις «κοινωνικής καταγγελίας»(Φιλοκύπρου 2009: 217), ενώ ο ίδιος ο ποιητικός ή πεζογραφικός λόγος υπονομεύει το ποιητικό υποκείμενο, τον καλλιτέχνη ή τον ήρωα. Τα λογοτεχνικά δεδομένα κατευθύνουν συνεκδοχικά στην κοινωνική πραγματικότητα της εποχής και την ενσυνείδητη απόρριψή της από τον τεχνίτη του λόγου. Η όσμωση ετερόκλητων στοιχείων και διαφοροποιητικών τάσεων συνεπάγεται τη γέννηση ενός νέου τρόπου θέασης των εξωτερικών διαστάσεων της πραγματικότητας και των εσωτερικών αποχρώσεων του ατομικού μικρόκοσμου. Ακριβώς αυτή η λογοτεχνική μετάπλαση και εικονοποίηση των

συγκεντρωμένα τα πιο πολύτιμα όνειρά μου. Τούτα τα πράγματα, επειδή είναι ψεύτικα, βρίσκονται απείρως πιο κοντά στο αληθινό, ενώ οι περισσότεροι από τους ζωγράφους τοπίων που διαθέτουμε είναι ψεύτες, επειδή ακριβώς αμέλησαν να πουν ψέματα». Εντοπίζουμε το χωρίο στο Benjamin (1994: 171, 172).

ψυχικών καταστάσεων σε συνδυασμό με τη θεματική και «υφολογική ιδιοτροπία»(Αραμπατζίδου 2002: iii) θα δομήσουν τη θεωρητική βάση πάνω στην οποία θα αρθρωθεί ο υποβλητικός λόγος του συμβολισμού και αργότερα η νεωτερική πολυσημία του μοντερνισμού.

Βιβλιογραφία

Adelman, G., (1987) *Encyclopedia of Neuroscience*. Switzerland: Birkhäuser Verlag GmbH.

Achebe, Ch., (1977) 'An Image of Africa: Racism in Conrad's 'Heart of Darkness''. *The Massachusetts Review*. Vol. 18, No. 4.

Ανδρέου, Χ., Δεσερή, Χ., Καφαντάρη, Α., Τσιπροπούλου, Β., Καραβάτος, Θ., (2002) 'Στις ρίζες της Νευρο-Ψυχο-Φυσιολογίας. Από την ελληνική αρχαιότητα έως τον 19ο αιώνα'. *Εγκέφαλος. Αρχεία Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*.

Διαθέσιμο στο <http://www.encephalos.gr/full/39-4-02g.htm> [Τελευταία Πρόσβαση 11/7/2019].

Αραμπατζίδου, Ε., (2002) *Θέματα του Αισθητισμού στην Ελληνική Πεζογραφία (1893-1912)*. Θεσσαλονίκη: Τομέας ΜΝΕΣ, Τμήμα Φιλολογίας, Α.Π.Θ. (Διδακτορική Διατριβή).

Annas, J., (1999) *Platonic Ethics. Old and New*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press

Baldick, R., (1974) *The Siege of Paris*. London: London New English Library

Baudelaire, Ch., (1991) *Les Fleurs du Mal*. Σημηριώτης, Γ.(μτφρ.). Αθήνα: Γράμματα.

Benjamin, W. (1994) *Σαρλ Μπωντλαίρ. Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*. Γκουζούλης, Γ.(μτφρ.), Λιβιεράτος, Κ., Αναγνώστου, Λ.(επιμ.), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Bennett, J. (1984). *A Study of Spinoza's 'Ethics'*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bennett, M. R. (1999) 'The Early History of the Synapse: from Plato to Sherrington'. *Brain Research Bulletin*, Vol. 50, No. 2, 95-118.

Bonnet, Ch. (1754). "Essai de Psychologie". In *Oeuvres*, Neuchatel: Fauche, 1783, Vol. VIII, P.P. 1-161.

Bradbury, M., McFarlane, J. W., (1976) *Modernism, 1890-1930*. New York: Penguin.

Broughton, J. (1703). *Psychologia*, London: T. Bennett

Γκυ ντε Μωπασάν, (2018) *Οι Αυτόχειρες*. Ξενάριος Γ. (μτφρ.). Αθήνα: Κέδρος.

Γογγάκη, Κ., (2008) *Σημειώσεις Εισαγωγής στη Φιλοσοφία: Ψυχή και σώμα στον αρχαίο ελληνικό και στο σύγχρονο κόσμο*. Έκδοση Πανεπιστημίου Αθηνών.

Chessick, R. D., (1953) 'The Application of Neurological Studies in an Approach to Some Philosophical Problems'. *Philosophy of Science*. Vol. 20, No. 4, 300.

Cookson, J., (2012) 'A Brief History of Psychiatry'. *Core Psychiatry*. Wright, P., Stern, J., Phelan, M. (ed.). United Kingdom: W. B. Saunders Ltd.

Ανάκτηση από <https://www.sciencedirect.com/topics/neuroscience/history-of-psychiatry> [Πρόσβαση: 2.12.2019]

Corbière, T., 'Μικρός που πέθανε στ' αστεία'. Καρυωτάκης, Κ.(μτφρ.).

Ανάκτηση από:

http://www.greeklanguage.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/browse.html?cnd_id=6&text_id=1094 [Πρόσβαση 3. 9. 2019].

Critchley, M., (2 Oct. 1965) 'Neurology's Debt to F. J. Gall (1758-1828)'. *British Medical Journal*, 775-781.

De Goncourt, E., (1855) 'Année 1855'. *Journal des Goncourt*.

Descartes, R., (1644) *Principia Philosophiae*. Amstelodami: Ludovicum Elzevirium IV, §: 188.

'Deviance, disorder and the self'. Keele University and Queen Mary University of London
Ανάκτηση από: <http://www.bbk.ac.uk/deviance/degeneration/intro.htm>

[Τελευταία Πρόσβαση: 2. 7. 2019].

Dowson, E., 'A Last Word'

Ανάκτηση από: <https://rpo.library.utoronto.ca/poems/last-word> [Πρόσβαση: 7. 10. 2019].

Εμπειρικός, Α., (1980) *Οκτάνα*. Αθήνα: Ίκαρος.

Επισκοπόπουλος, Ν., (1989) *Τρελλά Διηγήματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

———, (1997) 'Ο Ιππότης Μαξ'. *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές έως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*. Τόμ. Θ' (1900-1914). Αθήνα: Σοκόλη, 51-60.

Eadie, M. J. (2008) 'Marshall Hall, the reflex arc and epilepsy'. Στο *The Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh*, Τεύχος 38, 167-171.

Finger, S., Eling, P., (2019) *Franz Joseph Gall: Naturalist of the Mind, Visionary of the Brain*. Oxford: Oxford University Press.

Foucault, M., (1965) *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Pantheon Books.

Freud, S., (1914) 'Zur EinfÜhrung Des Narzissmus'. *Jahrbuch der Psychoanalyse*, Band VI.

Freud, S., (2017) *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*. Μυλωνά, Ν. (μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία.

———, (2017) *Λογοτεχνία, Τέχνη και Ψυχανάλυση*. Μυλωνά, Ν. (μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία.

———, (2013) *Τρεις Μελέτες για τη Θεωρία της Σεξουαλικότητας*. Μυλωνά, Ν. (μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία.

———, (2011) *Το εγώ και το αυτό*. Μυλωνά, Ν. (μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία.

———, (1924) *Gesammelte Schriften*. Band V. Leipzig/Wien/Zurich: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.

Gautier, T., (2005) *Mademoiselle de Maupin*. London: Penguin Classics.

———, 'Contralto'

Ανάκτηση από: <https://www.poesie-francaise.fr/poemes-theophile-gautier/>

[Πρόσβαση: 20.11.2019]

Gould, S., J., (1996) *The Mismeasure of Man*(Revised and Expanded). New York: W.W. Norton and Company.

Grange, K., M., (1961) 'Pinel and Eighteenth-Century Psychiatry'. *Bulletin of the History of Medicine*. Vol. 35, No. 5, 442-453.

Greenslade, W., (1994) *Degeneration, Culture and the Novel (1880-1940)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gross, C., G., (1987) 'Neuroscience, Early History of Charles G. Gross'. *Encyclopedia of Neuroscience*. Adelman, G., (ed.), 843-847.

Hiroshi, M., (2001) *The 'disembodied voice' in fin-de-siècle British Literature: its genealogy and significances*. University of Warwick: PhD Thesis.

Howard, M. (1979) [1961]. *The Franco-Prussian War: The German Invasion of France 1870-1871*. London: Rupert Hart-Davis.

Huysmans, J., L., (2003) *Against Nature*(A Rebours). Baldick, R. (trans.), McGuinness(introduction and notes). London: Penguin Books.

Ιατρού, Μ., (2006) 'Ποιήματα σε Περαιστικές. Ένα Χαμηλόφωνο Θέμα'. *Επιστημονικό Συμπόσιο «Χαμηλές Φωνές»*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών, 205-221.

Irwin, T. 1995. *Plato's Ethics*. Oxford: Oxford University Press.

Jackson, H., (1927) *The Eighteen Nineties-A Review of Art and Ideas at the Close of Nineteenth Century*. London: Grant Richards Ltd.

James, W., (1895) *Psychological Review*, Vol. 2.

Joad, C. E. M., (1947) *Decadence; A Philosophical Inquiry*. London: Faber and Faber.

Johnson, R. V., (2004) *Αισθητισμός*. Μοσχονά, Ε.(μτφρ.). Αθήνα: Ερμής.

Καζαντζάκης, Ν., (1974) *Όφεις και Κρίνο*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελ. Καζαντζάκη.

Κακλαμάνος, Δ., (1901) 'Ο νεοϊδανισμός εις την τέχνην'. *Παναθήναια*, Τεύχος 14, 59-62.

Καράβατος, Θ. (2017) *Ο Εμμανουήλ Ροΐδης και η «νευροεπιστήμη» του 19^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Μοτίβο Εκδοτική.

Καρυωτάκης, Κ., "Υπνος"

Ανάκτηση από: http://www.snhell.gr/anthology/content.asp?id=261&author_id=17

[Πρόσβαση: 12. 7. 2019]

Καστρινάκη, Α., (2006) 'Παίζοντας σουρντίνα στο Μεσοπόλεμο. Ο Χαμσούν και οι αντιφωνητές του: Βουσβούνης, Στρατής Δούκας, Σκαρίμπας'. *Επιστημονικό Συμπόσιο «Χαμηλές Φωνές»*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών, 99-115.

Kaminsky, A., (1976) 'The Literary Concept of Decadence'. *Nineteenth-Century French Studies*, Vol. 4, 371-384.

Kaye, R. A., (2012) 'Sexual Identity at the Fin de Siècle'. *The Cambridge Companion to the Fin de Siècle*. Cambridge: Cambridge University Press, 53-72.

Καψάλης, Δ., (1988) «Ρώμος Φιλύρας: Η Ποίηση της Ματαιωμένης Ωριμότητας». *Τα Μέτρα και τα Σταθμά*. Αθήνα: Άγρας.

Λαπαθιώτης, Ν., (2019) *Το Τάμα της Ανθούλας*. Ανοιχτή Βιβλιοθήκη(www.openbook.gr).
Λεξικό Ιατρικών όρων. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
Ανάκτηση από http://www1.med.auth.gr/db/dictionary1/gr/searchresult.asp?search1=pineal+_gland
[Τελευταία Πρόσβαση 11/7/2019].

Lacan, J., (1932) *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité*. Paris.

Lamarck, J., B., (2013) *Histoire naturelle des animaux sans vertèbres...* HardPress Publishing.

———, (1997) *Philosophie Zoologique*. Paris: Flammarion.

———, (1986) *Recherches sur l'organisation des corps vivants*. Paris: Fayard.

Lankester, E. R., (1880) *Degeneration. A Chapter in Darwinism*. London: MacMillan and Co.

Lawrence, C., (2010). *Degeneration*.

Ανάκτηση από [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(10\)60425-4/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(10)60425-4/fulltext) [Τελευταία Πρόσβαση 2. 7. 2019].

Ledger, S., Luckhurst, R., (2013) 'Reading the *Fin de Siècle*'. *The Fin de Siècle. A Reader in Cultural History C. 1880-1900*. Oxford: Oxford University Press.

Lombroso, C. (1891) *The Man of Genius*. London: Walter Scott.

Louÿs, P., (1979) *Η Γυναίκα και το Νευρόσπαστο*. Καραβασίλης, Γ. (μτφρ.). Αθήνα: Πλέθρον.

Μαυρογένης, (1863) «Περί ζωής και ψυχής και των προς αλλήλας σχέσεων αυτών». *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, Τεύχη Γ', Ε, ΣΤ', Ζ'.

Μώρος, Μ. Κ., Σαντοριναίου, Μ. (επιμ.), (2016) *Ναπολέων Λαπαθιώτης-Ποιήματα*. Αθήνα: Μαλλιάρης.

Mallarmé, S., (1867) *Symphonie littéraire*

Ανάκτηση από: http://artpoetique.fr/poemes/symphonie_litteraire.php

[Πρόσβαση: 2. 3. 2019]

Marshall, B. T., (2000) 'The Face of Evil: Phrenology, Physiognomy and the Gothic Villain'. *Hungarian Journal of English and American Studies*. Vol. 6, No. 2, 161-172.

Marx, K. (1885) *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. Michigan: University of Michigan.

Mercier, C., (1910) 'Vice, Crime, Insanity'. *A System of Medicine*. Allbutt, T., C. and Rolleston, H., D.(ed.), London: Macmillan.

Mommsen, W. J., (1982) *Theories of Imperialism*. USA: The University of Chicago Press Books.

Morel, B. A. 1857. *Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales*. Paris: J. B. Baillière.

Νίτσε, Φ., (2013) *Γιατί είμαι τόσο σοφός*. Κερασίδης, Δ.(επίμ.). Αθήνα: Πατάκης.

Νίτσε, Φ. (2008) *Η Θέληση για Δύναμη*. Σαρίκας Ζ. (μτφρ.). Θεσσαλονίκη: Βάνιας (Άπαντα).

Nordau, M., (1895) *Degeneration*(Πρωτότυπος τίτλος *Ertantung* 1892). London: William Heinemann.

Ντουνιά, Χ., (2000) *Κ. Γ. Καρυωτάκης. Η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Nye, R., N., (1984) *Crime, Madness and Politics in Modern France: The Medical Concept of National Decline*. Princeton: Princeton University Press, 47-8.

Ξενόπουλος, Γρ., (1895) «Νικόλαος Επισκοπόπουλος». *Εθνικόν ημερολόγιον ... Σκόκου*. Τεύχος 10, 86-88.

Ουράνης, Κ., 'Θα πεθάνω ένα πένθιμο του φθινοπώρου δειλί'

Ανάκτηση από:

http://users.uoa.gr/~nektar/arts/poetry/kwstas_oyranhs_poems.htm

[Πρόσβαση: 7. 8. 2019]

Παλαμάς, Κ., (15 Φεβρουαρίου 1906) 'Απολογισμός Ποιητικού Αγώνος-Κάρμα Νιρβαμή 'Οφικ και Κρίνο'. *Παναθήναια*. Έτος ζ', Τόμ. 11, 279-281.

Παπατσώνης, Τ. Κ., (1944) «Ο Λαπαθιώτης μετέωρο και σκιά». *Νέα Εστία*. Τεύχος 398.

Pare, W., (2009) *The Renaissance. Studies in Art and Poetry*. Gutenberg (6th ed.), Ανάκτηση από <http://www.gutenberg.org/files/2398/2398-h/2398-h.htm>

[Πρόσβαση: 2.12.2019]

Pater, W., (2009) *The Renaissance. Studies in Art and History*. The Project Gutenberg EBook.

Ανάκτηση από: <http://www.gutenberg.org/files/2398/2398-h/2398-h.htm>

[Πρόσβαση: 2. 3. 2019].

Pinel, P., (2006) [1801] *L'aliénation Mentale ou la Manie: Traité Médico-Philosophique*, Paris: L' Harmattan.

Pippin, B. R., (1999) 'Nietzsche and the Melancholy of Modernity'. *Social Research*. Vol. 66, No. 2., 495-520.

Poggioli, R., (1968) *The Theory of the Avant-Garde*. Fitzgerald, G. (trans.). Cambridge Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.

Potolsky, M., (2004) Forms and/of Decadence. *New Literary History*. Vol. 35, No. 4.

Ροδοκανάκης, Π., (1988) *Το Βυσσινί Τριαντάφυλλο*. Αθήνα: Νεφέλη.

———, (1987) *De Profundis*(επιλογή). Βαγενάς, Ν.(επίμ.). Αθήνα: Στιγμή.

Reil, J. C., (1803) *Rhapsodien über die Anwendung der psychischen Curmethode auf Geisteszerrüttungen*. Halle: Curtschen Buchhandlung.

———, (1802) *Fieberhafte Nervenkrankheiten*. Halle: Curtschen Buchhandlung.

Rey, P. Ph., (1982) 'Theories of Imperialism'. *International Journal of Sociology*. Vol. 12, No. 1.

Richards, R. J., (2002) *The Romantic Conception of Life. Science and Philosophy in the Age of Goethe*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

———, (1998) 'Rhapsodies on a Cat-Piano, or Johann Christian Reil and the Foundations of Romantic Psychiatry'. *Critical Inquiry*. Vol. 24, No. 3, 700-736.

Robbins, S. Cortran, R. Kumar, V., Collins, T., (2003) *Παθολογοανατομική βάση της νόσου*. Σκόπα, Χ., Μελαχροινού, Μ., Ζολώτα, Β., κ.ά. (μτφρ.). Αθήνα: Επιστημονικές Εκδόσεις Παρισιάνου.

Ryals, Clyde de L., (1958) 'Toward a Definition of Decadent as Applied to British Literature of the Nineteenth Century'. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 85-92.

Σεφέρης, Γ., (1974) «Εισαγωγή στον Θ. Σ. Έλιοτ». Δοκίμες. Τόμ. Α'. Αθήνα: Ίκαρος.

Στεργιόπουλος, Κ., (1962) *Ο Τέλλος Άγρας και το πνεύμα της παρακμής*. Αθήνα: Βάκων.

Στεργιόπουλος, Κ., (1996) 'Ο Καρυωτάκης Μεταφραστής'. *Περιδιαβάζοντας*. Τόμ. Δ'. Αθήνα: Κέδρος, 202-213.

Schöner, E., (1964) *Das Viererschema in der antiken Humoralpathologie*, Wiesbaden: Steiner.

Schopenhauer, A., (1966) *The World as Will and Representation*. Payne E. F. J. (trans.), New York: Dover Publications.

Shelley, P. B. 'The Witch of Atlas'.

Ανάκτηση από: <http://knarf.english.upenn.edu/PShelley/witch.html>

[Τελευταία Πρόσβαση 20. 11. 2019]

Spurzheim, J. G., (1834) *The Anatomy of the Brain: with a general view of the Nervous System*. Willis, R., Stedman, C. H. (trans.), Boston: Marsh, Capen & Lyon, Vol. 1, 12.

Stanford Encyclopedia of Philosophy. Λήμμα 'Francis Bacon'.

Διαθέσιμο στο <https://plato.stanford.edu/entries/francis-bacon/>

[Τελευταία πρόσβαση 11/7/2019]

Stepan, N., (1985) 'Biological Degeneration: Races and Proper Places', *Degeneration: The Dark Side of Progress*. J. Edward Chamberlain and S. Oilman(eds). New York: Columbia University Press, 98.

Symons, A., (1919) *The Symbolistic Movement in Literature*. Boston: E. P. Dutton.

Symons, A., (1893) 'The Decadent Movement in Literature'. *Harper's Magazine*, 858-867.

Sully, J., (1881) *Illusions: A psychological Study*. London: C. Kegan Paul & Co., 4, 169.

Swinburne, A. C., 'Hermaphroditus'

Ανάκτηση από:

<http://swinburnearchive.indiana.edu/swinburne/view#docId=swinburne/acs0000001-01-i013.xml;query=;brand=swinburne>

[Τελευταία Πρόσβαση: 7. 10. 2019]

——— , ‘A Ballad of Death’

Ανάκτηση από:

<https://www.poetryfoundation.org/poems/45277/a-ballad-of-death>

[Τελευταία Πρόσβαση: 23. 9. 2019]

Τζιόβας, Δ., (1998) ‘Ποιητική μνήμη ή στο φάσμα του καρυωτακισμού: Εμπειρικός, Κοντός, Γκανάς’. *Επιστημονικό Συμπόσιο. Καρυωτάκης και καρυωτακισμός*. Ίδρυμα Μωραΐτη.

Τοκατλίδου, Β., (1978) *Οι Μεταφράσεις του Καρυωτάκη. Ένταξή τους στο Ποιητικό Πρωτότυπο Έργο των Συλλογών του*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης(Διδακτορική Διατριβή).

Τσιριμώκου, Λ., (1997) ‘Ποιητική Αλχημεία: Μπωντλαίρ-Καρυωτάκης’. *Φιλολόγος*. Τεύχος 89, 311-333.

Taylor, J., B., (2012) ‘Psychology at the Fin de Siècle’. *The Cambridge Companion to the Fin de Siècle*. Cambridge: Cambridge University Press, 13-30.

Temkin, O., (1947) ‘Gall and the Phrenological Movement’. *Bulletin of the History of Medicine*. Vol. 21, No. 3, 275-321.

Thomson, J., ‘The City of Dreadful Night’

Ανάκτηση από: <https://www.poetryfoundation.org/poems/45407/the-city-of-dreadful-night> [Πρόσβαση 4. 11. 2019].

Uhlich, G. A., (1995) ‘Descarte’s Error’. *The Social Contract*. 233-234.

Warner, E., Hough, G., (1983) *Strangeness and Beauty. An Anthology of Aesthetic Criticism 1840-1910*. Cambridge: Cambridge University Press.

West, J., B., (2014) 'Galen and the Beginnings of Western Psychology'. *American Journal of Physiology-Lung Cellular and Molecular Physiology*.

<https://www.physiology.org/doi/full/10.1152/ajplung.00123.2014>

[Πρόσβαση 2.12.2019]

Westendorf, W., (1992) *Erwachen der Heilkunst. Die Medizin im alten Ägypten*, Zürich: Artemis & Winkler.

Wilde, O., (2013) *De Profundis*. Αλεξάνδρου, Α. (μτφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Γκοβόστη.

———, (2003) *Σαλώμη*. Ποριώτη, Ν. (μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις «Δωδώνη».

———, (1905) *Intentions*. New York: Brentano's.

Wilson, E., (1991) *The Sphinx in the City. Urban Life, the Control of Disorder and Women*. London: Virago.

White, F., H., (2014) *Degeneration, Decadence and Disease in the Russian Fin de Siècle*. Manchester: Manchester University Press.

Wright, C., Bechtel, W., (2007) 'Mechanisms and Psychological exploration'. *Philosophy of Psychology and Cognitive Science*. Thagard, P. (ed.). North Holland: Elsevier.

Wright, P., Stern, J., Phelan, M. (2012) *Core Psychiatry*. UK: Saunders Ltd.

Φιλοκύπρου, Ε., (2009) *Η Γενιά του Καρυωτάκη. Φεύγοντας τη Μάστιγα του Λόγου*. Αθήνα: Νεφέλη.

Φιλύρας, Ρ., (2007) *Η ζωή μου εις το Δρομοκαΐτειον και άλλα αυτοβιογραφικά*. Παπακώστας, Γ. (επίμ.) Αθήνα: Καστανιώτης.

Φουκώ, Μ., (2010) *Οι μη κανονικοί. Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας (1974-1975)*. Ζουμπουλάκης, Σ. (επιμ.), Σιαμανδούρας, Σ. (μτφρ.). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 586.

——— , (1978) *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Η Δίψα της Γνώσης*. Ροζάκη, Γ. (μτφρ.).
Αθήνα: Κέδρος.

——— , (1964) *Η Ιστορία της Τρέλας*. Αμπατζοπούλου, Φ.(μτφρ.), Αθήνα: Ηριδανός.